॥ ऋग्भाष्यम् ॥

नारायणं निखिलपूर्णगुणार्णमुच्चसूर्यामितद्युतिमशेषनिरस्तदोषम् ।
सर्वेश्वरं गुरुमजेशनुतं प्रणम्य वक्ष्याम्यृगर्थमतितुष्टिकरं तदस्य ॥01॥
ओमशेषगुणाधार इति नारायणोऽप्यसौ ।
पूर्णो भूतिवरोऽनन्तसुखो यद्व्याहृतीरितः ॥ 02 ॥
गुणैस्ततः प्रसविता वरणीयो गुणोन्नतेः ।
भारतिज्ञानरूपत्वाद्भर्गो ध्येयोऽखिलैर्जनैः
प्रेरकोऽशेषबुद्धीनां स गायत्र्यर्थ ईरितः ॥ 03 ॥
स पूर्णत्वात् पुमान् नाम पौरुषे सूक्त ईरितः ।
स एवाखिलवेदार्थः सर्वशास्त्रार्थ एव च ॥ 04 ॥
'स एव सर्वशब्दार्थः' इत्याहोपनिषत् परा ।
'ता वा एता ऋचः' इति विशेषेणाप्यृगर्थताम् ॥ 05 ॥
यो देवानामिति श्रुत्या देवानाम्नां विशेषतः ।
स्पष्टत्वात् तद्गतत्वेन –

॥ प्रथमोऽध्यायः ॥

सूक्तम् – 01

नवर्चम् । मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः । अग्निः । गायत्री ।

अ ग्निग्निग्निमीळे पु रोहि तं य ज्ञस्य दे वमृ त्विजम् ।
होतारं रत्नधात मम् ॥ 01 ॥

-तत्राहाग्रेऽग्निनामकम् ॥ 06 ॥
अग्रणीत्वं यदग्नित्वमित्यग्रे नाम तद्भवेत् ।
एवमेवाह भगवान् निरुक्तिं बादरायणः ॥ 07 ॥
"यथैवाग्न्यादयः शब्दाः प्रवर्तन्ते जनार्दने ।
तथा निरुक्तिं वक्ष्यामो ज्ञानीनां ज्ञानसिद्धये" ॥ 08 ॥
इति तेनाग्निशब्दोऽयमग्र एवाभिपूज्यताम् ।
अग्र्यत्वमग्रनेतृत्वमत्तिमङ्गागनेतृताम् ॥ 09 ॥
आह तं स्तौम्यशेषस्य पूर्वमेव हितं प्रभुम् ।
ऋत्विङ् नियामकत्वेन यज्ञानामृत्विजं सदा ॥ 10 ॥
द्योतनात् विजयात् कान्त्या स्तुत्या व्यवहृतेरपि ।

गत्या रत्या च देवाख्यं होतृसंस्थं विशेषतः ॥ 11 ॥
अग्निसंस्थेन रूपेण यतोऽग्निर्होतृदेवता ।
इन्द्रियाग्निषु चार्थानां यद्धोता होतृनामकः ।
रतिधारकोत्तमत्वात् स रत्नधातम ईरितः ॥ 12 ॥

स पूर्वैर्नूतनैरेष्यैर्विज्ञानादृषिनामकैः ।
ईड्यो देवादिभिः सर्वैः स च देवानिहानयेत् ॥ 13 ॥
_तेनैव रयिमाप्नोति वित्तं विद्याधनात्मकम् ।
दिवसे दिवसे नित्यं पुष्टिमेव न हीनताम् ।
यशश्च पुत्रसंयुक्तं वीर्यवत्तममेव वा ॥ 14 ॥
अग्ने यं यज्ञम ध्व_रं वि_श्वतः परिभूरसि । स इद्_ देवेषु गच्छति ॥04॥
यं यज्ञं परितो भूत्वा रक्षसि त्वं सदैव च ।
विधिमार्गस्थितं देवान् स एवाप्नोत्यसंशयम् ॥ 15 ॥
अ_ग्निर्होता क_विक्र तुः सत्यश्चि_त्रश्र वस्तमः । देवो देवेभिरा ग मत् ॥05॥
सोऽखिलग्रहणप्रज्ञः सद्गुणैः सन्ततोऽखिलम् ।
यमयत्यग्र्यकीर्तीनामुत्तमो विबुधैः सह ।
आगन्ताऽखिलभक्तानां पूजास्वीकारतत्परः ॥ 16 ॥
यदङ्ग दाशुषे_ त्वमग्नेग्नेग्ने भ_द्रं क रि_ष्यसि । तवेत् तत् सत्यम¯ङ्गिरः ॥06॥
यजमानाय यद्भद्रं कर्तुमिच्छसि सत्प्रिय ।
त्वच्चेष्टयैव कर्माणि वर्तयित्वा तदीहनम् ॥ 17 ॥
तवैव सत्यमङ्गानां रस यद्वह्निगो हरिः ।
अङ्गिरा अङ्गिरः पुत्रो यतोऽग्निरभवत् क्वचित् ॥ 18 ॥
उप त्वाग्ने दिवे दि वे_ दोषा वस्तर्धिया वयम् ।
नमो_ भर¯न्त_ एम सि ॥07॥
वस्तर्दिनमहोरात्रमभीष्ट प्राणिनां सदा ।
अल्पा अपि वयं बुद्ध्या त्वामुच्चगुणमीश्वरम् ।
उपयाम मनः कर्मवाग्भिस्त्वन्नमसम्भराः ॥ 19 ॥
राज¯न्तमध्वराणां गोपामृ_तस्य दीदि विम् । वर्ध मानं स्वे दमे ॥08॥
देदीप्यमानं स्वे सद्मन्यध्वरेशं सदावृधम् ।
यथार्थज्ञानगोपं त्वामुपेमसि –
स नः पितेव सू_नवेऽग्नेग्नेग्ने सूपायनो भ व । सच स्वा नः स्वस्तये ॥09॥
-पितेव नः ॥ 20 ॥
सूपाश्रयो भव त्वं च यद्वदौरससूनवे ।

रक्ष सन्ततसौख्याय सम्यक् सत्त्वाय वा सदा ॥ 21 ॥
मुनिस्तु सर्वविद्यानां भगवान् पुरुषोत्तमः ।
विशेषतश्च वेदानां यो ब्रह्माणमिति श्रुतिः ॥ 22 ॥
ऋग्वेदादिकमस्यैव श्वसितं प्राह चापरा ।
वाचो बभूवुरुशतीर्हयग्रीवादिति स्फुटम् ।
वचो भागवतेऽप्यस्ति ब्रह्माण्डेऽपि तथाऽपरम् ॥ 23 ॥
"हयग्रीवादिमा विद्याः श्वसितत्वेन निःसृताः ।
ब्रह्मणा स्वीकृतास्ताश्च रुद्र शेषविपा अपि ॥ 24 ॥
दक्षाद्याः सनकाद्याश्च शक्राद्या मनवस्तथा ।
जगृहुस्ते च विश्वस्मिंश्चक्रुर्व्याप्तस्ततोऽखिलाः" ॥ 25 ॥
उक्तं पद्मपुराणे च "कपिलो भगवानजः ।
प्रोवाच ब्रह्मणे विद्याः ", " हृदिस्थो बादरायणः ॥ 26 ॥
ओङ्कारपूर्वका विद्याः प्रेरयत्यखिलेष्वपि ।
सदैव ब्रह्मणे पूर्वम्" इति सात्त्वतसंहिता ॥ 27 ॥
सकृन्निगदमात्रेण गृहीतं ब्रह्मणाऽखिलम् ।
अन्तर्गतस्य व्यासस्य प्रसादान्नित्यशक्तितः ॥ 28 ॥
तेन चानन्तशक्तित्वाद् युगपद् समुदीरितम् ।
प्रथमप्रतिपत्तृत्वान्मुनिर्ब्रह्माऽखिलस्य च ॥ 29 ॥
सुपर्णोऽखिलवेदानां पञ्चरात्रस्य नागराट् ।
द्वितीयप्रतिपत्तृत्वान्मुनित्वे सम्प्रकीर्तितौ ॥ 30 ॥
यः पश्यति स्वयं वाक्यं स ऋषिस्तस्य कीर्तितः ।
अर्वाक्तु द्वादशावृत्तेरधीत्याप्यृषिरेव सः ॥ 31 ॥
यत् स्वयं प्रतिभातस्य निश्चयार्थं गुरोर्वचः ।
सुपर्णादिर्विरिञ्चस्य केवलं धर्मकारणम् ॥ 32 ॥
ऋचामृषिस्ततः शक्रो यजुषां सूर्य एव च ।
सोमः साम्नां तृतीयास्ते प्रतिपत्तार ईरिताः ॥ 33 ॥
अथर्वाङ्गीरसामाग्निरेकर्षिश्चाप्यथर्वणाम् ।
इत्युक्ताः समुदायस्य सन्त्यन्ये च पृथक् पृथक् ॥ 34 ॥
एतज्ज्ञानाददृष्टस्य फलस्याप्तिः स्फुटम् भवेत् ।
द्रष्टॄणां च चतुर्थानां ज्ञानादप्यैहिकं भवेत् ॥ 35 ॥
ते चैकस्यापि बहवः स्युः सूक्तस्यर्च येव वा ।
तस्यां तस्यामवस्थायां तत्तत्प्राप्तिविशेषतः ॥ 36 ॥
तेषां वाक्यस्वरूपेण प्रार्थनादिषु पश्यति ।

विष्णुर्ब्रह्मासुपर्णो वा तत्तद्योग्यार्थभेदतः ॥ 37 ॥
सर्ववेदाभिमानित्वाच्छ्रीर्ब्रह्माणि च भारति ।
द्रष्ट्र्यश्च सर्वविद्यानां व्याख्यातो ब्रह्मणा मरुत् ॥ 38 ॥
स्वभर्त्रनन्तरं द्रष्ट्रस्तेभ्यस्तन्नोदिता हिरुक् ।
ताः स्तुवन्ति हरिं नित्यं विद्याभिस्ते च सर्वशः ॥ 39 ॥
छन्दस्त्वेन मुनित्वेन तासां स्मृतिरुदीरिता ।
स्मर्तव्यास्ते च सर्वेऽपि मुनित्वेन पृथक् पृथक् ॥ 40 ॥
गायत्री बृहती चैव ताः सर्वा गरुडस्तथा ।
ब्रह्माण्यनुष्टुबिन्द्राणी त्रिष्टुप् स्वाहेति चोच्यते ॥ 41 ॥
गायत्री जगती चैव वारुणी रोहिणी तथा ।
अनुष्टुब् बृहती चैव तारा पङ्क्तिः शची तथा ॥ 42 ॥
उष्णिक् सौरी जगत्यश्च सर्वेदेवस्त्रियो मताः ।
विराण्मित्रावरुणयोर्भार्ये इति च कीर्तिते ॥ 43 ॥
अतिच्छन्दांसि सर्वाणि सर्वदेव्यः प्रकीर्तिताः ।
विराडिति च नामासां तास्ता ऊनाधिकेष्वपि ।
निचृद् भुरिग् विराट् संज्ञाः प्रस्तारेत्यादि नाम च ॥ 44 ॥
बह्वीनामेकमानेन त्वेकं नाम च युज्यते ।
सर्वाभिमानिता चैव तिसृणां च यथाक्रमम् ॥ 45 ॥
देवता सर्वविद्यानां स्वयं नारायणः प्रभुः ।
ऋते तत्र प्रसिद्धाश्च देवता श्रीस्तथाऽत्र च ॥ 46 ॥
ऋते प्रसिद्धा ब्रह्मैव ततस्तेन क्रमेण च ।
पूर्वप्रसिद्धवर्जं तु शक्रान्ता देवता मताः ॥ 47 ॥
ब्रह्मवायू गिरौ वीन्द्रशेषरुद्राश्च तत्स्त्रियः ।
शक्रकामौ कामपुत्रमनुदक्षाङ्गिरःसुताः ॥ 48 ॥
तद्वच्छची रतिः सूर्यसोमधर्मादितत्स्त्रियः ।
प्रधानमरुतो वारिपतिरग्निश्च मारुताः ॥ 49 ॥
निर्ऋतिः स्त्रियश्च सूर्यादेरश्विनावितरे तथा ।
अनन्तकोटिशतकदशार्द्धाद्यंशतः क्रमात् ॥ 50 ॥
ज्ञानभक्तिबलैश्वर्यपूर्वाखिलगुणैरपि ।
मुक्तावपि क्रमो ह्येषा देवता उदिता इमाः ॥ 51 ॥
इन्द्रावरा विशेषेण लिङ्गेनैव पृथक् पृथक् ।
देवतास्तत्र तत्र स्युरेष एव परो विधिः ॥ 52 ॥
वेदादिवर्णपर्यन्तैर्मूर्तयः केशवस्य तु ।

समासव्यासयोगेन वाच्यास्तात्पर्यतः पृथक् ।
यथायोग्यं यथान्यायमन्यासामपि मूर्तयः ॥ 53 ॥
ऋक्संहितायां स्वाध्याये निरुक्ते व्यासनिर्मिते ।
प्रवृत्ते चैतदखिलमुक्तं हि प्रभुणा स्वयम् ॥ 54 ॥
सर्वे वेदाश्च नामानि ता वा एता ऋचस्तथा ।
इन्द्रं मित्रं च वरुणमित्याद्यत्र प्रमा परा ॥ 55 ॥
"देवतातारतम्यं च सर्वोत्कृष्टं च केशवम् ।
ज्ञात्वैव मुच्यते ह्यस्मान्नान्यथा तु कथञ्चन " ।
इति पैङ्गिश्रुतिश्चाह दृश्यतेऽत्र च सर्वशः ॥ 56 ॥
न ते महित्वमित्यादिनैश्वरानेव केवलान् ।
गुणान् विष्णोः श्रुतिर्ह्याह नैव दोषान् कथञ्चन ॥ 57 ॥
जाता परि बभूवेति मर्यादां ब्रह्मणोऽपि हि ।
नैव रेमेऽबिभेद्ब्रह्मा नासीदित्यादिकानपि ॥ 58 ॥
दोषान् रुद्रे च तानेव न मिनन्तीति पूर्वकान् ।
यं कामये तं तमुग्रं रुद्राय धनुरित्यपि ॥ 59 ॥
अस्य देवस्य मा शिश्नदेवा अपि गुरित्यपि ।
घ्नञ्छिश्नदेवानित्याद्या दोषा बहव ईरिताः ॥ 60 ॥
ततो वितिष्ठे योनिः स एतावत्यहमित्यपि ।
अन्याश्रयत्वं देव्याश्च कथितं बहुशोऽपि हि ।
तदाश्रयत्वमन्येषामपि तत्रैव निश्चयात् ॥ 61 ॥
ब्रह्मैवाग्र इति ह्युक्त्वा रुद्रादीनां ततो जनिः ।
उक्ता जातानि विश्वानि स पर्यभवदित्यपि ।
यस्य च्छायाऽमृतं मृत्युरिति चादरतोऽब्रवीत् ॥ 62 ॥
"अनन्तादवरेशाना तस्याः प्राणास्ततश्च वाक् ।
तस्या रुद्र उमा तस्मादिन्द्रस्तस्यास्ततोऽपरे" ।
सौपर्णश्रुतिरित्याह "सप्ताक्षितय" इत्यपि ॥ 63 ॥
"वायुरस्मा उपामन्थत्" “विश्वदेवाय वायवे" ।
"विश्वैर्देवैः स " इत्याद्याः प्रमा अत्रापरा अपि ॥ 64 ॥
"नारायणोऽदितिर्वायुर्वाणी रुद्र उमा विभुः ।
इतरे च क्रमाद्धीनाः शतांशाद्वायुतोऽवराः ॥ 65 ॥
इति बर्कुश्रुतिश्चाह शक्रात् सप्ताक्षितिश्रुतिः ।
अयं त एमि तन्वेतिपूर्वा अन्या अपि स्फुटम् ।
वायोराधिक्यमप्याहुः "इन्द्रं सोमं हुताशनम् ॥ 66 ॥

सूर्यं रुद्रमिमान् पञ्च देवानेको महात्मनः ।
सृजत्यत्ति महान् प्राणः" इति चाह तुरश्रुतिः ॥ 67 ॥
"वि हि सोतोरसृक्षत नेन्द्रं देवममंसत ।
यत्रामदद् वृषाकपिरर्यः पुष्टेषु मत्सखा" ।
"न यस्येन्द्र" इति ह्याह विष्णोरिन्द्रस्य हीनताम् ॥ 68 ॥
वेधा अजिन्वदित्यादिवचनं विष्णुनामतः ।
आनन्दश्रुतिरप्यस्य जीवतामेव दर्शयेत् ॥ 69 ॥
आह सूर्यादपीन्द्रस्य वायोर्विष्णोरपीशताम् ।
यः सूर्यं य उषसं म्रियन्ते पञ्च देवताः ॥ 70 ॥
चक्षुषा द्यौश्चादित्यश्च चक्षोः सूर्यो अजायत ।
यमादित्यो न वेदेतिपूर्वा श्रुतिरथापराः ॥ 71 ॥
"विष्णोर्वातो अजनिष्ट वातादिन्द्रस्ततो रविः ।
सोमश्चेति लयेऽप्येवं पूर्वे पूर्वे गुणाधिकाः" ॥ 72 ॥
"विष्णोः प्राणो अजनिष्ट प्राणादिन्द्रो रविर्विधुः ।
लयोऽप्येतादृशस्तेषां पूर्वः पूर्वो गुणाधिकः" ॥ 73 ॥
तुरश्रुतिश्च सौपर्णी पिङ्गश्रुतिरपीदृशी ।
अतः सर्वाधिको विष्णुर्निर्णीतः श्रुतिसञ्चयात् ॥ 74 ॥
अतो दोषवचो यत्र तद्वाक्यमवरं वदेत् ।
निर्दोषतैव विष्णोस्तु क्रमान्मध्यगतेष्वपि ॥ 75 ॥
"त्रयोऽर्थाः सर्ववेदेषु दशार्थाः सर्वभारते ।
विष्णोः सहस्रनामापि निरन्तरशतार्थकम्” ॥ 76 ॥
इति स्कान्दवचो यस्मादर्थभेदव्यपेक्षया ।
निर्दोषत्वं हरेर्वक्ति दोषमन्येष्वपि क्रमात् ॥ 77 ॥
तारतम्यस्य विज्ञप्त्यै वचो दोषस्य चार्थवत् ।
"गुणाः श्रुताः" इति ह्याह गुणैकनियतिं हरौ ॥ 78 ॥
"निर्दोषगुणपूर्णश्च विष्णुरेको न चापरः ।
अपूर्णा दोषरहिता मायैक तद्वशैव च ॥ 79 ॥
अदोषः प्रायशो ब्रह्मा दोषवन्तः क्रमात् परे" ।
इति मान्यश्रुतिश्चाह भेदोऽर्थानां ततो मतः ॥ 80 ॥
"रूढिमेव समाश्रित्य विभज्यार्थान् यथाक्रमम् ।
विदोषगुणपूर्त्यर्थं विष्णौ योगार्थमानयेत् ॥ 81 ॥
पश्चादेव यथायोगमितरेष्वपि सन्नयेत्" ।
ऋग्वेदसंहितायां च प्रभुणैवं समीरितम् ॥ 82 ॥

पृथग्रूपाणि विष्णोस्तु देवतान्तरगाणि च ।
अग्न्यादिसूक्तवाच्यानि नाम्ना सूक्तभिदा भवेत् ॥ 83 ॥
नकिर्माकिः स्मसीत्यादि प्रोक्ताधिक्य विवक्षया ।
'आधिक्येऽधिक' मित्येव हरिणा सूत्रमीरितम् ॥ 84 ॥
कृत्वी हत्वीतिपूर्वाश्च "तृतीयोऽतिशये" यतः ।
विश्लिष्टार्थे च विश्लिष्टमूनार्थे चोनमिष्यते ।
व्यत्ययोऽभेदकरणस्वातन्त्रेषु समीरितः ॥ 85 ॥
अभेदो हरिरूपाणां गुणानां च क्रियासु च ।
तस्यैवावयवानां च भेदः श्रीर्ब्रह्मपूर्वकैः ॥ 86 ॥
मुक्तैरपि जडैर्भेदः कैमुत्यादेव दृश्यते ।
ऋग्वेदसंहितायां च प्रोक्तमेतत् समस्तशः ॥ 87 ॥
"अभेदः स्वगुणाद्यैश्च मुक्तानामपि सर्वशः ।
भेदाभेदस्त्वभेदश्च गुणैः संसारिणामपि ।
जडानामंशतोऽभेदः समुदायेन चोभयम्" ॥ 88 ॥
"मनुष्यगन्धर्वपितृगणकार्मिकतात्विकाः ।
देवाः शक्रः शिवो ब्रह्मा मुक्तौ सौख्यादिभिर्गुणैः ॥ 89 ॥
शतायुतोत्तरा नित्यमन्योन्य प्रीतिसंयुताः "
इति सिद्धान्तगं वाक्यं स्वयं भगवतेरितम् ॥ 90 ॥
स्वाध्यायस्तत्त्वविज्ञानं विष्णुर्भक्तिर्विरागता ।
निषिद्धकर्मसन्त्यागो विहितस्य सदा क्रिया ॥ 91 ॥
सदा विष्णुस्मृतिश्चैव केवलं मोक्षसाधनम् ।
एतैर्विना न मोक्षः स्याद्भवेदेतैरपि ध्रुवम् ॥ 92 ॥
ऋषिच्छन्दोदैवतानि ज्ञात्वाऽर्थं चैव भक्तितः ।
स्वाध्यायेनैव मोक्षः स्याद्विरक्तस्य हरिस्मृतेः ॥ 93 ॥
"जप्येनैव तु संसिद्ध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते" ॥ 94 ॥
तस्मान्नित्यं हरिं ध्यायेत् कुर्यात् स्वाध्यायमञ्जसा ।
ऐहिकामुष्मिका भोगा रक्तस्यान्यस्तु मुच्यते ।
इति स्वाध्यायवचनं स्वयं भगवतोदितम् ॥ 95 ॥
"स्वाध्यायात् तु प्रवचने सहस्रगुणितं फलम् ।
अर्थद्रष्टुः कोटिगुणं ततोऽनन्तं नियामके ॥ 96 ॥
तर्कागमाभ्यां नियतिं यः करोत्यधिकं ततः ।
पूर्णं वेदाखिलद्रष्टुर्ब्रह्मणः फलमुत्यते ॥ 97 ॥

दार्ढ्यमेवानुदात्तार्थ उदात्तस्योच्चतार्थता ।
नीचता स्वरितस्यार्थः प्रचयस्य यथास्थितिः ।
समाहारेऽखिला अर्थाः स्वरार्थाःनामियं स्थितिः ॥ 98 ॥
स्तुत्यधर्मस्य भेदेन पदाद्यादिस्वरे भिदा ।
साधारणो विधिस्त्वेष विशेषो यत्र यत्र च ॥ 99 ॥
क्रमादेव तदन्येषामृष्यादीनां स्वयोग्यतः ।
विपर्ययार्थकथने विपरीतं तथा तमः ॥ 100 ॥
यावत् प्रयोजको ज्ञाने तावत् तावच्छुभाधिकः ।
तथैव विपरीतेऽपि स्मृतौ ज्ञाने च तत् समम् ॥ 101 ॥
तमोनिरयमानुष्यस्वर्गमोक्षातिरेकतः ।
योग्यता तारतम्येन फलं सर्वेषु चोच्यते "।
इति प्रवृत्तवचनं विवेकेऽप्येतदीरितम् ॥ 102 ॥
'यादृशो योग्यतां यायात्सज्ञेयोऽर्थस्तथा स्फुटम् ।
अनन्तनियमैर्युक्ता अनन्तार्थविशेषिणः ।
वेदा इति समासेन नियमोऽयं समीरितः ॥ 103 ॥
ऋक्संहितागतं वाक्यमिति चान्यन् नियामकम् ।
तस्माद् वन्द्याश्च पूज्याश्च ब्रह्माद्या ज्ञानयोजकाः ।
गुरुत्वेन क्रमेणैव विशेषेणैव केशवः ॥ 104 ॥
आरभ्य स्वगुरुं यावद्विष्णुरेवोत्तरोत्तराः ।
क्रमान्निष्फलताऽन्यत्र गुरुतत्त्वे समीरिता ॥ 105 ॥
एवं स्थितेऽग्निगं विष्णुमग्निनामानमेव च ।
मधुच्छन्दा ऋक् शतेन वाय्वादिगतमेव च ।
साग्न्यादिं स्तौति सद्भक्त्या तत्तन्नामानमेव च ॥ 106 ॥

-सूक्तम् -02

नवर्चम् । मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः । 1 - 3 वायुः; 4 - 6 इन्द्रवायू; 7- 9 मित्रा - वरुणौ । गायत्री ।

10. वायवा या हि दर्शते_मे सोमा अरं कृताः ।
तेषां पाहि श्रुधी हवम् ॥01॥

बलत्वादयनाच्चैव वायुरित्यभिदीयते ।
वात्यायुरिति वा ज्ञानाद् वरणादाश्रयत्वतः ॥ 107 ॥
वय बन्धन इत्यस्मात् संसारादेर्व्ययादपि ।
व्यैत्यस्मिन्निति वा वायुर्वय श्रेष्ठत्व इत्यपि ॥ 108 ॥
मुख्यतो वासुदेवे ते गुणाः सन्त्येव सर्वशः ।

अनिषिद्धास्तदन्येषु यथायोग्यतया मताः ॥ 109 ॥
दर्शतस्ततद्दृष्टित्वात् सर्वज्ञोऽसौ यतो विभुः ।
भक्त्याद्यलङ्कृताः सोमा मनांस्यन्ये हिरण्यतः ।
हिरण्यालङ्कृता यस्माद्धूयन्त वायवे सुताः ॥ 110 ॥
तान् पाहि श्रुधि चाह्वानं स्वातन्त्र्ये व्यत्ययोऽप्ययम् ।
मनोऽपि भोग्यमीशस्य प्रीतिमात्रेण केवलम् ॥ 111 ॥
गुणाधिक्यं येन भवेद् वेदस्यार्थः स एव हि ।
प्रयोजकत्वानान्यस्य फलाभावात् तदर्थता ।
उपक्रमादयो यत्र तात्पर्यार्थः स एव हि ॥ 112 ॥
11. वाय उ_क्तेभि र्जरन्ते त्वामच्छाच्छाच्छा जरि_तारः ।
सुतसो मा अह_र्विदः ॥ 02 ॥
स्तुवन्ति शस्त्रैः स्तोतारो यथावद् यज्ञवेदिनः ॥ 113 ॥
12. वायो तव प्रपृञ्च_ती धेना जिगाति दाशुषे ।
उरूची सोम पीतये ॥03 ॥
वाक् त्वत्सम्पर्किणी यज्ञकृते प्रापयतीप्सितम् ।
सोमपायातिमहती महार्थत्वात् त्वदर्थतः ॥ 114 ॥
13. इन्द्र न्द्र न्द्र वायू इ_मे सु_ता उप प्रयो भि_रा ग तम्
इन्द वो वामुषन्ति हि ॥04 ॥
इन्द्रः स परमैश्वर्यादिदमुद्दिश्य च द्रुतेः ।
ददर्शेदं दीप्तिमत्त्वादिदं रातीति वा भवेत् ॥ 115 ॥
सोमाभिमानिनो देवा वामिच्छन्ति हि सोमगाः ।
प्रीयैरुपागतं तेनोपेन्द्रः सङ्कर्षणो हरिः ॥ 116 ॥
द्विरूपत्वाद्बहुत्वं च विशेषादेव केवलम् ।
एकस्यैव हरेर्नात्र भेदः शङ्क्यः कथञ्चन ॥ 117 ॥
"एकमेवाद्वितीयं" "नेह नानाऽस्ति किञ्चन" ।
"मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति" ॥ 118 ॥
"यथोदकं दुर्गे वृष्टं पर्वतेषु विधावति ।
एवं धर्मान् पृथक् पश्यंस्तानेवानु विधावति " ॥ 119 ॥
उक्त्वा धर्मान् पृथक्त्वस्य निषेधादेवमेव हि ।
विशेषो ज्ञायते श्रुत्या भेदादन्यश्च साक्षितः ॥ 120 ॥
14. वायविन्द्र न्द्र न्द्र श्च चेतथः सु_तानां वाजिनीवसू ।
तावा या त_मुप द्र_वत् ॥05 ॥
विजानतः सुतानन्नपतौ सूर्ये सदा स्थितौ ।

द्रवद् द्रुतं सुतात्पर्यद्योतकोऽभ्यास इष्यते ॥ 121 ॥
15. वायविन्द्र न्द्र न्द्र श्च सुन्वत आ यां त_मुप निष्कृतम् ।
मक्ष्वि(इ_)१ त्था धि_या न रा ॥06॥
यजन् सुन्वन् कृतस्यानुसारि कर्मैव निष्कृतम् ।
तदर्थं क्षिप्रमायातं धीयेत्थंभूतयाऽचलौ ॥ 122 ॥
नरौ तावविनाशित्वादुपचारः क्वचित् भवेत् ।
अमरत्ववद् यतो मोक्षो देवतानां सुनिश्चितः ॥ 123 ॥
16. मि_त्रं हु वे पूतद क्षं वरु णं च रिशाद सम् ।
धियं घृ_ताचीं साध¯न्ता ॥07॥
मित्वा त्रातीति मित्रोऽयं मितमह्ना करोति वा ।
मितं रातीति वा नित्यं मितं रमयतीति वा ॥ 124 ॥
आवृणोतीति वरुणस्तमसाऽज्ञानतोऽपि वा ।
वरमुन्नयतीत्यस्माद् वरानन्दत्वतोऽपि वा ॥ 125 ॥
पूता दक्षा अनेनेति पूतदक्ष इतीरितः ।
तमाह्वयामि सुखिनं शमदन् रमते यतः ।
अनूनसुखभोक्तृत्वाद् रिशादा इति कीर्तितः ॥ 126 ॥
हरिर्घृतः सुशुद्धत्वाद् घृताची च तदञ्चनात् ।
स्वधीतिसाधको विष्णुर्भक्तानां च यथार्थतः ॥ 127 ॥
17. ऋतेन मित्रावरुणावृतावृधावृतस्पृशा ।
क्रतुं बृ_हन्त माशाथे ॥08 ॥
नित्यवृद्धः स भगवान् ऋतेनानुपचारतः ।
ऋतस्पृग् वेदवाच्यत्वादन्यौ चेद् भगवान् ऋतः ॥ 128 ॥
ऋ गतावित्यतः सर्ववस्तुष्वनुगतत्वतः ।
तेन वृद्धौ तत्स्पृशौ च सर्वदा मित्रवारिपौ ॥ 129 ॥
संहितायां तु दैर्घ्यादिरुक्ताधिक्ये पदेऽन्यथा ।
अनन्यार्थत्वविज्ञप्त्या ईशाथे च महाक्रतुम् ॥ 130 ॥
महत् सुखं वा –

18. क_वी नो मि_त्रावरु णा तुविजाता उ रुक्षया¯ ।
दक्षंक्षंक्षं दधाते अ_पसम् ॥09॥
- तुविजौ ब्रह्मजातौ तथाविधौ ।
हरिस्तथैव भूतत्वात् स्थानं क्षय इहोच्यते ॥ 131 ॥
कर्मापसं च कर्तारं दक्षं कर्तारमेव वा ।
अस्मदर्थे दधाते तौ नित्यं बुद्धौ गतागतौ ॥ 132 ॥

सूक्तम् – 3

द्वादशर्चम् । 12 मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः । 1-3 अश्विनौ ; 4-6 इन्द्रः 7-9 विश्वे देवाः ; 10-12 सरस्वती । गायत्री ।

19. अश्वि श्वि श्वि ना_ यज्व री_रिषो द्रव त्पाणी शुभ स्पती ।
पुरु भुजा चन_स्यतम्ˉ ॥01॥
अन्नानि यज्ञयोग्यानि क्षिप्रहस्तौ शुभाधिपौ ।
बहुगोपौ बहुभुजौ नो योजयतमश्विनौ ।
यज्ञे वृत्तान् स्वभागान् वा संयोजयतमाशु वै ॥ 133 ॥
आशु वानाद् गतेरश्वी क्षिप्रा वगतितोऽथवा ।
अश्नुतेऽखिलमित्येवाप्यश्वजत्वात् तथाऽश्विनौ ॥ 134 ॥

20. अश्वि श्वि श्वि ना पुरु दंससा नरा शवीˉरया धिया ।
धिष्ण्या वन तं गिरः ॥ 02 ॥
बहुकर्मकृतौ सोख्यवीर्यात्मिक्या धिया गिरः ।
अस्मदीयाः सम्भजतं धिष्ण्यौ सर्वाश्रयौ सदा ॥ 135 ॥
21. दस्रास्रास्रा युवाक वः सु_ता नास त्या वृ_क्तब र्हिषः ।
आ याा तं रुद्रवर्तनी ॥ 03 ॥
भेदकौ सर्वशत्रूणां दस्रौ सम्बन्धिनो हि वाम् ।
सुता युवाकवः सोमा यज्वनः स्तृतबर्हिषः ॥ 136 ॥
नासत्यौ नासिकासंस्थौ नैव चासद्गुणौ क्वचित् ।
रुजां द्रवणतो रुद्रो वायुस्तदनुवर्तनात् ॥ 137 ॥
स्नेहतोऽनुवशत्वाद् वा तन्मार्गगतितोऽथवा ।
कस्मिन्न्वहमिति श्रुत्या वासुदेवोऽश्विनावपि ॥ 138 ॥
रुद्रवर्तनिशब्दोक्ताः -
22. इन्द्रा याा हि चित्रभानो सुता इ_मे त्वा_यवः ।
अण्वीण्वीण्वी भिस्तनाा पूतासः ॥04॥
- चित्रं भद्रं रतं चितौ।
चिद्रतेश्चायनीयत्वाददनाद् वा चितोऽभिदा ।
तादृशा रश्मयो ज्ञानमस्येति भगवान् परः ॥ 139 ॥
चित्रभानुरिति प्रोक्तस्तेजो वा तादृशं प्रभोः ।
त्वदिच्छव इमे सोमाः पटीभिः सूक्ष्म तन्तुभिः ।
विस्तृत्य शोधिताः सूक्ष्मप्रमाभिर्वा मनांसि च ॥ 140 ॥
सोमानां मनसां चैव देवताः सोमरश्मिगाः ।
सोमभृत्याः समस्तस्य सोम एवाधिपो हरिः ॥141 ॥

23. इन्द्रा या॑ हि धि_येषितो विप्र जूतः सुताव तः ।
उप ब्रह्मा॑ह्मा॑ह्मा॑ णि वा_घतः   ॥05॥

अस्मद्बुद्ध्या प्रार्थितो वा स्वबुद्ध्या प्रेरितोऽपि वा ।
ब्राह्मणैः प्रेरितो भक्त्या वदतो होतुरञ्जसा।
ब्रह्माणि सोमयुक्तानि यजमानस्य वेच्छतः ॥ 142 ॥
उपायाह्यहि यः कोऽपि साधकोयज्ञकृन्मतः।
मानसो वाचिको वा स्याद् योज्ञो होता ह्वयन् स च ॥
24. इन्द्रा या॑ हि तूतु जान उप॒ ब्रह्मा॑ह्मा॑ह्मा॑ णि हरिवः ।
सु_ते द धिष्व न_श्चनः   ॥06॥
वेगवांस्तूतुजानः स्यात् संसारमुपसंहरन् ।
वर्तते येन हरिवा हरिभिर्वर्ततेऽथवा ॥ 144 ॥
हरणाद् विषयाणां च प्राणा हरय ईरिताः ।
तेषु वर्तत इत्यस्मात् तान् वाऽथ गमयेदसौ ॥ 145 ॥
हरिवा हरिवान् वाऽपि विष्णुना वर्ततेऽथवा ।
चनो मन इह प्रोक्तं सुखं च क्वचिदीर्यते ॥ 146 ॥
25. ओमा॑ सश्चर्षणीद्दतो विश्वेश्वेश्वे देवास आ ग त ।
दाश्वांसो दा_शुषः   सुतम् ॥07॥
आ समन्तात् स्वीकृता मा ओमा इति कीर्तिताः ।
ओनामा भगवान् विष्णुस्तेन वा निर्मिताः सुराः ।
ओता मानेषु मा वैषु प्रोता ओमा इतीरिताः ॥ 147 ॥
प्रजाश्चर्षणयः प्रोक्ता विश्वे ते च प्रवेशनात् ।
सर्वे वाऽथ विशां वानाच्छब्दः कस्मै यथा भवेत् ॥ 148 ॥
दातारो यजमाना वा –
26. विश्वेश्वेश्वे दे_वासो अ_प्तुरः सु_तमा ग॑ न्त तूर्ण यः ।
उ_स्रा इ व_ स्वस राणि ॥ 08॥
-अप्तुरः कर्मवेगिनः।
उस्रास्तु रश्मयश्चैव स्वसराणि दिनानि च ॥ 149 ॥
27. विश्वेश्वेश्वे देवासो अस्रिध_ एहि मायासो अद्रुहः   ।
मेधं जुषन्त वह्न यः ॥09॥
असंसारादस्रि धस्ते देवाश्चेन्मोक्षनिश्चयात् ।
यथेष्टनिश्चितज्ञाना एहिमायाः समन्ततः ॥ 150 ॥
अदुःखत्वादद्रु हस्ते मेधं यज्ञं जुषन्तु नः ।
वह्नयो वहनादस्य –

28. पा_वका नः सर   स्वती वाजे भिर्वाजिनी वती ।
य_ज्ञं व   ष्टु धि_याव   सुः ॥10॥
-शोधकत्वात् तु पावकाः ॥ 151॥
सरणात् सर्वगत्वेन सर्वज्ञो वा सरो हरिः ।
सरसः सरतित्वाद् वा तद्वत्येव सरस्वति ।
हरौ गुणाः सरःशब्दा देवी तु हरिवाचिनी ॥ 152 ॥
हरिप्रियत्वतो वायुः सरस्वांस्तत्प्रियाऽथवा ।
गुणस्वेन ततत्वाद्वा भगवांस्तु सरस्वती ॥ 153 ॥
स्त्रीरूपश्चैव पुंरूपो भगवान् न नपुंसकः ।
स्त्रीपुन्दोषविहीनत्वादपि तच्छब्दगोचरः॥ 154 ॥
अन्नेनो वाजिनामीशो वाजिनी सूर्य उच्यते ।
वाजीनच्छन्दसां वाऽपि स्वामी प्रोक्तः स वाजिनी ॥ 155 ॥
छन्दांस्यश्वा यतस्तस्य ते चेना अन्यवाजिनाम् ।
अन्नवत्त्वाद् वाजिनी वाग् ज्ञानयुद्धत्वतोऽपि वा ॥ 156 ॥
स पुत्रो वागुमा तस्याः पुत्री तद् वाजिनीवती ।
सरस्वती हरिर्वाऽपि यज्ञं वहुतु नोऽशनैः ॥ 157 ॥
अन्नदा हि सदा देवी धिया सह वसेद् यतः ।
धियावसुर्नित्यबोधा –
29.   चोदयि_त्री सू_नृता ̄नां चेत न्ती सुमतीनाम् ।
यज्ञं द   धे सर   स्वती ॥ 11॥
- सुवाचां प्रेरिका सदा ॥ 158॥
सुबुद्धिज्ञापिका सैव स्वातन्त्र्याल्लुप्तयो भवेत् ।
अनेनैव प्रकारेण सैव यज्ञादिधारिणी ॥ 159 ॥
30.   महो अर्णः सर   स्वति_ प्रचे ̄तयति केतुना ̄ ।
धियो विश्वावि रा जति ॥ 12॥
महो अर्णः परं ब्रह्म तेजस्वाच्च महत्त्वतः ।
अरमानन्दरूपत्वाण्णो हि निर्वृतिवाचकः ।
तज्ज्ञापयति सा देवी ज्ञानं दत्त्वा महत्तरम् ॥ 160 ॥
महो अर्णः स्वयं देवः स्वमात्मानं प्रकाशयेत् ।
विराजयति विश्वाश्च धियः सुज्ञानदानतः ॥ 161 ॥
सूक्तं त्वनारतं प्रोक्तमनुवागेककालिका ।
अन्यथात्वं च तत्र स्यादावापोद्वापतस्त्वृचाम् ।
वेदानन्तत्वविज्ञस्यैतौ चक्रे बादरायणः ॥ 162 ॥

"ऋचः स ऋच उद्धृत्य ऋग्वेदं कृतवान् प्रभुः ।
यजूंषि निगदाच्चैव तथा सामानि सामतः ॥ 163 ॥
एवं पुराणवचनादुद्धृता हि ततस्ततः ।
ऋचः शाखात्वमापन्नाः शिष्यतच्छिष्यकैरिमाः ॥ 164 ॥
मानःस्तेनेतिपूर्वासु ह्यूनता दृश्यतेऽर्थतः ।
शुनश्येपोदिताभ्यश्च पठ्यन्तेऽन्यत्र काश्चन ॥ 165 ॥
अत्राप्यक्रमतो दृष्टिरिति नैकक्रमो भवेत् ।
अनन्तत्त्वात् तु वेदानां प्रायः कर्मानुसारतः ॥ 166 ॥
संक्षेपं कृतवान् देवः शिष्याश्च तदनुज्ञया ।
अष्टकाध्यायवर्गादिभेदं च कृतवान् स्वयम् ॥ 167 ॥
स्वाध्यायविश्रमार्थाय तस्मात् क्रमविपर्ययः ।
तत्र तत्रैवान्तरिता दृश्यन्तेच खिला अपि ॥ 168 ॥
यत्रार्थे न विशेषोऽस्ति पदान्तरितताऽत्र च ।
यत्राल्पोऽपि विशेषोऽस्ति पदं नान्तरितं भवेत् ॥ 169 ॥

सूक्तम् – 4

दशर्चम् । मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः । इन्द्रः । गायत्री ।

31. सु_रूपकृत्नुमूतये सु_दुघा मिव गोदुहे ।
जुहूमसि द्यवि द्यवि ॥01॥

विष्णुं सुरूपकर्तारमभिप्रेतार्थसिद्धये ।
त्राणाय वा कामधेनुमिव दोहाय तत्स्थितेः ॥ 170 ॥
दिने दिने स्वाह्वयामः-

32. उप नः_ सव_ना ग हि सोम स्य सोमपाः पिब ।
गोदा इद्रेवतो मदः ॥02॥

ज्ञानदोऽस्यैव चाधिकम् ।
ज्ञानाख्यरयियुक्तस्य हिरण्यादिमतोऽपि वा ॥ 171 ॥
सुखकारी भवान् –

33. अथा ते_ अन्त मानां वि_द्याम सुमतीनाम् ।
मा नो अति ख्य आ ग हि ॥03॥

- तस्माल्लभेम सुमतीस्तव ।
अन्ते मितास्त्वद्विषया मतयो ह्युत्तमोत्तमाः ।
अस्मानतीत्य मा पश्य करुणार्द्रदृशा सदा ॥ 172 ॥

34. परे हि विग्रमस्तृ त मिन्द्रंन्द्रंन्द्रं पृच्छा विपश्चितम् ।

यस्ते सखि   भ्य आ वरम्   ॥04॥

मन्मनो वाऽथ शक्रो वा दूरेऽपि परमेश्वरम् ।
गच्छाग्राह्यमनष्टं च व्याप्तचित्तं य एव च ।
सखिभ्य उत्तमो नित्यम् –
35. उ_त ब्रु ब्रु ब्रु   वन्तु नो निदो निरन्यत   श्चिदारत।
दधा ना इन्द्र इद्दुवः   ॥05॥
- निदस्तस्य समीपगाः ॥ 173 ॥
तेऽपि ब्रुवन्तु नो देवं प्रापुर्ये चान्यतोऽपि तम् ।
निर्गत्याज्ञानतस्त्वस्माद्दधाना ईश एव च ।
दुवः प्राणान् ब्रुवन्त्वेव तेऽपि नः परमेश्वरम् ॥ 174 ॥
36.   उ_त नः   सु_भगा ँ अरिर्वोचेयु र्यु र्यु   धस्म कृ_ष्टयः   ।
स्यामेदिन्द्र न्द्र न्द्र   स्य शर्म   णि ॥ 06॥
अरयोऽपि प्रजा अस्मान् वोचेयुः सुभगान् सदा।
शत्रुभेदिंस्तवेन्द्रस्य स्यामैवानुग्रहे सुखे ॥ 175 ॥
37. एमा_शुमा_शवे   भर यज्ञश्रियं   नृ_माद   नम् ।
प_त_यन् म न्दयत्स   खम् ॥07॥
आशुवीर्य तवैवाशुं सोमं क्षिप्रं मनोऽपि वा ।
आभर स्वोदरे तुष्ट्या हृदि वा यज्ञभूषणम् ॥ 176 ॥
ईमेव पुम्मदकरं मदादुत्पतनादिके ।
हेतुं मन्दत्वहेतुं च तत्सखीनां पुरोगतेः ॥ 177 ॥
38.   अ_स्य पीत्वा श   तक्रतो घ_नो वृत्राणा ॒ मभवः ।
प्रावो वाजे षु वाजिनम्   ॥08॥
एनं पीत्वा बहुज्ञानाभूस्तमोभिरनावृतः ।
प्रसादादेव मुक्तेषु तमोसह्यतया घनः ॥ 178 ॥
अवृतेरेव वृत्राणि ह्यज्ञानान्यन्नदं नरम् ।
प्रावो युद्धेषु योद्धारं भक्तं ज्ञानिनमेव च ॥ 179 ॥
39.   तं त्वा वाजे षु वा_जिनं वा_जया मः शतक्रतो ।
धना नामिन्द्र सातये ॒ ॥09॥
योधयामो वयं तं त्वां ज्ञानादिधनलब्दये ।
अज्ञानाद्यस्मदरिभिः –
40.   यो रायो (ओ)३ वनिर्महान्त्सु न्त्सु न्त्सु पारः सुन्वतः सखा ।
तस्मा इन्द्रा ॒ य गायत ॥10॥

- योऽशेषद्रविणावनिः ।
सुखदः संसृतेः पारस्तस्मा इन्द्राय गायत ॥ 180 ॥
कम्पोऽशेषग्रहे क्वापि लज्जायां वा पुरातने ।
पृथक्त्वेऽधृष्यतायां वाहरिणर्क्सम् हितोदितः ॥ 181 ॥

सूक्तम् – 5 -

दशर्चम् । मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः । इन्द्रः । गायत्री ।
41. आ त्वेता नि षी दतेन्द्र न्द्र न्द्र मभि प्र गा यत ।
सखा यः स्तोम वाहसः ॥01॥

42. पुरूतमं पुरूणामीशा नं वार्यार्या णाम् ।
इन्द्रं सोमे_ सचा सु_ते ॥02॥
सुपूर्णानां पूर्णतमं वरेण्यानामधीश्वरम् ।
सुते सोमे सुखेनैव सचा गायत तं प्रभुम् ॥ 182 ॥
43. स घा नो योग आ भु वत् स राये स पुरन्ध्यान्ध्यान्ध्या म् ।
गमद्वाजे ¯भि_रा स नः ॥03॥
मुक्तौ योगायासमन्ताद् भवेन्नो घोऽवधारणे ।
स एव भगवान् ज्ञानवित्ताय स च बुद्धिगः ॥ 183 ॥
बुद्धिः पुराश्रयत्वेन पुरन्धिः पत्न्यथापि वा ।
पत्न्यर्थत्वे तु तादर्थ्यं सोऽन्यैः सह न आव्रजेत् ॥ 184 ॥
44. यस्य संस्थे न वृ_ण्वते हरी स_मत्सु शत्र वः
तस्मा इन्द्रान्द्रान्द्रा य गायत ॥04॥
यस्य स्थितौ न वृणते हर्यग्रमपि शत्रवः ।
मनः पुरो वा विषयहरणान्मन एव च ।
बुद्धिश्च हरिशब्दोक्ते तम आदीनि शत्रवः ॥ 185 ॥
45. सु_तपान्नेन्नेन्ने सुता इमे शुच यो यन्ति वीतये ।
सोमा सो दध्याध्याध्या शिरः ॥05॥
सोमपे शुचयः सोमाः प्राप्त्यै दधिविमिश्रिताः ।
मनांसि ध्यानयुक्तानि वाऽऽयान्ति हरये सदा ॥ 186 ॥
46. त्वं सु_तस्य पी_तये स_द्यो वृद्धो अ जायथाः ।
इन्द्र ज्यैष्ठ्याष्ठ्याष्ठ्या य सुक्रतो ॥06॥
सदा पूर्णः शुभज्ञान च्यैष्ठ्यव्यक्त्यै सुताप्तये ।
न क्षुदादेरभिव्यक्तोऽभवः –
47. आ त्वात्वात्वा विशन्त्वाशवः सोमा स इन्द्र गिर्वणः ।

शं ते॑ सन्तु॒ प्रचे तसे ॥ 07 ॥
-गीर्भिर्वृत प्रभो ।
प्रकृष्टचेतास्त्वद्भृत्यो योऽस्मै स्युः शङ्कराः सुताः ॥ 187 ॥
48. त्वां स्तोमा॑ अवीवृधन् त्वामुक्था श तक्रतो ।
त्वां व र्धन्तु नो गिरः ॥08 ॥
व्यञ्जयन्त्यधिकं स्तोमा साम्युक्थान्यृक्षु चैव हि ।
महागुणैर्व्यञ्जयन्तु गिरोऽस्माकमपि प्रभो ॥ 188 ॥
आकाशवृद्धिवद् वृद्धिर्विष्णौस्यान्नैव चान्यथा ।
"न वर्धते नो कनीयान्" इति ह्येनं श्रुतिर्जगौ ॥ 189 ॥
महातात्पर्यरोधाच्च श्रुत्यर्थो नापरो भवेत् ।
यद्यन्यापेक्षया वृद्धिरीशत्वं स्यात् कुतोऽस्य च ।
अक्षितोतिरिति ह्यस्मात् पूर्णाभिप्रायतोदिता ॥ 190 ॥
49. अक्षि क्षि क्षि तोतिः सनेदिमं वाजमिन्द्रः सहस्रिण म् ।
यस्मिन् विश्वाश्वाश्वा॑ नि पौंस्यास्यास्या॑ ॥09 ॥
अनन्तफलदं वाजमस्मत्तो लभतां स च ।
ददातु वा पौरुषाणि शक्तयो यत्र चाखिलाः ॥ 191 ॥
अतश्चानन्तशक्तित्वान्न वृद्ध्याद्याः कथञ्चन ।
सर्वोपेतेत्येतमर्थमभिप्रेत्याह वेदराट् ॥ 192 ॥
50. मा नो मर्तार्तार्ता अभि द्रु द्रु द्रु हन् त नूना॑ मिन्द्र गिर्वणः ।
ईशा॑नो यवया व धम् ॥10 ॥
मा मर्ता नस्तनूनां तु द्रोग्धारः स्युः कथञ्चन ।
ईशोऽस्यपाकुरु वधं तेन नो मुक्तिदानतः ॥ 193 ॥
मनुष्येभ्यस्तनूनां च नैव नः स्युर्विपत्तयः ।
कालेन दैवतः प्राप्ते स्याददेहत्वतो वधः ॥ 194 ॥

-सूक्तम् – 6 -

दशर्चम् । मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः । 1-3 इन्द्रः, 4,6,8,9 मरुतः, 5-7 मरुत इन्द्रश्च 10 इन्द्रः । गायत्री ।
51. यु॒ञ्जन्ति न्ति न्ति ब्र॒ध्नम रु॒षं चर॑ न्तं परि तस्थुषः ।
रोच न्तेन्तेन्ते रोचना दिवि ॥01 ॥
पौंस्यानि वासुदेवस्य ब्रध्नं वृद्धं दिवाकरम् ।
अरुणं चरन्तं परितो गिरीन् युञ्जन्ति सर्वदा ॥ 195 ॥
तैरेवान्यानि चन्द्रादिरोचनानि त्रिविष्टपे ।
रोचयन्ति –
52. यु॒ञ्जन्त्य न्त्य न्त्य स्य काम्या हरी॒ विप क्षसा रथे ।

शोणा धृष्णू नृवाह सा ॥02॥
- हरी चास्य मनोबुद्धी स्वशक्तयः ।
युञ्जन्त्यधिगुणत्वेन काम्यावश्वावथापि वा ॥ 196 ॥
विशिष्टपक्षसंयुक्ताविव क्षिप्रतरौ सदा ।
रथे देहेऽपि वा देवाः स्वमनो बुद्धिमेव च ॥ 197 ॥
अस्य देहे प्रयुञ्जन्ति सूर्यादीन् स्थापयन्ति च ।
सूर्यादिस्थापकत्वं च ब्रह्मादीनां भवेत् सदा ॥ 198 ॥
शोणौ च शमणौ प्रोक्तौ सुखप्राप्तौ यतः सदा ।
श्यामौ मूर्धनि शोणौ च शक्राश्वावग्रगौ स्मृतौ ।
दृष्टौ नृन् प्रति तं चेशं वहन्तौ तावुभावपि ॥ 199 ॥
53. केतुं कृण्वन्न के_तवे पेशो मर्या अपेशसे ।
समुषद्भि द्भि द्भि रजायथाः ॥03॥
अज्ञाय कुर्वन् सज्ज्ञानं हेमाहेमाय चेश्वरः ।
उषद्भिः सम्प्रकाशद्भिः शक्तिभिर्व्यक्ततामगाः ॥ 200 ॥
मर्या मरणवन्तोऽपि देवा एवम् -
54. आदह स्वधामनु पुन गर्भत्वमेरिरे ।
दधाना नाम यज्ञियम् ॥04॥
- हरेर्वशात् ।
तदैव सुखमन्वेव पुनर्गूढत्वमापिरे ॥ 201 ॥
स्वेच्छयैव परेशस्य शक्तयो देवता अपि ।
यज्ञे वाच्यं दधानाश्च नाम -
55. वीळु चि दारुजत्नुभिर्गुहा चिदिन्द्रन्द्रन्द्र वह्नि ह्नि ह्नि भिः ।
अविन्द उस्रिया अनु ॥05॥
- वीळु दृढं ह्यपि ॥ 202 ॥
आरुजद्भिः स्वसामर्थ्यैर्गुहायां संस्थितोऽपि सन् ।
वहद्भिरखिलं लोकं प्रकाशत्वानि लब्धवान् ।
देवैर्वैताद्दृशैः साकमानुकूल्येन लब्धवान् ॥ 203 ॥
56. देवयन्तोन्तोन्तो यथा मतिमच्छाच्छाच्छा विदद्व सुंसुंसु गिरः ।
महाम नूषत श्रुश्रुश्रुतम् ॥06॥
सम्यक् प्रद्योतयन्तोऽमुं मतिरूपं यथास्थितम् ।
विदद्वित्तं महान्तं च विश्रुतं सुगिरोऽस्तुवन् ॥ 204 ॥
57. इन्द्रेन्द्रेन्द्रेन्द्रेण सं हि दृक्ष से सञ्जग्माग्माग्मानो अभि भ्युषा ।
मन्दू स मानव र्चसा ॥07॥

तस्य सन्दर्शनायैव सङ्गतस्तेन शङ्करः ।
मखात्मा पुरुहूतो वा श्रीभूमी च सुखात्मिके ॥ 205 ॥
58. अ॒न॒व॒द्यै ॒रभिद्यु द्यु द्यु भिर्म॒खः सह स्वदर्चति ।
ग॒णैरिन्द्र न्द्र न्द्र स्य॒स्य॒स्य॒ काम्यैःम्यैःम्यैः ॥08॥
अनवद्यैर्महाज्ञानैः प्रियैर्देवगणैः सह ।
वायुना च सहार्चन्ति सुधीत्वात् परमेश्वरम् ॥ 206 ॥
59. अतः परिज्म॒न्ना ग हि दि॒वो वा॑ रोच॒नादधि ।
सम स्मिन्नृञ्ज॒ते॒ गिरः ॥09॥
अतो हेतोरिहायाहि दिवो वा सूर्यमण्डलात् ।
परिज्मन् सर्वगास्माकमधिकृत्य समर्हणम् ।
अस्मिन् गिरः प्राप्नुवन्ति सम्यक् परममुख्यतः ॥ 207 ॥
युञ्जन्तीत्यत्र बाहुल्याद् देवयन्तोऽत इत्यपि ।
बाहुल्याद्दृष्टितो गीर्भिर्विनाऽर्थो नान्य इष्यते ॥ 208 ॥
60. इ॒तो वा॑सा॒तिमीम हे दि॒वो वा॒ पार्थि र्थि र्थि वा॒दधी ।
इन्द्रंन्द्रंन्द्रं म॒हो वा॒ रज सः ॥10॥
इतो दिवो वा पातालात् सातिं लाभस्वरूपिणम् ।
महतो रञ्जकाद् विष्णोर्लोकाद् वा तमधीमहे ॥ 209 ॥

सूक्तम् – 7 -

दशर्चम् । मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः । इन्द्रः । गायत्री ।
61. इन्द्र॒न्द्र॒न्द्र॒ विद्गा॒द्गा॒द्गा॒थिनो बृ॒हदिन्द्र न्द्र न्द्र म॒र्केभि र्कि॒र्कि॒र्कि॒णः ।
इन्द्रं॒न्द्रं॒न्द्रं॒ वाणी रनूषत ॥01॥
तमेव गाथिनः साम्ना स्तुवन्त्यृग्भिश्च बह्वृचाः ।
बृहन्तमन्यवाणीभिरपि
62. इन्द्र॒न्द्र॒न्द्र॒ इद्धर्यो॒ःर्यो॒ःर्यो॒ः सचा॒ संमि श्ल॒श्ल॒श्ल॒ आ व चो॒युजा ।
इन्द्रो॒न्द्रो॒न्द्रो॒ व॒ज्री हि ॒रण्ययः ॥02॥

-हर्योर्विमिश्रितः ॥ 210 ॥
रथेऽथवा मनोबुद्ध्योर्वाङ्मात्रेणैव योगिनोः।
सचा सुखेन वज्री च ज्ञानानन्दो हि धातुतः।
हितश्च रमणीयश्च हिरण्यय इतीरितः ॥ 211 ॥
63. इन्द्रो॒न्द्रो॒न्द्रो दी॒र्घाय॒ चक्ष स॒ आ सूर्यंर्यंर्यं रोहयद् दि॒वि ।
वि गोभि॒रद्रि द्रि द्रि मैरयत् ॥03॥
दीर्घकालं दर्शनाय सूर्यमारोहयद् दिवि।

ज्ञानैरादरयोग्यं च प्राणात्मानं समैरयत् ॥ 212 ॥
64. इन्द्रन्द्रन्द्र वाजेषु नोऽव सहस्र प्रधनेषु च ।
उग्र उग्राभि रूतिभिः ॥04 ॥

बहुभिर्युद्ध्यमानेषु युद्धेष्वपि सदाऽव नः ।
दुष्टोग्रैः सदभिप्रायैः -
65. इन्द्रंन्द्रंन्द्रं वयं म हाधन इन्द्रन्द्रन्द्रमर्भेर्भेर्भे हवामहे ।
युजं वृत्रेषु वज्रिणम् ॥05 ॥
- महदल्पधनार्थिनः
हवामहेऽरिवर्ज्यं तं तमसां प्रतियोगिनम् ॥ 213 ॥
66. स नो वृषन्नमु चरुं सत्रात्रात्रादावन्नपा वृधि ।
अस्मभ्यमप्र तिष्कुतः ॥06 ॥
अस्मदीयं चरुं भोज्यमानन्दं तमपावृणु ।
मोक्षगं सर्वदातस्त्वमप्रतिद्वन्द्व नो वृषन् ॥ 214 ॥
67. तुञ्जेतुञ्जेञ्जेञ्जे य उत्त रे स्तोमा इन्द्र न्द्र न्द्र स्य वज्रिणः ।
न विन्धे अस्य सुष्टुष्टुष्टुतिम् ॥07 ॥
त्वयैव प्रेरणे जाते तत्र तत्र च उत्तराः ।
तेऽपि स्तोमाः सुष्टुतित्वमस्यानन्त्यान्न चाप्नुयुः ॥ 215 ॥
68 . वृषा यूथेव वंस गः कृष्टीरि यर्त्योज सा ।
ईशानो अप्र तिष्कुतः ॥08 ॥
प्रतिवीरो वृषा वंसस्तद्धन्ता वंसगो विभीः ।
यूथान्याकर्षति यथा प्रजाः प्रेरयति प्रभुः ।
अल्पस्यापि प्रसिद्ध्यैव दृष्टान्तत्त्वं तु युज्यते ॥ 216 ॥
69. य एक श्चर्षणीनां वसूनामिरज्यति ।
इन्द्रःन्द्रःन्द्रः पञ्च क्षितीनाम् ॥09 ॥
राजा भवति वित्तानां प्रजानां चैक एव यः ।
देवगन्धर्वदैतेयपितृमानुषभेदतः ।
प्रजानामपि पञ्चानां सामान्याच्च विशेषतः ॥ 217 ॥
70, इन्द्रंन्द्रंन्द्रं वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्यः ।
अस्माक मस्तुस्तु केव लः ॥10 ॥
सम्यग् हवामहे सर्वगतं च व्यक्तरूपतः ।
स्थातुमेकत्र वोऽर्थाय जना नोऽस्तु स केवलः ॥ 218 ॥

सूक्तम् – 8 -

दशर्चम् । मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः । इन्द्रः । गायत्री ।start

71. एन्द्र न्द्र न्द्र सानुसिं रयिं सुजित्वात्वात्वानं सदासह म् ।
वर्षि र्षि र्षि ष्ठमूतये भर ॥01॥
.0

जयुना सहितं लाभयुक्तं वित्तं सदाबलम् ।
वर्षिष्ठं सुमहद् रक्षानिमित्तं नित्यदा भर ॥ 219 ॥

72. नि येन मुष्टिहुत्यया नि वृत्रा रुणधा महै ।
त्वोता सो न्यर्व ता ॥02॥
येनारीन् मुष्टियुद्धेन तमांसि ज्ञानयुद्धतः ।
त्वत्प्रेरिता निरुन्धामः कांश्चिद् वा तुरगादिभिः ।
आवृत्यैवोपसर्गस्य क्रियावृत्तिर्भविष्यति ॥ 220 ॥

73. इन्द्रन्द्रन्द्र त्वोता स आ वयं वज्रं ज्रं ज्रं घना द दीमहि ।
जये म सं युधि स्पृधः ॥03॥
त्वत्प्रेरिता ज्ञानरतिं दृढत्वेनादधीमहि ।

74. वयं शूरे भिरस्तृ स्तृ स्तृ भिरिन्द्रन्द्रन्द्र त्वया युजा वयम् ।
सासह्याम पृतन्यतः ॥04॥
त्वया पृतन्यतः शत्रूनभिष्याम सुयोद्धृभिः ॥ 221 ॥

75. महा इन्द्रः न्द्रः न्द्रः परश्च नु म हित्वम स्तु वज्रिणे ।
द्यौर्न प्र थिना शवः ॥05॥

यस्मान्महाननादिश्च विष्णुर्जीवोऽवरस्तथा ।
तस्यैवास्तु महत्त्वं तत्र जीवब्रह्मतां स्मरेत् ।
आकाशवत् प्रथिम्नाऽसौ शवः सुखबले तथा ॥ 222 ॥

76. समोहे वा य आश त नर स्तोस्तोस्तोकस्य सनितौ ।
विप्रा प्रा प्रा सो वा धियायवः ॥06॥

अन्यसंवहनेनापि ये तं प्राप्ता जनार्दनम् ।
ज्ञानलाभेन तु नरस्त एव पशवोऽपरे ।
विप्राश्चैव धिया यक्ता मूर्खाः शूद्रसमा मताः ॥ 223 ॥

77. यः कुक्षिः सो मपात मः समुद्र इ व पिन्व ते ।
उर्विरापो न काकुदः ॥07॥

यः कुक्षिस्तस्य देवस्य समुद्र इव सोऽखिलान् ।

कामान् क्षरति भक्ताय महाप इव तर्पकाः ।
काकुदस्तस्य जिह्वास्तु बह्व्यो बहुमुखेषु याः ॥ 224 ॥
78. एवा ह्य स्य सूनृता विरप्शी गोम ती मही ।
पक्वा शाखा न दाशुषे ॥08॥
एवमेवास्य वाणी च वेदेता महती तथा ।
पक्वा शाखेव यजते वरदात्री विरप्शिनः ॥ 225 ॥
बलिष्ठस्य हि ते -
79. एवा हि ते विभू तय ऊतय इन्द्रन्द्रन्द्र माव ते ।
सद्यश्चिश्चिश्चित् सन्ति न्ति न्ति दाशुषे ॥09॥

-सन्ति सद्योऽपि यजतेऽस्य ते ।
मावते ज्ञानिने नित्यमूतयश्च विभूतयः ॥ 226 ॥
80. एवा ह्य स्य काम्याम्याम्या स्तोम उक्तं च शंस्या स्या स्या ।
इन्द्रा न्द्रा न्द्रा य सोम पीतये ॥10॥
स्तोमा उक्थानि चैवास्य तस्मै काम्यानि सर्वदा ।
गेयाः शंस्यानि सोमस्य पीतये नान्यथा पिबेत् ॥ 227 ॥

- सूक्तम् – 9 –

दशर्चम् । मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः । इन्द्रः । गायत्री ।

81. इन्द्रेहि मत्स्यन्ध सो विश्वे श्वे श्वे भिः सोमपर्व भिः ।
महा अ भिष्टिरोज सा ॥01॥
सोमपाः सोमपर्वाणः सर्वं यस्मात् तदिच्छया ।
अभिष्टिरोजसा नित्यं मदं सुखमवाप्स्यसि ॥ 228 ॥
82. एमे नं सृजता सुते मंदिमिन्द्रा न्द्रा न्द्रा य मन्दिने ।
चक्रिंक्रिंक्रिं विश्वा श्वा श्वा नि चक्र ये ॥02॥
एनमासृजतेन्दौ च विष्णुं तं मदकारिणम् ।
मन्दिने विष्णवे सम्यक् कर्मिणं सर्वकर्मिणे ॥ 229 ॥
83. मत्स्वा त्स्वा त्स्वा सुशिप्र मन्दिभिः स्तोमे भिर्विश्व चर्षणे ।
सचैषु सव नेष्वा ॥03॥
स्वानन्द विश्वजीवेशामत्स्वास्मद्रक्षया सह ।
84. असृ ग्रमिन्द्र ते गिरः प्रति त्वामुद हासत ।
अजो षा वृषभं पति म् ॥04॥
त्वन्निस्सृता वेदवाचस्त्वां प्रत्येवाप्यनारतम् ॥ 230 ॥
उच्चैर्मुख्यतया सम्यग्विसृष्टाः स्वपतिं प्रति ।

अजोषाः स्तुत्यरूपेण त्वसेव्यास्त्वद्दते क्वचित् ॥ 231 ॥
85. सं चो दय चि॒त्रम॒र्वाग् राध इन्द्र॒न्द्र॒न्द्र॒ वरे ण्यम् ।
अस॒दित् ते वि॒भु प्र॒भु ॥05॥
अर्वाङ् नीचान् प्रति त्वस्मान् भद्रं राधः प्रचोदय ।
अस्त्येव ते विशेषेण प्रकृष्टं शुभमच्युतम् ॥ 232 ॥
86. अ॒स्मांत्सु तत्र चोद॒येन्द्र न्द्र न्द्र रा॒ये रभ स्वतः ।
तुवि द्युम्न॒ यश स्वतः ॥06॥
रभस्वतः शब्दवतः स्तोतॄनस्मान् यशस्वतः ।
तत्र त्वयि महाराये महाकीर्ते सुचोदय ॥ 233 ॥
87. सं गोम दिन्द्र॒न्द्र॒न्द्र॒ वाज वद॒स्मे पृ॒थु श्रवो बृ॒हत् ।
वि॒श्वायु र्धेह्यक्षि क्षि क्षि तम् ॥07॥
अस्मास्वतिबृहज्ज्ञानं नित्यं सन्धेहि चाक्षयम् ।
88. अ॒स्मे धे हि श्रवो बृ॒हद् द्युद्युद्युम्नं स हस्र॒सात मम् ।
इन्द्र॒न्द्र॒न्द्र॒ता र॒थिनी॒रिषः ॥08॥
विद्यां कीर्तिं सदेहात्र बहुलाभयुतं बृहत् ।
प्रार्थने पौनरुक्त्यं न चोदयेति ततः पुनः ॥ 234 ॥
89. वसो॒ रिन्द्रं॒न्द्रं॒न्द्रं॒ वसु पतिं गी॒र्भिर्गृ॒र्गृ॒र्गृ॒णन्त ऋ॒ग्मिय म् ।
होम॒ गन्ता न्ता न्ता रमू॒तये ॥09॥

वसोर्वसूनां च पतिं देवदेवेश्वरं प्रभुम् ।
ऋङ्नेयमाह्वयामोऽत्र गृणन्तोऽभीष्टसिद्धये ॥ 235 ॥

90. सु॒तेसु ते॒ न्यो न्यो न्यो कसे बृ॒हद् बृ ह॒त ए॒द्रिः ।
इन्द्रा न्द्रा न्द्रा य शू॒षम र्चति ॥10॥

अविनाश्यरिरुद्दिष्टो बृहच्छूषं सुखं प्रति ।
सुते सुते सदूहाय देवाय बृहतेऽर्चति ॥ 236 ॥

सूक्तम् – 10 -

द्वादशर्चम् । मधुच्छन्दा वैश्वामित्रः । इन्द्रः । अनुष्टुप् ।
91. गाय न्ति त्वा गाय॒त्रिणोऽर्चन्त्य॒न्त्य॒न्त्य॒र्कम॒र्किणः ।
ब्रह्माण स्त्वा शतक्रत॒ उद् वं॒शमि व येमिरे ॥ 1॥
गायन्ति सामगास्त्वृग्भिः शंसन्तृग्वेदिनोऽतिकम् ।
विरिञ्चास्त्वां बहुज्ञान शक्रकेतुमिवोच्छ्रितम् ॥ 237 ॥
व्यजानन् -

92. यत्सानोः सानुमारु हद् भूर्यस्प ष्टष्टष्ट कर्त्व र्त्व र्त्व म् ।
तदिन्द्रोन्द्रोन्द्रो अर्थं र्थं र्थं चेतति यूथेन वृष्णिरे जति ॥ 2 ॥
- उच्चतोऽप्युच्चं सामर्थ्यं करणे तव ।
ततोऽपि भूरि यत् तेन चेतत्यर्थमतो भवान् ।
मुक्तामुक्तसमूहेन शोभते गूढशक्तिमान् ॥ 238 ॥
उच्चादुच्चं विरिञ्चादिगतं कर्तृत्वमेव यत् ।
भूरि स्पष्टमभूत् तेन परेशस्य ततश्च सः ।
चेतत्यर्थानशेषांश्च महायूथेन चेष्टते ॥ 239 ॥
93. युक्ष्वा हि केशिना हरी वृष णा कक्ष्यक्ष्यक्ष्यप्रा ।
अथा न इन्द्र सोमपा गिरामुप श्रुतिं चर ॥3 ॥
कक्ष्याभिपूरकौ पुष्ट्या युङ्क्ष्व त्वं केशिनौ हरी ।
अथोपगम्य शृणु नो गिरः -
94. एहि स्तोमा अभि स्व राऽभि गृ णीह्या रु व ।
ब्रह्म च नो वसो सचेन्द्र न्द्र न्द्र यज्ञं च वर्धय ॥4 ॥
- अभिस्वर च स्तुतिम् ॥ 240 ॥
प्रशंसां कुरु शब्दं च पुनर्हरषान्महत्तरम्।
ब्रह्म यज्ञं च नोऽन्तस्थो बहिष्ठश्चैव वर्धय ॥ 241 ॥
95. उक्थमिन्द्रा न्द्रा न्द्रा य शंस्त्यं वर्ध नं पुरुनिष्षिधे ।
शक्रो यथा सुतेषु णो रारण त् सख्येषु च ॥5 ॥
नित्यवृद्धत्वतो विष्णोर्वर्दनं तु प्रकाशनम् ।
बहुशत्रून् निष्पिदसौ हरिर्दनुजघातकः ॥ 242 ॥
अस्मत्सख्याय शब्दं च चकरास्मासु संस्थितः ।
यथा सुतेषु सोमेषु करोत्यृत्विक्षु संस्थितः ॥ 243 ॥
96. तमित् स खित्व ई महे तं राये तं सुवीर्ये र्ये र्ये ।
स शक्र उत नः शकदिन्द्रोन्द्रोन्द्रो वसु दय मानः ॥6 ॥
तमेव शरणं नित्यं सखित्वाद्यर्थमीमहे ।
शक्त्यानन्दस्वरूपत्वाच्छक्रः सर्वत्र चाशकत् ।
अस्माकं च सदा वित्तं ददेव प्रवर्तते ॥ 244 ॥
97. सुविवृतं सुनिरजमिन्द्रन्द्रन्द्र त्वादा तमिद्यशः ।
गवामप व्रजं वृ धि कृणुष्व राधो अद्रिवः ॥ 7 ॥
विस्पष्टं सुष्ठकाल्यं च यशस्त्वद्दत्तमेव हि ।
गूढं ज्ञानसमूहं त्वं विवृण्वृद्धिं च नः कुरु ॥ 245 ॥
अद्रिरादरणीयत्वात् प्राणस्तद्वर्तकोऽद्रिवाः ।

हरिः शक्रस्तथाऽद्रीणां छेदनाद् वारणादपि ॥ 246 ॥
98. नहि त्वात्वात्वा रोध सी उभे ऋ घायमा णमिन्व तः ।
जेषः स्व र्वतिरपः सं गा अस्मभ्यं भ्यं भ्यं धूनुहि ॥8॥
न त्वामृघायमाणं हि वर्धमानं तु रोदसी ।
सम्प्राप्नुतः श्रीभूमी च सहिते वाऽप्रसादतः ॥ 247 ॥
अपः प्रजाः सुखवतीरजयस्त्वद्वशत्वतः ।
ज्ञानानि सन्धुनु हि च प्रापयोच्चा अपि स्वयम् ॥ 248 ॥
99. अश्रु श्रु श्रु त्कर्ण श्रुश्रुश्रुधी हवं नू चि द्दधिष्व मे गिरः ।
इन्द्रन्द्रन्द्र स्तोम मिमं मम कृष्वा युजश्चिश्चिश्चिदन्त रम् ॥ 9 ॥
बहुश्रवणकर्णास्मदाह्वानं शृणु चादरात् ।
अद्यैव च गिरो धेहि मयि स्तोमं च मत्कृतम् ॥ 249 ॥
प्रियं योगादपि कुरु -
100. विद्मा हि त्वात्वात्वा वृष न्तमं वाजे षु हवनश्रुत म् ।
वृष न्तमस्य हूमह ऊतिं स हस्रसात माम् ॥10॥
- विद्म त्वां शक्तिमत्तमम् ।
श्रोतारं युत्सु चाह्वानमाह्वयामस्तवावनम् ॥ 250 ॥
101. आ तू न इन्द्र कौशिक मन्दसानः सुतं पिब ।
नव्यमायुः प्र सूतिर कृधी सहस्रसामृषिम् ॥11॥
बहुलाभोत्तममिति स्थानान्तरगते ऋचौ ।
दृष्ट्वेन्द्रं यज्ञगं याभ्यां मधुच्छन्दास्तमस्तुवत् ।
आतून इति तेनैव न विरुद्धा शतर्चिता ॥ 251 ॥
मात्रा कुशैर्गृहीतत्वाच्चन्मन्यासीत् स कौशिकः ।
गाथित्वाद्वा हिरण्याण्डकोशस्थत्वाद् हरिस्तथा ॥ 252 ॥
मन्दसानो नित्यसुखी स्तुत्यमायुश्च नस्तिर ।
ऋषिं सहस्रलाभं मां कुरु च -
102. परि त्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतः ।
वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः ॥ 12 ॥
-त्वा इमा गिरः ॥ 253 ॥
सर्वदा परितः सन्तु मदीयाः सर्वलाभिनम् ।
वृद्धिरूपा गिरो जुष्टाः सेवारूपाश्च सन्तु नः ॥ 254 ॥

सूक्तम् – 11 -

अष्टर्चम् । जेता मधुच्छन्दसः । इन्द्रः । अनुष्टुप् ।
अष्टावृचः पुनस्तेन दृष्टा अन्यत्रगास्तपः ।

कुर्वता -
103. इन्द्रं विश्वा अवीवृधन् समुद्रव्यचसं गिरः ।
रथीतमं रथीनां वाजानां सत्पतिं पतिम् ॥ 1 ॥
- सम्यगुद्रिक्तगुणव्यक्तिस्तथाविधः ॥ 255 ॥
104. सख्ये त इन्द्र वाजिनो मा भेम शवसस्पते ।
त्वामभि प्र णोनुमो जेतारमपराजितम् ॥ 2 ॥

105. पूर्वीरिन्द्रस्य रातयो न वि दस्यन्त्यूतयः ।
यदी वाजस्य गोमतः स्तोतृभ्यो मंहते मघम् ॥ 3 ॥
प्रथमानि महत्त्वेन ते दानान्यवनानि च ।
नभिद्यन्ते न नश्यन्ति गोमदन्नं यशस्तथा ॥ 256 ॥
यदि मंहते ददातीशो -
106. पुरां भिन्दुर्युवा कविरमितौचा अजायत ।
इन्द्रो विश्वस्य कर्मणो धर्ता वज्री पुरुष्टुतः ॥4 ॥

107. त्वं वलस्य गोमतोऽपावरद्रिवो बिलम् ।
त्वां देवा अभिभ्युषस् तुज्यमानास आविषुः ॥ 5 ॥
- वलस्तिर्यग्गतिर्धियः ।
वाचामन्यार्थबुद्धेस्तु बिलं मूलं तमो हि यत् ।
तदपावृतवांस्त्वं च प्रदर्श्य विनिवार्य च ॥ 257 ॥
त्वां हि देवा भयापेताः प्रेर्यमाणास्त्वयैव च ।
छाद्यमानं गिरादैत्यैररक्षन्निव सद्गिरा ॥ 258 ॥
इन्द्रस्य कोसवार्थे च समुत्सृष्टा जगत्यपि ।
चर्तुं गावो हृता दैत्यैः सरमारक्षिताः पुरा ।
तस्याः स्वसृत्वमुक्त्वैव तयोच्छिष्टं च गोपयः ॥ 259 ॥
तदर्थं पणयो नाम ते दैत्या बलपूर्वकाः ।
इन्द्रेण निहताः पश्चाज्ज्ञात्वा च सरमाकृतम् ॥ 260 ॥
ताडयित्वा पदा वक्रात् सृते पयसि तां भयात् ।
शरणागतां प्रेषयित्वा दौत्येन पणिनां पुनः ॥ 261 ॥
भित्त्वा गिरिव्रजं तं च गावो यत्र प्रतिष्ठिताः ।
निस्सारिताः पुनस्ताश्च गोसवेनेष्टमेव च ।
तदा देवा अभीत्यैव परितो जुगुपुः पतिम् ॥ 262 ॥
108. तवाहं शूर रातिभिः प्रत्यायं सिन्धुमावदन् ।
उपातिष्ठन्त गिर्वणो विदुष्वे तस्य कारवः ॥6 ॥

तव दानैरहं सिन्धुं नदीं प्रत्यागमं पुनः ।
त्वामावदन् स्तुतिपदैर्यज्ञदीक्षार्थमुद्यतः ॥ 263 ॥
उपातिष्ठन्त कर्तारो विदुस्त्वां ये गिरोदित ।
109. मायाभिरिन्द्र मायिनं त्वं शुष्णमवातिरः ।
विदुष्वे तस्य मेधिरास् तेषां श्रवांस्युत्तिर ॥ 7 ॥
शक्तिभिः शक्तिमन्तं त्वं शोषकं वृत्रमातिरः ॥ 264 ॥
तमो वा त्वां विदुर्मेधारतास्तेषां श्रवांसि च ।
विद्या उच्चैस्तरां देहि -
110. इन्द्रमीशानमोजसाभि स्तोमा अनूषत ।
सहस्रं यस्य रातय उत वा सन्ति भूयसीः ॥ 8 ॥
- स्तुवन्ति त्वां सहौजसा ॥ 265 ॥
ऋक्संहितायाः स्वाध्यायात् प्रबन्धात् व्यासनिर्मितात् ।
ब्राह्मणेभ्यस्तथा मानात् प्रोक्ताः स्युर्मुनयोऽत्र ये ॥
श्रुत्यभावादलिङ्गाच्च मुनिर्नान्यः प्रतीयते ।
श्रुतिलिङ्गान्यता यावत् तावत् पूर्वप्रमा भवेत् ॥ 267 ॥
शतर्ग्भिरुत्तराभिस्तु वह्निनामानमच्युतम् ।
अस्तौन्मेधातिथिस्ताभ्य उत्तरा अपि तद्दृशः ॥ 268 ॥
अन्यत्रगास्तपस्यन् स ता ददर्श कदाचन ।
कालस्थानान्तरत्वं चेत् सङ्ख्यातोऽभ्यधिकं भवेत् ॥ 269 ॥
अन्यस्थानगता अन्यदृष्टा अप्यत्रगा यदि ।
सङ्ख्यान्तर्भावमेष्यन्ति ता इतोऽपगता यतः ॥ 270 ॥

सूक्तम् -12 -

द्वादशर्चम् । मेधातिथिः काण्वः । अग्निः, 6 प्रथमपादस्य (निर्मथ्याहवनीयौ) अग्नी । गायत्री ।
111. अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् ।
अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥1 ॥
यज्ञभागार्थमत्रस्थो देवसम्प्रेषितो यतः ।
दूतोऽग्निर्वासुदेवश्च तत्तत्प्रार्थितकृद् यतः ।
विश्ववेदाः स सर्वज्ञो यज्ञज्ञो यज्ञसुक्रतुः ॥ 271 ॥
112. अग्निमग्निं हवीमभिः सदा हवन्त विश्पतिम् ।
हव्यवाहं पुरुप्रियम् ॥2 ॥
अग्निनामा जामदग्न्यो भगवान् सम्प्रकीर्तितः ।
तस्य रूपबहुत्वेन वीप्सा चैवोपपद्यते ।
हवीमभिर्ऋगाह्वानैराह्वयन्त प्रजापतिम् ॥ 272 ॥

113. अग्ने देवा इहा वह जज्ञानो वृक्तबर्हिषे ।
असि होता न ईड्यः ॥ 3 ॥
जज्ञानो व्यज्यमानस्तु वृक्तं प्रसृतमुच्यते ।
यजमानो वृक्तबर्हिः-
114. ता: उशतो वि बोधय यदग्ने यासि दूत्यम् ।
देवैरा सत्सि बर्हिषि ॥4 ॥
-बोधयेशेच्छतः सुरान् ॥ 273 ॥
देवैः सहोपविशसि -
115. घृताहवन दीदिवः प्रति ष्म रिषतो दह ।
अग्ने त्वं रक्षस्विनः ॥5 ॥
-यस्य ते सघृतं हविः ।
रिषतो नाशकान् रक्षोजनान् प्रतिदहैव च ॥ 274 ॥
116. अग्निनाग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा ।
हव्यवाड् जुह्वास्यः ॥ 6 ॥
यस्यास्ये हूयते सोऽग्निः परेशेन समिध्यते ।
अथवाऽऽहवनीयोऽग्निर्मथितेन समिध्यते ॥ 275 ॥
117 . कविमग्निमुप स्तुहि सत्यधर्माणमध्वरे ।
देवममीवचातनम् ॥7 ॥
सत्यधर्मा सद्गुणभृद् दःखघ्नोऽमीवचातनः ।
चातनं कालनं वा स्यात् -
118. यस्त्वामग्ने हविष्पतिर्दूतं देव सपर्यति ।
तस्य स्म प्राविता भव ॥8 ॥

119 . यो अग्निं देववीतये हविष्मा: आविवासति।
तस्मै पावक मृळय ॥9 ॥
- देववीतिस्तु तद्गतिः ॥ 276 ॥
आवासयति यस्त्वां च तं त्वं मृळय सर्वदा ।
120. स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवा इहा वह ।
उप यज्ञं हविश्च नः ॥10 ॥
त्वत्पूजाविषये देवानावहेन्द्रियमानिनः ॥ 277 ॥
121. स नः स्तवान आ भर गायत्रेण नवीयसा ।
रयिं वीरवतीमिषम् ॥ 11
गायत्रेण स्तूयमानो दृश्यमानेन नो रयिम् ।
पुत्रयुक्तामिषं चैव वीर्ययुक्तामथावह ॥ 278 ॥

122 . अग्ने शुक्रेण शोचिषा विश्वाभिर्देवहूतिभिः ।
इमं स्तोमं जुषस्व नः 12 ॥
ज्वलता तेजसा विश्वदेवाह्वानैर्वृणु स्तुतिम् ।

सूक्तम् – 13 –

द्वादशर्चम् । मेधातिथिः काण्वः । (अप्रीसूक्तं, अग्निरूपा देवताः =)1 इध्मः समिद्धोऽग्निर्वा, 2 तनूनपात् , 3 नराशंसः, 4 इळः , 5 बर्हिः , 6 देवीःद्वार, 7 उषासानक्ता, 8 दैव्यौ होतारौ प्रचेतसौ, 9 तिस्रो देव्यः सरस्वतीळाभारत्यः, 10 त्वष्टा, 11 वनस्पतिः, 12 स्वाहाकृतयः । गायत्रि ।

123. सुसमिद्धो न आ वह देवाँ आग्ने हविष्मते ।
होतः पावक यक्षि च ॥ 1 ॥
अस्मद्धविष्मते देवानाहूय यज चादरात् ॥ 279 ॥
124. मधुमन्तं तनूनपाद् यज्ञं देवेषु नः कवे ।
अद्या कृणुहि वीतये ॥2 ॥
तनूभ्यो वाक् ततो देवो व्यक्तस्तेन तनूनपात् ।
125. नराशंसमिह प्रियमस्मिन् यज्ञ उप ह्वये ।
मधुजिह्वं हविष्कृतम् ॥3 ॥
नरैः स्तुत्यो नराशंसो वह्नेरन्याऽथवा तनूः ॥ 280 ॥
126. अग्ने सुखतमे रथे देवाँ ईळित आ वह ।
असि होता मनुर्हितः ॥4 ॥
मनूनां च हितत्वेन मनुर्हित इतीरितः ।
127. स्तृणीत बर्हिरानुषग् घृतपृष्ठं मनीषिणः ।
यत्रामृतस्य चक्षणम् ॥5 ॥
अनुषक् सर्वतो देवस्थानं बर्हिः स्तृणीत च ॥ 281 ॥
शुद्धस्य विष्णोर्यत् स्थानं घृतपृष्ठं हि तन्मनः ।
यत्र स्याद् दर्शनं विष्णोर्नित्यामरणधर्मिणः ॥ 282 ॥
128. वि श्रयन्तामृतावृधो द्वारो देवीरसश्चतः ।
अद्या नूनं च यष्टवे ॥6 ॥
ऋतरूपेण हरिणा समृद्धा या ऋतावृधः ।
द्वारो देव्यः श्रियो दास्यः श्रयान्तामिह नो मखे ॥ 283 ॥
मानसे बाह्ययज्ञे वा ह्यसङ्गत्वादसश्चतः ।
अद्याहनि तथा नूनमद्यैव यजनार्थतः ॥ 284 ॥
द्वारभूतः स भगवानपि साक्षान्मुमुक्षतः ।
स्त्रीरूपश्च सः -
129. नक्तोषासा सुपेशसाऽस्मिन् यज्ञ उप ह्वये ।
इदं नोबर्हिरासदे ॥7 ॥

-नक्ता स्यान्नाक्तो यस्मात् स सर्वतः ।
उषाः प्रकाशरूपत्वात् शुभद्रे ते उपह्वये ॥ 285 ॥
अस्मिन् बर्हिषि संस्थित्यै -
130. ता सुजिह्वा उप ह्वये होतारा दैव्याकवी ।
यज्ञं नो यक्षतामिमम् ॥ 8 ॥
-होतारौ देवगावपि ।
मथ्यमानोऽपरश्चैव वह्नी तद्गोऽथवा हरिः ॥ 286 ॥
आत्मान्तरात्मरूपेण द्विरूपो वा व्यवस्थितः ।
देवेषु यजतां यज्ञमस्मदीयमिमं सदा ॥ 287 ॥
131. इळा सरस्वती मही तिस्रो देवीर्मयोभुवः ।
बर्हिः सीदन्त्वस्रिधः ॥9,
इळेड्यत्वाद्धरिः श्रीर्वा भूरूपा सैव चापरा ।
मही तु भारती नाम वायव्या ब्रह्मणोऽपरा ।
तद्गतस्तादृशै रूपैः पृथक्स्थो वा हरिस्तथा ॥ 288 ॥
132. इह त्वष्टारमग्रियं विश्वरूपमुप ह्वये ।
अस्माकमस्तु केवलः ॥10 ॥
त्वष्टा तेजस्त्वतो विष्णुर्बलत्वाद् वा समीरितः ।
विश्वरूपकरत्वाच्च विश्वरूपोऽथ पूर्तितः ॥ 289 ॥
133. अव सृजा वनस्पते देवदेवेभ्यो हविः ।
प्र दातुरस्तु चेतनम् ॥ 11 ॥
वननीयपतित्वेन वनस्पतिरितीरितः ।
ज्ञानं तु चेतनम् -
134. स्वाहा यज्ञं कृणोतनेन्द्राय यज्वनो गृहे ।
तत्र देवा उप ह्वये ॥12 ॥
-स्वाहा स्वभागगतिमान् स्मृतः ॥ 290 ॥
अव्ययत्वादमोषश्च –

सूक्तम् – 14 -

द्वादशार्चम् । मेधातिथिः काण्वः । विश्वे देवाः (विश्वैर्देवैः सहितोऽग्निः), 3 इन्द्रवायुबृहस्पतिमित्राग्निपूषभगादित्यमरुद्गणाः, 10 विश्वदेवाग्निन्द्रवायुमित्रधामानि, 11 अग्निः । गायत्री ।

135. ऐभिरग्ने दुवो गिरो विश्वेभिः सोमपीतये ।
देवेभिर्याहि यक्षि च ॥1 ॥
- काममोहाद् दुवः स्मृताः ।
136. आ त्वा कण्वा अहूषत गृणन्ति विप्र ते धियः। देवेभिरग्न आ गहि ॥ 2 ॥

137. इन्द्रवायू बृहस्पतिं मित्राग्नि पूषणं भगम् ।
आदित्यान् मारुतं गणम् ॥3,
बृहन् पतिर्बृहत्या वा वाच एव बृहस्पतिः ॥ 291 ॥
मित्रेति मित्रावरुणौ पूषा नाम स पोषणात् ।
पूर्णत्वाद् वा भगः प्रोक्तः पूर्णैश्वर्यादिकत्वतः ॥ 292 ॥
आदिस्थत्वात् स आदित्य आददानः प्रयाति वा ।
बहुरूपत्वतश्चैव मानोक्तत्वात् तु मारुतः ॥ 293 ॥
138. प्र वोभ्रियन्त इन्दवो मत्सरा मादयिष्णवः। द्रप्सा मध्वश्चमूषदः ॥4॥
मत्सरा मदकारित्वात् ताच्छील्यादुत्तरं पदम् ।
द्रप्सास्ते द्रवणाच्चैव चमसस्थाश्चमूषदः ।
शिरश्च चमसं प्रोक्तमिष्टदानात् तथेन्दवः ॥ 294 ॥
139. ईळते त्वामवस्यवः कण्वासो वृक्तबर्हिषः ।हविष्मन्तो अरङ्कृतः ॥5॥
अवस्युर्यजमानः स्यादवनार्थप्रवृत्तितः ।
आत्मस्थं वा बहुवचो बहवो मुनयोऽत्र वा ॥ 295 ॥
उत्तराणां वचस्त्वेन स्वयं वदति चेश्वरः ।
अरङ्कृतोऽतिकर्तारस्त्वलङ्कर्तार एव वा ॥ 296 ॥
140. घृतपृष्ठा मनोयुजो ये त्वा वहन्ति वह्नयः ।
आ देवान्सोमपीतये ॥6॥
स्निग्दपृष्ठा समारूढा हरिणा वा विदोषिणा ।
मनोमात्रेण योज्याश्च त्वां देवांश्चावहन्ति ये ॥ 297 ॥
141. तान् यजत्राः ऋतावृधोऽग्ने पत्नीवतस्कृधि।
मध्वः सुजिह्व पायया ॥ 7 ॥
तैर्देवान् यजतः स्तोतॄन् ज्ञातेन ब्रह्मणैधितान् ।
पत्नीभिर्योजयागन्तुं सह मध्वश्च पायय ॥ 298 ॥
142. ये यजत्रा य ईड्यास् ते ते पिबन्तु जिह्वया ।
मधोरग्ने वषट् कृति ॥8॥
ते षष्ठ्यतोऽनुदात्तः स्यादुदात्तो बहुवाचकः ।
आवृत्तस्तु भवत्यर्थस्ते पिबन्तु वषट् कृतौ ॥ 299 ॥
143. आकीं सूर्यस्य रोचनाद् विश्वांदेवाः उषर्बुधः ।
विप्रो होतेह वक्षति ॥9॥
सूर्यस्य रोचनात् स्वर्गादावक्षत्यग्निरिन्दुपान् ।
उषः प्रकाशनाद् ब्रह्म तद्विदस्त उषर्बुधः ।
144. विश्वेभिः सोम्यं मध्वग्न इन्द्रेण वायुना। पिबामित्रस्य धामभिः ॥10॥

देवास्ते विष्णुधामत्वान्मित्रधामान ईरिताः ॥ 300 ॥
145. त्वं होता मनुर्हितोऽग्ने यज्ञेषु सीदसि ।
सेमं नो अध्वरं यज ॥11॥

146. युक्ष्वा ह्यरुषी रथे हरितो देव रोहितः ।
ताभिर्देवाः इहा वह ॥ 12 ॥
आग्निवाहा अश्वतर्यो दूर्वापद्माग्निसप्रभाः ।
लोहिताः क्वचिदश्वाश्च रोहिन्मृग्योऽपि कुत्रचित् ॥ 301 ॥

सूक्तम् – 15 –

द्वादशार्चम्। मेधातिथिः काण्वः । (प्रतिदैवतः ऋतुसहितम् =)1 इन्द्रः, 2 मरुतः, 3 त्वष्टा, 4 अग्निः, 5 इन्द्रः, 6 मित्रावरुणौ, 7-10 द्रविणोदाः, 11 अश्विनौ, 12 अग्निः ।गायत्री ।

147. इन्द्र सोमं पिब ऋतुन त्वा विशन्त्विन्दवः मत्सरासस्तदोकसः ॥1॥

148. मरुतः पिबत ऋतुना प्रोत्राद् यज्ञं पुनीतन ।
यूयं हि ष्ठा सुदानवः ॥2॥

149. अभि यज्ञं गृणीहि नो ग्नावो नेष्टः पिब ऋतुना ।
त्वं हि रत्नधा असि ॥3॥
ऋतुर्मागस्तु नेतृत्वान्नेष्टाऽग्निर्हरिरेव वा ।
ईष्टे न कश्चिदस्येति ग्ना नद्यश्च समीरिताः ।
गतिशीलत्वतो ग्नास्ता ज्ञातृनेतृत्वतो हरिः ॥ 302 ॥
गमनान्नयनाद् वा ग्ना ऋतुपात्रमृतुस्तथा ।
सोमास्तदोकसः प्रोक्ता ऋतुपात्रस्थिता यतः ॥ 303 ॥
पत्नीनेतृत्वतो नेष्टा नेष्टर्त्विक् सम्प्रकीर्तितः ।
ज्ञापयन्ति स्वलिङ्गानीत्यृतवः षट् प्रकीर्तिताः ॥ 304 ॥
पावनाच्चैव पोतारो मरुतः पोतृदेवताः ।
अग्निस्तु देवता नेष्टुस्त्वश्टेन्द्रो विष्णुरेव वा ॥ 305 ॥
150. अग्ने देवा इहा वह सादया योनिषु त्रिषु।
परि भूष पिब ऋतुना ॥4॥
वेद्युत्तरा सदश्चैव प्राग्वंशो योनयः स्मृताः ।
भूष भूषय नो यज्ञम् -
151. ब्राह्मणादिन्द्र राधसः पिबा सोममृतूरनु ।
तवेद्धि सख्यमस्तृतम् ॥5॥

-ब्राह्मणाच्छंसिपात्रतः ।
पिबेन्द्र नो राधसोऽर्थे त्वामनु त्वर्तुदेवताः ॥ 306 ॥
स्तृतं छिन्नमिति प्रोक्तम् -
152. युवं दक्षं धृतव्रत मित्रावरुण दूळभम् ।
ऋतुना यज्ञमाशाथे ॥ 6 ॥
- आस्तभ्यं दुर्दभं स्मृतम् ।
दक्षाख्यं यजमानं वाऽपीशाथे यज्ञमेव च ।
सोमं पीत्वर्तुपात्रेण सह वा तेन चर्तुना ॥ 307 ॥
153. द्रविणोदा द्रविणसो ग्रावहस्तासो अध्वरे ।
यज्ञेषु देवमीळते ॥7 ॥
होता च होतृकाश्चैव द्रविणोदा द्रवीणसः ।
अग्निश्चैवाग्नयस्तेषां देवता विष्णुमीळते ॥ 308 ॥
154. द्रविणोदा ददातु नो वसूनि यानि शृण्विरे ।
देवेषु ता वनामहे ॥8 ॥

155. द्रविणोदाः पिपीषति जुहोत प्र च तिष्ठत ।
नेष्ट्रादृतुभिरिष्यत ॥9 ॥
पातुमिच्छति सोमं स सोमस्तस्मै प्रतिष्ठिताः ।
ऋतुपात्रैर्देवताभिः सहैवैनमभीप्सत ॥ 309 ॥
156. यत् त्वा तुरीयमृतुभिर्द्रविणोदो यजामहे ।
अध स्मा नो ददिर्भव ॥10 ॥
चतुर्थवारमपि यत् त्वां यजामो ददिर्भव ।
157. अश्विना पिबतं मधु दीद्यग्नी शुचिव्रता । ऋतुना यज्ञवाहसा 11
दिद्यग्नी इति दीप्ताग्नी -
158. गार्हपत्येन सन्त्य ऋतुना यज्ञनीरसि ।
देवान् देवयते यज ॥ 12 ॥
सन्त्योऽग्निः सन्ततत्वतः ॥ 310 ॥
विष्णुर्वर्त्वधिपो विष्णुः केशवादिस्वरूपतः ।
“ ग्रहान्सोमस्य मिमते ” इति तस्यैव कथ्यते ।
गार्हपत्येन पात्रेण यजमानस्तु देवयन् ॥ 311 ॥
देवान् यातीति –

सूक्तम् – 16 –

नवर्चम् । मेधातिथिः काण्वः । इन्द्रः । गायत्री ।

159. आ त्वा वहन्तु हरयो वृषणं सोमपीतये ।
इन्द्र त्वा सूरचक्षसः ॥ 1 ॥
- सुश्ठूरीकुर्वन्ति विषयान् यतः ।
चक्षूंषीन्द्रस्य हरयस्तेनोक्ताः सूरचक्षसः ॥ 312 ॥
160. इमा धाना घृतस्नुवो हरी इहोप वक्षतः ।
इन्द्रं सुखतमे रथे ॥2 ॥
भक्तिस्नुतानि धानानि बुद्धेर्धाना इति ह्यपि ।
161. इन्द्रं प्रातर्हवामह इन्द्रं प्रयत्यध्वरे ।
इन्द्रं सोमस्य पीतये ॥3 ॥
प्रातरित्यादिवाक्येन सवनत्रयमीरितम् ।
समाप्तत्वात् सोमपीतिस्तृतीयं सवनं स्मृतम् ॥ 313 ॥
सदा -
162. उप नः सुतमा गहि हरिभिरिन्द्र केशिभिः ।
सुते हि त्वा हवामहे ॥4 ॥

163. सेमं नः स्तोममा गह्युपेदं सवनं सुतम् ।
गौरो न तृषितः पिब ॥ 5 ॥

164. इमे सोमास इन्दवः सुतासो अधि बर्हिषि ।
ता इन्द्र सहसे पिब ॥6 ॥
- विष्णुविवक्षायां यजमानबलं सहः ।
तदिष्टस्यैव दानाय तद्गुणव्यक्तिरेव वा ॥ 314 ॥
" पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।
हेयोपादेयरहितगुणपूर्णो हरिः सदा ।
अनुग्रहव्यक्तिरेव तद्गुणानां न चान्यथा "। ॥ 315 ॥
इत्यादिवेदवाक्येभ्यो नैव वृद्धिर्हरेः क्वचित् ।
165. अयं ते स्तोमो अग्रियो हृदिस्पृगस्तु शन्तमः।
अथा सोमं सुतं पिब ॥7 ॥

166. विश्वमित्सवनं सुतमिन्द्रो मदाय गच्छति ।
वृत्रहा सोमपीतये ॥8 ॥

167. सेमं नः काममा पृण गोभिरश्वैः शतक्रतो ।
स्तवाम त्वा स्वाध्यः ॥9 ॥

पृण सम्पूरय स्वाध्यः सुधीतय इति स्मृताः ॥ 316 ॥

सूक्तम् – 17 –

नवर्चम् । मेधातिथिः काण्वः । इन्द्रावरुणौ । गायत्री, 4-5 पादनिचृत् (5 ह्रसीयसी वा) गायत्री ।

168. इन्द्रावरुणयोरहं सम्राजोरव आ वृणे ।
ता नो मृळात ईदृशे ॥1॥
अविकारेण संस्थानमीदृत्त्वं नाम कीर्तितम् ।
169. गन्तारा हि स्थोऽवसे हवं विप्रस्य मावतः ।
धर्तारा चर्षणीनाम् ॥2॥
मावतो ज्ञानयुक्तस्य प्रजाश्चर्षणयः स्मृताः ।
170. अनुकामं तर्पयेथामिन्द्रावरुण राय आ ।
ता वां नेएदिष्ठमीमहे ॥3॥
नेदिष्ठत्वं समीपत्वं क्षिप्रं शरणमीमहे ॥ 317 ॥
171. युवाकु हि शचीनां युवाकु सुमतीनाम् ।
भूयाम वाजदाव्नाम् ॥4॥
युवयोरेव वाक्यानां सुमतीनां च सर्वशः ।
भवेमान्नप्रदातॄणां सर्वदा विषया वयम् ॥ 318 ॥
172. इन्द्रः सहस्रदाव्नां वरुणः शंस्यानाम् । क्रतुर्भवत्युक्थ्यः ॥5॥
क्रतुः प्रधान उक्थ्यश्च शस्त्रैः स्तुत्यो विशेषतः ।
173. तयोरिदवसा वयं सनेम नि च धीमहि । स्यादुत प्ररेचनम् ॥6॥
रक्षणेन तयोर्वित्तं ज्ञानं वा प्राप्नुमः सदा ।
निधीमहि च दानं च स्यादेवास्माकमर्थिने ॥ 319 ॥
174. इन्द्रावरुण वामहं हुवे चित्राय राधसे ।
अस्मान्सु जिग्युषस्कृतम् ॥7॥
ह्रस्वता संहितायां तु देवतैक्यप्रदर्शिनी ।
स्वरूपैक्यं हरौ तत् तु मत्यैक्यं भिन्नयोरपि ॥ 320 ॥
175. इन्द्रावरुण नू नु वां सिषासन्तीषु धीष्वा ।
अस्मभ्यं शर्म यच्छतम् ॥8॥
अद्य वां नु नुमो लोपः स्वातन्त्र्यार्थे हि सूत्रतः ।
साधयन्तीषु धीष्वेव शर्मास्मभ्यं प्रयच्छतम् ।
176. प्र वामश्नोतु सुष्टुतिरिन्द्रावरुण यां हुवे ।
यामृधाथे सदस्तुतिम् ॥9॥
यथास्थितस्तुतिं यां च वर्धयेथे सदैव मे ॥ 321 ॥

सूक्तम् – 18 –

(पञ्चामोऽनुवाकः ॥ 5 ॥ सू. 18-23) नवर्चम् । मेधातिथिः काण्वः । 1-3 ब्रह्मणस्पतिः, 4 इन्द्रो ब्रह्मणस्पतिः सोमश्च, 5 ब्रह्मणस्पतिः सोम इन्द्रो दक्षिणा च , 6-8 सदसस्पतिः, 9 सदसस्पतिर्नराशंसो वा । गायत्री ।

177. सोमानं स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते । कक्षीवन्तं य औशिजः ॥1 ॥

सौम्यं शब्दं कृणु त्वं नो विष्णो वायो सुवाक्पते ।

कक्षीवन्तं प्रति हि यो दत्तो यः स उशिक्सुतः ।

विवक्षितो मुनिः सोऽपि तस्मादर्थोऽपि मां प्रति ॥ 322 ॥

178. यो रेवान् यो अमीवहा वसुवित् पुष्टिवर्धनः ।

स नः सिषक्तु यस्तुरः ॥2 ॥

वित्तवान् रोगहा ज्ञावेत्ताऽस्माभिः सयुग् भवेत् ।

तुरो वेगाद् हरिर्वायुः -

179. मा नः शंसो अररुषो धूर्तिः प्रणङ् मर्त्यस्य ।

रक्षा णो ब्रह्मणस्पते ॥3 ॥

- अररुट् चातिरोषणात् ।

तस्य धूर्तिर्वचो नास्मान् पूरयेद् रक्ष नो हरे ॥ 323 ॥

180. स घा वीरो न रिष्यति यमिन्द्रो ब्रह्मणस्पतिः ।

सोमो हिनोति मर्त्यम् ॥4 ॥

घेति हावधृतिश्चैव सोमः सौम्यत्वतो हरिः ।

उना मया च युक्तत्वादूमैर्युक्तत्वतोऽथवा ॥ 324 ॥

अमः स इति वा -

181. त्वं तं ब्रह्मणस्पते सोम इन्द्रश्च मर्त्यम् ।

दक्षिणा पात्वंहसः ॥5 ॥

- साक्षाच्छ्रीर्दक्षेणेति तु दक्षिणा ।

दक्षिणा चतुरत्वाद् वा स्वयमेव जनार्दनः ॥ 325 ॥

182. सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् ।

सनिं मेधामयासिषम् ॥6 ॥

सदसस्पतिर्हरि साक्षाद् वायुरग्निरथापि वा ।

लाभज्ञानस्वरूपोऽसौ शरणं तमयासिषम् ॥ 326 ॥

183. यस्मादृते न सिध्यति यज्ञो विपश्चितश्चन ।

स धीनां योगमिन्वति ॥7 ॥

धीप्रेरकः स ध्येयश्च धीर्भियोगं तदाप्नुते ।

184 . आदृध्नोति हविष्कृतिं प्राञ्चं कृणोत्यध्वरम् ।

होत्रा देवेषु गच्छति ॥8 ॥

तस्माद्धविष्कृतः स्वृद्धिं करोति यजतो विभुः ।
करोति चोत्तमं यज्ञं देवाह्वानानि गच्छति ॥ 327 ॥
185. नराशंसं सुधृष्टममपश्यं सप्रथस्तमम् ।
दिवो न सद्ममखसम् ॥9॥
नरैः स्तुत्यो नराशंसो हरिर्धृष्टतमश्च सः ।
गुणानां प्रथिमाधिक्यात् सप्रथस्तम ईरितः ।
यस्य स्वर्गादपि गृहं मखः प्रियमिवेयते ॥ 328 ॥

सूक्तम् – 19 –

नवर्चम् । मेधातिथिः काण्वः । अग्निर्मरुतश्च । गायत्री ।
186. प्रति त्यं चारुमध्वरं गोपीथाय प्र हूयसे ।
मरुद्भिरग्न आ गहि ॥1॥
यज्ञं प्रतिप्रति त्यं सम्यक् शास्त्रोक्तलक्षणम् ।
आहूयसे -
187. नहि देवो न मर्त्यो महस्तव क्रतुं परः ।
मरुद्भिरग्न आ गहि ॥2॥
- महान् नैव त्वदन्योऽस्ति क्रतुं प्रति ॥ 329 ॥
विष्णौ हि मुख्यतोऽर्थोऽयमग्नौ कांश्चितृते सुरान् ।
188. ये महो रजसो विदुर्विश्वे देवासो अद्रुहः ।
मरुद्भिरग्न आ गहि ॥3,
महतो रञ्जकात् स्वर्गादद्रोग्धारोऽखिलं विदुः ॥ 330 ॥
189. य उग्रा अर्कमानृचुरनाधृष्टास ओजसा । मरुद्भिरग्न आ गहि ॥4॥
प्राप्ता अर्कं विशेषेण सन्निधिस्तत्र यद्धरेः ।
190. ये शुभ्रा घोरवर्पसः सुक्षत्रासो रिशादसः ।
मरुद्भिरग्न आ गहि ॥5॥
शुद्धा घोरबलाः क्षेत्रत्रातारः क्षतितोऽपि वा ।
रम्यसत्सुखभोक्तारो मरुतो मारुतत्वतः ॥ 331 ॥
एतादृशानि रूपाणि प्राणाग्निस्थानि चेशितुः ।
पृथग् वा तादृशान्येव देवगान्यपि सर्वशः ॥ 332 ॥
191. ये नाकस्याधि रोचने दिवि देवास आसते ।
मरुद्भिरग्न आ गहि ॥6॥
स्वर्गोपरि प्रकाशे च सूर्यादावासते सुराः ।
नाको निर्दुःखरूपत्वाद् द्यौः प्रकाशस्वरूतः ॥ 333 ॥

192. य ईंखयन्ति पर्वतान् तिरः समुद्रमर्णवम् ।
मरुद्भिरग्न आ गहि ॥7॥
प्रतोलयन्ति च गिरींस्तिरस्कृत्य च सागरम् ।
पुरुशान् प्रकृतिं वाऽपि पर्ववन्तो हि जन्मना ।
पुरुषाः सुसमुद्रेकात् समुद्रः प्रकृतिर्मता ॥ 334 ॥
प्रकृतेः पुरुषाणां च प्रेरकः सन् सदा हरे ।
स्वरूपैर्बहुभिर्युक्त आयाहि सम सद्गुणैः ॥ 335 ॥
॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्य विरचिते श्रीमदृग्भाष्ये प्रथमाष्ठकस्य प्रथमोऽध्यायः ॥

193. आ ये तन्वन्ति रश्मिभिस् तिरः समुद्रमोजसा ।
मरुद्भिरग्न आ गहि ॥8॥

194. अभि त्वापूर्वपीतये सृजामिसोम्यं मधु । मरुद्भिरग्न आ गहि ॥9॥

॥ इति प्रथमाष्ठके प्रथमोऽध्यायः ॥

- सूक्तम् - 20 -

द्वितीयोऽध्यायः ॥ 2 ॥

(व.1-38) अष्टर्चम् । मेधातिथिः काण्वः । ऋभवः । गायत्री ।
195. ओम् अयं देवाय जन्मने स्तोमो विप्रेभिरासया ।
अकारि रत्नधातमः ॥1॥
सर्वजन्मकृते विष्णुदेवायेयं स्तुतिः कृता ।
मुखेन विप्रैः काण्वाद्यैः सैव यद्रतिधातमा ॥ 1 ॥
196. य इन्द्राय वचोयुजा ततक्षुर्मनसा हरी ।
शमीभिर्यज्ञामाशत ॥2॥
वाङ् मात्रेणैव योज्यौ ये चक्रुरिन्द्राय वाजिनौ ।
शमीभिर्विष्णुनिष्ठाभिर्यज्ञभागं च लेभिरे ॥ 2 ॥
भगवांश्चैतदखिलं कृतवानृभुषु स्थितः ।
पृथग् वा फलदातृत्वात् -
197. तक्षन् नासत्याभ्यां परिज्ञानं सुखं रथम् ।
तक्षन् धेनुं सबर्दुघाम् ॥3॥
- परितो ज्मां यतश्चरेत् ॥ 3 ॥

परिज्माऽतो रथः काम्यं सबरित्यभिधीयते ।
व कामन इति ह्यस्मात् -
198 . युवाना पितरा पुनः सत्यमन्त्रा ऋजूयवः ।
ऋभवो विष्ट्यक्रत ॥4॥
- सुधन्वैषां पिता स्मृतः ॥ 4 ॥
बृहस्पतेः कामधेनुमृजुभक्ता ऋजूयवः ।
अवेतनं स्वामिबलात् कर्म विष्ट्यत्र तेऽक्रत ॥ 5 ॥
ऋतभूमिर्ज्ञानभूमिर्भगवान् ऋभुरीरितः ।
येषां भूतमृतं कर्म यज्ञभागाप्तितोऽपि ते ॥ 6 ॥
199. सं वो मदासो अग्मतेन्द्रेण च मरुत्वता ।
आदित्येभिश्च राजभिः ॥5॥
सहेन्द्रेण सहादित्यैः प्राप्ता युष्माकमिन्दवः ।
200. उत त्यं चमसं नवं त्वष्टुर्देवस्य निष्कृतम् ।
अकर्त चतुरः पुनः ॥6॥
" एकं चमसं चतुरः " कुरुतेत्याह तान् पुरा ।
त्वष्टाऽग्निश्चैव देवानां वाक्यात् तदपि तैः कृतम् ॥ 7 ॥
द्व्यादि स्वोक्तं परित्यज्य त्वष्टुः शूश्रूषणं कृतम् ।
तं पूर्वकृतमेवैकं चमसं चतुरोऽक्रत ॥ 8 ॥
201. ते नो रत्नानि धत्तन त्रिरा साप्तानि सुन्वते । एकमेकं सुशस्तिभिः ॥7॥
सप्तसङ्ख्यानि रत्नानि त्रिकालेष्वपि धत्तन ।
पुराणपञ्चरात्रेतिहासवेदान् हरिस्तथा ॥ 9 ॥
मीमांसातर्क सहितान् पञ्च वेदानथापि वा ।
सप्त च्छन्दांसि वैकैकं तद्गुणैरखिलैः सह ॥ 10 ॥
202. आधारयन्त वह्नयोऽभजन्त सुकृत्यया ।
भागं देवेषु यज्ञियम् ॥8॥
सुकर्मणा यज्ञभागमभजन्नप्यधारयन् ।
वह्नयो धारकत्वेन स्थिरत्वेन यथा(ऽ)गतिः ॥ 11 ॥

- सूक्तम्- 21 –

षळर्चम् । मेधातिथिः काण्वः । इन्द्राग्नी । गायत्री ।
203. इहेन्द्राग्नी उप ह्वये तयोरित् स्तोममुश्मसि ।
ता सोमं सोमपातमा ॥1॥
ह्वये सोमं प्रति च तौ -
204. ता यज्ञेषु प्र शंसतेन्द्राग्नी शुम्भता नरः ।

ता गायत्रेषु गायत ॥2 ॥

- शुम्भनं भूषणं मतम् ।

205. ता मित्रस्य प्रशस्तय इन्द्राग्नि ता हवामहे ।
सोमपा सोमपीतये ॥3 ॥

तौ मित्रस्य प्रशस्त्यर्थौ हरेः –

206. उग्रा सन्ता हवामह उपेदं सवनं सुतम् ।
इन्द्राग्नी एह गच्छताम् ॥4 ॥

207 ता महान्तासदस्पती इन्द्राग्नी रक्ष उब्जतम् ।
अप्रजाः सन्त्वत्रिणः ॥5 ॥

- रक्षांसि चोब्जतम् ॥ 12 ॥

रक्षोरक्ष्याः प्रजा यस्मादत्र्यो मार्गत्रयोज्झिताः ।
पितृदेवमनुष्याणं गत्यभावादधोगतेः ॥ 13 ॥

208. तेन सत्येन जागृतमधि प्रचेतुने पदे ।
इन्द्राग्नि शर्म यच्छतम् ॥6 ॥

सत्येन गुणपूर्णेन विष्णुना तेन जागृतम् ।
स्वगुणैरेव विष्णुस्तु प्रकृष्टे चेतने हरौ ॥ 14 ॥
पदे गम्यत्वतः सम्यक् तस्मिन्नेव स्वभावतः ।
तथा स्थितौ तु जागृतमिति विष्णुर्विशेषतः ॥ 15 ॥
उक्तः –

- सूक्तम् – 22 -

एकविंशत्यर्चम् । मेधातिथिः काण्वः । 1- 4 अश्विनौ ; 5 - 8 सविता ; 9,10 अग्निः; 11 देव्यः; 12 इन्द्राणीवरुणान्यग्नाय्यः; 13 ,14 द्यावापृथिव्यौ; 15 पृथिवी; 16 विष्णुर्देवा वा ; 17-21 विष्णुः । गायत्री ।

209. प्रातर्युजा विबोधयाश्विनावेह गच्छताम् ।
अस्य सोमस्य पीतये ॥1 ॥

- प्रातः स्तुतत्वेन पोक्तौ प्रातर्युजाविति ।
अश्विनौ भगवांश्चैव प्रातर्योगेन गम्यते ॥ 16 ॥
स्तुतिशब्दः स्तुतौ यस्माद्बुद्ध्यते वर्तमानकः ।
भोधयेत्यत उक्तं तत् परतो बुद्ध्यते कथम् ॥ 17 ॥

210. या सुरथा रथीतमोभा देवा दिविस्पृशा ।
अश्विना ता हवामहे ॥2 ॥

211. या वां कशा मधुमत्यश्विना सूनृतावती ।
तया यज्ञं मिमिक्षतम् ॥3 ॥

कशया स्पृष्टिमात्रेण मधुरं कुरुतोऽखिलम् ।
अतो मिमिक्षतमिति स्पर्शो मेक्षणमुच्यते ॥ 18 ॥
वेदवाक्यस्तुतत्वेन कशा सा सूनृतावती ।
तयैव घृतसोमादि स्पृशतं याज्ञिकं वसु ॥ 19 ॥
212. नहि वामस्ति दूरके यत्रा रथेन गच्छथः ।
अश्विना सोमिनो गृहम् ॥4 ॥

213. हिरण्यपाणिमूतये सवितारमुप ह्वये ।
स चेत्ता देवता पदम् ॥5 ॥
हितत्वाद्रमणीयत्वाद्धिरण्यं वर्णतोऽपि च ।
रूपं नारायणस्यैव पाणिशब्दोपलक्षितम् ॥ 20 ॥
स्रष्टृत्वात् सविता विष्णुः स ज्ञाता स्वपदादिकम् ।
स एव देवता मुख्या तद्गुणैक्येन देवता ॥ 21 ॥
214. अपां नपातमवसे सवितारमुप स्तुहि ।
तस्यव्रतान्युश्मसि ॥6 ॥
व्यक्तत्वात् पार्थिवे देहे सोऽपां नप्ता जनार्दनः ।
215. विभक्तारं हवामहे वसोश्चित्रस्य राधसः ।
सवितारं नृचक्षसम् ॥7 ॥
सदा विभज्य दातारं वसोरुत्तमराधसः ॥ 22 ॥
अशेषपुण्यपापादिविशेषैस्स्थितिदर्शकम् ।
आह्वयामः -
216. सखाय आ नि षीदत सविता स्तोम्यो नु नः ।
दाता राधांसि शुम्भति ॥8 ॥
- स राधांसि शोभयत्यञ्जसा हरिः ॥ 23 ॥
217. अग्ने पत्नीरिहा वह देवानामुशतीरुप ।
त्वष्टारं सोमपीतये ॥9 ॥

218. आ ग्ना अग्न इहावसे होत्रां यविष्ठ भारतीम् ।
वरूत्रीं धिषणां वह ॥10 ॥
नदीश्च भारतीं चैव होत्रामाहुतिरूपतः ।
वरूत्रीं वरणीयत्वात् त्राणाद्बुद्धिस्वरूपिणीम् । 24 ॥
विष्णुश्च प्राणसम्बन्धाद्भारतीत्येव चोदितः ।
प्राणस्तु भरतो भारतत्वाद्भर्तृरूपतः ॥ 25 ॥
होत्रा हुतत्वतो विष्णुः श्रीर्वाऽपि धिषणा मता ।

219. अभि नो देवीरवसा महः शर्मणा नृपत्नीः ।
अच्छिन्नपत्राः सचन्ताम् ॥11 ॥
शर्म दत्वैव महतो विष्णो रक्षन्तु लोऽभितः ॥ 26 ॥
प्राणेनैवावसा साकं यस्मादविधवा सदा ।
अतो ह्यच्छिन्नपत्रास्ताः सदायुक्कर्णभूषणाः ॥ 27 ॥
220. इहेन्द्राणीमुप ह्वये वरुणानीं स्वस्तये ।
अग्नायीं सोमपीतये ॥12 ॥

221. मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् ।
पिपृतां नो भरीमभिः ॥13 ॥
भरणैर्नः पारयेतां दुःखेभ्यः श्रीश्च भूश्च ते ।
स्वयं वा भगवानन्ये रोदसी लोकदेवते ॥ 28 ॥
222. तयोरिद् घृतवत् पयो विप्रा रिहन्ति धीतिभिः ।
गन्धर्वस्य ध्रुवे पदे ॥14 ॥
तयोः पयस्तु विज्ञानं घृतवत् सापरोक्षकम् ।
यल्लोकदेवताऽपि स्याद्भारती ज्ञानदेवता ॥ 29 ॥
विष्णोर्नित्यपदस्थं यज्ज्ञानं तद् घृतवत्पयः ।
लिहन्ति विप्रास्तज्ज्ञानं बुद्धिभिस्तत्प्रसादतः ।
गां धारयन् वर्तते यद्गन्धर्वस्तेन केशवः ॥ 30 ॥
223. स्योना पृथिविभवानृक्षरा निवेशनी ।
यच्छा नः शर्म सप्रथः ॥15 ॥
स्योना सुखकरी स्या नो यतो नश्यसि नो नृवत् ।
निवेशनी साऽऽधारत्वाच्छर्म यच्छ महत्तरम् ॥ 31 ॥
224. अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे ।
पृथिव्या सप्त धामभिः ॥16 ॥
असुरेभ्यो जगद्धृत्वा यतो विष्णुस्त्रिभिः क्रमैः ।
आरभ्य पृथिवीं सप्तलोकैः साकं जगत्पतिः ।
चक्रे सुरान् पदस्थानप्यतो देवा अवन्तु नः ॥ 32 ॥
विशिष्टबलचेष्टत्वाद्विष्णुरित्यभिधा हरेः ।
प्राणं बलं षकारं च णकारं चाह हि श्रुतिः ॥ 33 ॥
225. इदं विष्णुर्वि चक्रमे त्रेधा नि दधे पदम् ।
समूळ्हमस्य पांसुरे ॥17 ॥
रमंति पांसवो यत्र पांसुरं पदमीरितम् ।
समूढं तत्र विश्वं हि पांसुवज्जगतः पतेः ॥ 34 ॥

226. त्रीणिपदा वि चक्रमे विष्णुर्गोपा अदाभ्यः ।
अतो धर्माणि धारयन् ॥18॥
वेदान् कालान् गुणान् लोकान् देवमानुषदानवान् ।
चेतनाचेतनान् मिश्रान् त्रीणि पदा विचक्रमे ॥ 35 ॥
रक्षकत्वेन सर्वाणि स्रष्टृभर्तृत्वतस्तथा।
मोक्षदत्वेन च विभुः स्तम्भनीयो न केनचित् ।
धारकांश्चैव वाय्वादीन् धारयन् वर्तते ततः ॥ 36 ॥
227. विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे ।
इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥19॥
जानीथ विष्णुकर्माणि प्राणिकर्माण्यशेषतः ।
यतो जातान्यविज्ञातो भगवान् सर्वदैव च ।
स्पशाज्ञातदृशौ यस्मादिन्द्रस्य सहितः सखा ॥ 37 ॥
प्राणस्यैवेन्द्रनाम्नश्च कस्मिन् न्वहमिति श्रुतेः ।
त्वयेदिन्द्रेतिवचनात् प्राण इन्द्राभिधो मतः ॥ 38 ॥
228. तद् विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः ।
दिवीव चक्षुराततम् ॥20॥
रमाब्रह्मशिवादिभ्यो यद्विष्णोः परमं पदम् ।
रूपं पश्यन्ति निर्मुक्ताः संसारात् सूरयः सदा ।
चक्षुर्दिवीव व्याप्तं यददृश्यं फलदर्शितम् ॥ 39 ॥
229. तद् विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते ।
विष्णोर्यत् परमं पदम् ॥21॥
सन्दीपयन्ति विज्ञानैः संसारात् प्राप्तजागराः ।
विपन्यवो ज्ञानितमा विष्णोर्यत्परमं पदम् ।
तात्पर्याधिक्यविज्ञप्त्या अर्थमेतं पुनर्जगौ ॥ 40 ॥

- सूक्तम् – 23 –

चतुर्विंशत्यर्चं मेधातिथिः काण्वः । 1 वायुः; 2,3 इन्द्रवायू; 4-6 मित्रावरुणौ; 7-9 इन्द्रो मरुत्वान् ; 10-12 विश्वे देवाः; 13-15 पूषा; 16-22,23 (पूर्वार्धस्य) आपः; 23 (उत्तरार्धस्य), 24 अग्निः । 1-18 गायत्री, 19 पुरउष्णिक्, 21 प्रतिष्ठा; 20, 22-24 अनुष्टुप् ।

230. तीव्राः सोमास आ गह्याशीर्वन्तः सुता इमे ।
वायो तान् प्रस्थितान् पिब ॥1॥

वीर्यवन्तश्च ये सोमा यजमानेष्टसाधकाः ।
पिब तान् -
231. उभा देवा दिविस्पृशेन्द्रवायू हवामहे ।

अस्य सोमस्य पीतये ॥2॥

-सर्वदेवानां ज्ञानाधिक्यौ दिविस्पृशौ ॥ 41 ॥

232. इन्द्रवायू मनोजुवा विप्रा हवन्त ऊतये ।
सहस्राक्षा धियस्पती ॥3॥

मनसः प्रेरकौ चैव बहुज्ञानौ धियस्पती ।

233. मित्रं वयं हवामहे वरुणं सोमपीतये ।
जज्ञाना पूतदक्षसा ॥4॥

जज्ञानौ व्यज्यमानौ तु यजमानस्य शोधकौ ॥ 42 ॥

234. ऋतेन यावृतावृधावृतस्य ज्योतिषस्पती ।
ता मित्रावरुणा हुवे ॥5॥

परेण ब्रह्मणा तस्मिन् वृद्धौ सत्यपती सदा ।
सत्यं ज्योतिः प्रकाशत्वात् तौ मित्रावरुणौ हुवे ॥ 43 ॥

235. वरुणः प्राविता भुवन् मित्रो विश्वाभिरूतिभिः ।
करतां नः सुराधसः ॥6॥

संसिद्धान् कुरुतां नस्तौ -

236. मरुत्वन्तं हवामह इन्द्रमा सोमपीतये ।
सजूर्गणेन तृम्पतु ॥7॥

-सगणस्तृप्यतां हरिः ।

237. इन्द्र ज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूषरातयः ।
विश्वे मम श्रुता हवम् ॥8॥

पूषा पूर्णत्वतो विष्णुस्तन्मित्राः पूषरातयः ॥ 44 ॥

238. हत वृत्रं सुदानव इन्द्रेण सहसा युजा ।
मा नो दुःशंस ईशत ॥9॥

सहसा बलरूपेण शक्रेण सहिताः सुराः ।
मदज्ञानं हतातीव दानशीला न शक्नुयात् ॥ 45 ॥

दुर्वाक् तद्वान पुमान् वा नः -

239. विश्वान् देवान् हवामहे मरुतः सोमपीतये ।
उग्रा हि पृश्निमातरः ॥10॥

-भारती पृश्निरुच्यते ।

गोरूपा च क्वचित् साऽभूत् तत्सुताश्चाखिलाः सुराः ॥ 46 ॥

अन्यत्रापि सुतास्तस्याः -

240. जयतामिव तन्यतुर्मरुतामेति धृष्णुया ।
यच्छुभं याथना नरः ॥11॥

-जयतामिव तद् ध्वनिः ।
धैर्याद् याति यदा विष्णुं वायुं वा याथनोत्तमम् ॥
241. हस्काराद् विद्युतस्पर्यतो जाता अवन्तु नः ।
मरुतो मृळयन्तु नः ॥12 ॥
दोषत्यागाद्गुणप्राप्तेर्हस्कारो वायुरुच्यते ।
विद्युद्विशिष्टज्ञानत्वाद्भारती तत्सुता हि ये ॥ 48 ॥
सर्वे देवाश्च मरुतो रक्षन्त्वेतादृशो हरिः ।
तत्तदन्तर्गतत्वेन -
242. आ पूंषञ्चित्रबंर्हिषमाघृंणे धरुणं दिवः ।
आजा नष्टं यथा पशुम् ॥13 ॥
- पूषा पूर्णत्वतश्च सः ॥ 49 ॥
आघृणिः पूर्णरश्मित्वादाज नश्चित्रबर्हिषम् ।
ब्रह्माणं च दिवो देव्या भर्तारं वायुमाज गाम् ॥ 50 ॥
यथा गतम् -
243. पूषा राजानमाघृणिरपगूह्ळं गुहा हितम् ।
अविन्दच्चित्रबर्हिषम् ॥14 ॥
-जगद्राजमविन्दद् भगवान् सुतम् ।
स्वकुक्षिगूढं ब्रह्माणम् -
244 . उतो स मह्यमिन्दुभिः षड् युक्ता अनुसेषिधत् ।
गोभिर्यवं न चर्कृषत् ॥15 ॥
-मह्यं सोमैश्च तर्पितः ॥ 51 ॥
साधयामास षड् युक्तानीन्द्रियाणि चकार च ।
साधनं शक्तिदानं तु गोभिर्वाग्भिर्यथा यवम् ॥ 52 ॥

245. अम्बयो यन्त्यध्वभिर्जामयो अध्वरीयताम् ।
पृञ्चतीर्मधुना पयः ॥16 ॥
अम्बयो मातरो ह्यापः कारणत्वात् सहोदराः ।
जगतो जामयो यस्मात् सह ताभिर्विवर्धते ॥ 53 ॥
अध्वरं कुर्वतां क्षीरं सोमं चापि प्रपृञ्चतीः ।
सम्पृक्ताः -
246. अमूर्या उप सूर्येयाभिर्वासूर्यः सह ।
ता नो हिन्वन्त्वध्वरम् ॥17 ॥
- याः समीपस्थाः सूर्यस्य सहिता अपि ॥ 54 ॥
247. अपो देवीरुप ह्वये यत्र गावः पिबन्ति नः ।

सिन्धुर्भ्यः कर्त्वं हविः ॥18॥
ह्वयामि ता याः पिबन्ति गावो नः सर्वथा हविः ।
कार्यं नदीभ्यः -
248. अप्स्व१न्तरमृतमप्सु भेषजमपामुत प्रशस्तये ।
देवा भवत वाजिनः ॥19॥
- तास्वन्तरदृश्यमममृतं स्थितम् ॥ 55 ॥
अपामेव प्रशंसार्थं सहायाः सन्तु नः सुराः ।
249. अप्सु मे सोमो अब्रवीदन्तर्विश्वानि भेषजा ।
अग्निं च विश्वशम्भुवमापश्च विश्वभेषजीः ॥20॥
तात्पर्यार्थं पुनर्वाक्यं सुखाधारो हुताशनः ॥ 56 ॥
250. आपः पृणीत भेषजं वरूथं तन्वे३ मम ।
ज्योक् च सूर्यं दृशे ॥21॥
वरूथं गुप्तिरुद्दिष्टा ज्योतिर्विष्णुदृशे तथा ।
सूरिप्राप्यो यतो विष्णुः सूर्य इत्यभिधीयते ॥ 57 ॥
पृण दाने -
251. इदमापः प्र वहत यत् किं च दुरितं मयि ।
यद् वाहमभिदुद्रोह यद् वा शेप उतानृतम्
- अखिलं पापमापः प्रवहतापि नः ।
हिंसाजं शेपजं चैव तथैवानृतसम्भवम् ॥ 58 ॥
252. आपो अद्यान्वचारिषं रसेन समगस्महि ।
पयस्वानग्न आ गहि तं मा सं सृज वर्चसा ॥23॥
रसेन सङ्गताश्च स्मो यस्मादनुचारा हि वः
253. सं माग्ने वर्चसा सृज सं प्रजया समायुषा ।
विद्युर्मे अस्य देवा इन्द्रोविद्यात् सह ऋषिभिः ॥24॥

कुर्युर्मामपि विद्वांसं मदर्थं सर्वदा सुराः ।
एतं मामिति वाऽर्थः स्यादनुजानन्तु वोदितम् ॥ 59 ॥

- सूक्तम् – 24 -

षष्ठोऽनुवाकः 6 सू 24-30

पञ्चदशर्चम् ।15 आजीगर्तिः शुनः शेपः स कृत्रिमो वैश्वामित्रो देवरातः ।1 कः (प्रजापतिः) 2 अग्निः, 3-5 सविता, 5 भागो वा, 6-15 वरुणः ।1,2,6-15 त्रिष्टुप्, 3-5 गायत्री ।

शुनःशेपो ददर्शात उत्तरं परमृक् शतम्।
यूपादात्मविमोक्षाय स्तुवन् देवान् पृथक पृथक् ॥ 60 ॥
त्र्यूनं शतमिहैवान्यच्चतुर्थे पञ्चमेऽपि च ।
मण्डले ब्राह्मणोक्तस्तु क्रमोऽत्रापि ह्यृचां भवेत् ॥ 61 ॥
254. कस्य नूनं कतमस्यामृतानां मनामहे चारु देवस्य नाम ।
को नो मह्या अदितये पुनर्दात् पितरं च दृशेयं मातरं च ॥1॥
कर्तुः परानन्दतनोरिदानीं मनामहे चारु विष्णोः सुराणाम् ।
नामेशश्चेदिन्दिरायै पुनर्दाद् दृशेयं तां मातरं तं च देवम् ॥62॥
स मुक्तानाममृतानामजेशमुख्यानां चाभ्यधिको यत् सुखादौ ।
तेनोक्तोऽसौ कतमोऽखण्डितत्वात् स चादितिर्महती तन्मही च ॥ 63 ॥
देशानन्त्यात् तन्महित्वं गुणैस्तु कालाच्चोक्तं तस्य चाखण्डितत्त्वम् ।
स एव माता च पिता च देवस्तस्मिन् सदा संस्थितास्तत् पुनर्दात् ॥ 64 ॥
अत्ति विश्वं तेन चैवादितिः स श्रीर्वा ब्रह्मा प्रोक्त एवं क एव ।
गुणाश्च तस्याभ्यधिकाः सदैव जीवेभ्यस्तत् सोऽपि तद्वाक्ययोग्यः ॥ 65 ॥
ददात्वसौ विष्णवे चेन्दिरायै प्राप्तानस्मानपि तौ सर्वगत्वात् ।
विशेषदेशप्राप्तितस्तस्य चाप्तिर्वैकुण्ठादिर्लोक उक्तो हरेश्च ॥ 66 ॥
255. अग्नेर्वयं प्रथमस्यामृतानां मनामहे चारुदेवस्य नाम ।
स नो मह्या अदितये पुनर्दात् पितरं च दृशेयं मातरं च ॥2॥
तस्यैवान्यद् रूपमग्न्याख्यमुक्तं यो यज्ञेशो हूयते जामदग्न्यः ।
स देवानां प्रथमो नाम तस्य स्मृतं सार्थं सर्वकामप्रदं स्यात् ॥
256. अभि त्वा देव सवितरीशानं वार्याणाम् ।
सदावन् भागमीमहे ॥3॥
सवितेत्य परं रूपं जगत्कारणमीशितुः ।
वित्तानामीश्वरं तत् तु वार्यं हि वरणीयतः ॥ 68 ॥
वित्तं रक्षन्नवन्नित्यमात्मानं भागमेम्यहम् ।
त्वामैश्वर्यादिसमितिम् -
257. यश्चिद्धि त इत्था भगः शशमानः पुरा निदः ।
अद्वेषो हस्तयोर्दधे ॥4॥
- योऽपि ते परमो भगः ॥ 69 ॥
इत्थं भूतोऽविकारित्वाच्छशमानः सुखाधिकः ।
नेदीयसो ब्रह्मणोऽपि पूर्वो द्वेषादिवर्जितः ।
हस्तयोस्तं दधे देव तव रूपमनामयम् ॥ 70 ॥
निदो दवीय इति तु विरुद्धार्थद्वयाभिधौ।

दूरसामीप्यवचनावुभावपि महोदधौ ॥ 71 ॥
यदाऽन्यः सविता देवस्तव स्वामी भगो हरिः ।
अद्वेषो विष्णुरित्युक्तेस्तमहं हस्तयोर्दधे ॥ 72 ॥
258. भगभक्तस्य ते वयमुदशेम तवावसा ।
मूर्धानं राय आरभे ॥5॥

विष्णुभक्तस्य ते रायो मूर्धानां राय उत्तमम् ।
तवावसाऽऽरभे विद्यामुच्चैरश्नामि तत्फलम् ॥ 73 ॥
ऐश्वर्यादिगुणा यस्य भगो भक्तं परात्मनः ।
तस्य ते वित्तमश्नामि तव रक्षबलाद्धरे ॥ 74 ॥
259. नहि ते क्षत्रं न सहो न मन्युं वयश्चनामी पतयन्त आपुः ।
नेमा आपो अनिमिषं चरन्तीर्न ये वातस्य प्रमिनन्त्यभ्वम् ॥6॥
क्षतात् त्राणं ते बलं संविदं च पूर्णं नापुर्मुक्तिगा ये विशिष्चाः ।
अपि स्वयं संसृतेरुत्पतन्तः पतयन्तोऽन्याम्छिष्यभक्तानुदाराः ॥ 75 ॥
सदा शुभान्याचरन्तोऽपि देवा अब्देवता आप इति श्रुतिर्यत् ।
गङ्गाद्या वा वायुदेवस्य विष्णोरुत्पत्तिं ये जानते देवसङ्घाः ॥
वयः सुपर्णा इति वाऽपि -
260. अबुद्ने राजा वरुणो वनस्योर्ध्वं स्तूपं ददते पूतदक्षः ।
नीचीनाः स्थुरुपरि बुध्न एषामस्मे अन्तर्निहिताः केतवः स्युः ॥7॥
- अबुध्ने प्रकाशतः सम्भजतः स्वमुच्चैः ॥ 76 ॥
स्तूपं स्थानं ददते पूतदक्षो नीचस्था अप्यूर्ध्वगास्तेन तस्थुः ।
निचाश्च ये मुक्तिगा मानुषाद्यास्तेषां बुध्नो नीचलोकः सुरेभ्यः ।
नीचा गुणा अप्रकाशोऽथवैषां निचोच्छत्वं क्रमशश्चाविरिञ्चात् ॥ 77 ॥
अस्माकमन्तर्निहितानि नित्यं ज्ञानानि भूयासुरुताधिकानि ।
भवन्त्यार्हा भवितुं वा भविष्याः स्युर्द्विर्ग्रहे प्रार्थनैवाधिकार्थे ॥ 78 ॥
261. उरुं हि राजावरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ ।
अपदे पादा प्रतिधातवेऽकरुतापवक्ता हृदयाविधश्चित् ॥8॥
उरुं राजा रञ्जनाद् राजनाद् वा सूर्याय पन्थानमसौ चकार ।
स्वाज्ञानुसारेण सदैव कत्यै पादावपादाय च गन्तवेऽकरोत् ।
अज्ञाय विज्ञानमकः स गन्तुमात्मानमित्यर्थ इहाञ्जसोक्तः ॥ 79 ॥
बुद्धेर्धातुः शङ्करस्यापि दोषान् वक्ताज्ञानाच्छिक्षकत्वाच्च विष्णुः ।
262. शतं ते राजन् भिषजः सहस्रमुर्वी गभीरा सुमतिष्टे अस्तु ।
बाधस्व दूरे निर्ऋतिं पराचैः कृतं चिदेनः प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥9॥
जगद्रक्षासाधनान्यप्यनन्तान्यनन्तधा सन्ति पुनस्तवेश ।

अगाधरूपा महती शुभा च मतिर्मम त्वद्विषये सदाऽस्तु ॥ 80 ॥
ऋतं ज्ञानं प्रतिरूपत्वहेतोर्निर्ऋत्याख्यां दुर्मतिं दूर एव ।
भाधस्व दुर्ज्ञानिजनं निरस्य स्वर्गात् पराकृत्य च शश्वदेव ॥ 81 ॥
कृतं च पापं प्रमुमुग्धि मत्तः -
263. अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा नक्तं ददृश्रे कुह चिद् दिवेयुः ।
अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि विचाकशच्छन्द्रमा नक्तमेति ॥10 ॥
-ऋक्षाण्यमी निहितानि त्वयोच्चैः ।
दृश्यानि रात्रौ न दिवा त्वयैवेत्यादीनि कर्माण्यनिरोधितानि ॥ 82 ॥
पश्यन् परानन्दतनोस्तवैव चन्द्रो नित्यं दृश्यमानस्त्वयैव ।
सम्प्रेरितो याति परे च देवा एवं त्वदाज्ञाकरणाः सदैव ॥ 83 ॥
264.तत् त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस् तदा शास्ते यजमानो हविर्भिः ।
अहेळमानो वरुणेह बोध्युरुशंसमा न आयुः प्र मोषीः ॥11 ॥
एवंगुणो यत् त्वमतो व्रजामि सदा शरण्यं शरणं वेदवाचा ।
नमन्नन्यो यजमानो हविर्भिस्तदाशास्ते त्वद्गतिं देवदेव ॥ 84 ॥
अनिन्दन्नस्मान् नरमात्रबुद्ध्या सम्भोधयोच्चस्तुत माऽस्मदायुः ।
च्छेत्सीः -
265. तदिन्नक्तं तद् दिवा मह्यमाहुस् तदयं केतो हृद आ वि चष्टे ॥12 ॥
शुनः शेपो यमह्वद् गृभीतः सो अस्मान् राजा वरुणो मुमोक्तु
- नक्तं दिवसे चैतदेव स्तोत्रं
त्वदीयं प्राहुरार्याः सुकार्यम् ॥ 85 ॥
मह्यं केतो ज्ञानरूपो हृदिस्थो नारायणो वक्त्ययं तेऽन्यरूपम् ।
पश्यत्यपीशो यं समह्वद्गृहीतः स नो देवो मोचयत्वग्र्यदुःखात् ॥
266. शुनः शेपो ह्यह्वद् गृभीतस्त्रिष्वादित्यं द्रुपदेषु बद्धः ।
अवैनं राजा वरुणः ससृज्याद् विद्वा अदब्धो वि मुमोक्तु पाशान् ॥13 ॥
शुनश्येपो ह्यह्वद्गृहीतः स्थानत्रये विक्रयाद्यैः सुबद्धः ।
द्रुतं प्राप्तानि द्रुपदानि विक्रयो यूपे बन्धः संज्ञपनोद्यमश्च ॥ 87 ।.
आदित्योऽसावादिसंस्थः परेशो वारीशान्तः संस्थितः स्तूयतेऽत्र ।
शुनश्येपो यमित्यादिकेन वारीशोऽपि ह्यृषिणा स्तूयमानः ॥ 88 ॥
गुणास्त्रयो द्रुपदानीति चोक्ता द्रवत्ययं जीवसङ्घो हि यत्र ।
करोत्वेनमवसृष्टं सृतेः स प्रसन्नोऽस्मान् कर्मपाशान्मुमोक्तु ॥89 ॥
267. अव ते हेळो वरुण नमोभिरव यज्ञेभिरीमहे हविर्भिः ।
क्षयन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजन्नेनांसि शिश्रथः कृतानि ॥14 ॥
निन्दां च तेऽवाग्गतेर्हेतुभूतामवगच्छामः सेयमित्यप्ययोग्याम् ।

नमस्कारैस्त्वद्गतैस्त्वन्मखैश्च हविर्युक्तैस्त्वत्प्रसादात् स च त्वम् ।
क्षितिरस्मभ्यं प्राणरन्ताऽखिलज्ञो वियोजयास्मत्कृतान्याश्वघानि ॥ 90 ॥
268. उदुत्तमं वरुणपाशमस्मदवाधमं वि मध्यमं श्रथाय ।
अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥15॥
पुण्यं पापं मिश्रमित्येव पाशान् यथायोग्यं श्रथयान्येषु दत्वा ।
त्वन्निष्ठया तेन वयं त्वदीयलक्ष्म्याः पुत्राः स्याम मुक्ताः सृतेश्च ॥ 91 ॥
एषा विष्णोः केवलाऽप्येवमन्या अयोग्या या अन्यदेवेषु सम्यक् ।
वाक्यैर्विशिष्टैरपवादहीनैर्ज्ञेया गुणा अन्यदेवेषु चैव ॥ 92 ॥
"पतिः सोमो वरुणस्याप्यथाग्नेः पतिः सूर्यस्तावुभौ तुल्यवीर्यौ ।
सूर्याचन्द्रमसोः पतिरिन्द्रोऽस्य रुद्रः पतिर्ब्रह्मा पतिरस्यापि विष्णुः ॥93
पतिर्मुक्तेर्वासुदेवोऽथ दृष्टेर्ब्रह्मा विद्यायाः शर्व इन्द्रः क्रियायाः।
क्रियांशानामधिपा अन्यदेवास्तथा फलानामपि मुक्तिमार्गे ॥ 94 ॥
यथायोग्यं स्वेन्द्रियप्रेरकाश्च ततः पूज्या देवता मुक्तिकामैः।"
इति श्रुतेस्तारतम्यं गुणानां ज्ञात्वा योज्याः श्रुतयस्तत्र तत्र ॥ 95 ॥

- सूक्तम् – 25 –

एकविंशत्यर्चम् । अजीगर्तिः शुनःशेपः स कृत्रिमो वैश्वामित्रो देवरातः । वरुणः । गायत्री ।

269. यच्चिद्धि ते विशो यथा प्र देव वरुण व्रतम् । मिनीमसि द्यविद्यवि ॥1॥
दिवसे दिवसे देव कूर्मो यदपि ते व्रतम् ।
यथैव सुजनाः -
270. मा नो वधाय हत्नवे जिहीळानस्य रीरधः ।मा हृणानस्य मन्यवे ॥2॥
- मा नो हन्तुं साधय निघ्नते ।
जीहीळानस्त्यजन् धर्मं हरतो मा च मन्यवे ॥ 96 ॥
271. वि मृळीकाय ते मनो रथीरश्वं न सन्दितम् ।गीर्भिर्वरुण सीमहि ॥3॥
मनस्त्वयि निबध्नीमो गीर्भिरश्वं वियोजितम् ।
बध्नाति सारथिर्यद्वन्मृळीको रक्षकोऽधिकम् ।
त्वन्मनोऽस्मासु वा गीर्भी रक्षणाय विसीमहि ॥ 97 ॥
272. परा हि मे विमन्यवः पतन्ति वस्यइष्टये । वयो न वसतीरुप ॥4॥
पराक् पतन्ति प्रज्ञा मे विविधाः शुभलब्धये ।
पक्षिणो वसतीर्यद्वद्धा न त्वां प्राप्नुवन्ति च ॥ 98 ॥
273. कदा क्षत्रश्रियं नरमा वरुणं करामहे ।मृळीकायोरुचक्षसम् ॥5॥
अतोऽखिलक्षत्त्रपतिमाह्वयामः कदा वयम् ।
अविनाशिनं रक्षणाय महादर्शनमञ्जसा ॥ 99 ॥
274.तदित् समानमाशाते वेनन्ता न प्र युच्छतः ।धृतव्रताय दाशुषे ॥6॥

तत्प्रसादाद् ब्रह्मवायू सममेवावगच्छतः ।
वेनन्तौ हि विजानन्तौ तौ हि ज्ञानिवरौ मतौ ॥ 100 ॥
यथाज्ञानं प्रयोगं च दाशुषे कुरुतो न तौ ।
अश्विनौ वरुणश्चेत् स्यात् -
275. वेदा यो वीनां पदमन्तरिक्षेण पतताम् ।वेद नावः समुद्रियः ॥7 ॥
- आकाशे पक्षिणाम् पदम् ।
वेत्त्यसौ सूक्ष्मविज्ञानात् तथा नावो जलेऽब्धिगः ॥ 101 ॥
मुक्तानां च स्थितिं वेद ज्ञानस्य च गतिं पराम् ।
क्षीराब्धिशयनो विष्णुः -
276. वेद मासो धृतव्रतो द्वादश प्रजावतः ।वेदा य उपजायते ॥8 ॥
- कालं कालोद्भवैः सह ॥ 102 ॥
य आत्मनः समीपे च जायते तं च पद्मजम् ।
मुक्तं वा -
277. वेद वातस्य वर्तनिमुरोर्ऋष्वस्य बृहतः । वेदा ये अध्यासते ॥9 ॥
- वर्तनां वायोर्महतोऽतिप्रकाशिनः ॥ 103 ॥
बृहतो ज्ञानिनश्चैव बृहतो महतोऽपि वा ।
अधिकानि पदान्येव देवा अध्यासतेऽपि तान् ॥ 104 ॥
278. नि षसाद धृतव्रतो वरुणः पस्त्या३स्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥10 ॥
साम्राज्याय स पस्त्यासु निषसाद प्रजासु च ।
सुज्ञानः -
279 अतो विश्वान्यद्भुता चिकित्वा अभि पश्यति । कृतानि या च कर्त्वा ॥11 ॥
- तत्र सन् विश्वान्यद्भुतानि च पश्यति ।
कर्ता चिकित्वान् स कृतकर्तव्यानि च पश्यति ॥ 105 ॥
280. स नो विश्वाहा सुक्रतुरादित्यः सुपथा करत् ।प्र ण आयूंषि तारिषत्
विश्वान्यहानि नो देवः सुपथानि करोत्वसौ ।
ददात्वायूंषि नो नित्यं मुक्तौ वा -
281. बिभ्रद् द्रापिं हिरण्ययं वरुणो वस्त निर्णिजम् ।
परि स्पशो नि षेदिरे ॥13 ॥
-अतिद्रुतभ्रमम् ॥ 106 ॥
हितं च रमणीयं च चक्रं स्वर्णं च वर्णतः ।
अभिभ्रच्च सुनिर्णिक्तं शुद्धं वस्त्रमवस्त च ॥ 107 ॥
अविज्ञातचरा देवाः स्पशस्तस्य निषेदिरे ।
परितो वरुणः पाशमबिभ्रद्भुतबन्धनम् ॥ 108 ॥

282. न यं दिप्सन्ति दिप्सवो न द्रुह्वाणो जनानाम् । न देवमभिमातयः
स्तम्भयन्ति न यं वीराः स्तम्भका अपि राक्षसाः ।
जनानां द्रोहिणो दैत्याः शत्रवश्चाभिमातयः ॥ 109 ॥
283. उत यो मानुषेष्वा यशश्चक्रे आसाम्या। अस्माकमुदरेष्वा ॥15 ॥
असमं च यशश्चक्रे योऽस्माकं हृदयेषु च ।
आमानुषेषु चान्येषु समन्तादात्मनः सदा ।
अज्ञेष्वपि च मर्त्येषु व्यतनोदात्मनो यशः ॥ 110 ॥
284. परा मे यन्ति धीतयो गावो न गव्यूतीरनु । इच्छन्तीरुरुचक्षसम् ॥16 ॥
महाज्ञानं परेशानमिच्छन्त्यो मम धीतयः ।
सर्वतो यान्ति यद्वच्च गावः शुङ्गस्वराननु ॥ 111 ॥
285. सं नु वोचावहै पुनर्यतो मे मध्वाभृतम् ।
होतेव क्षदसे प्रियम् ॥17 ॥
आपूर्णं मधु मोक्षस्थं सुखं पचसि मेऽग्निवत् ।
तत् संवोचावहै भूयः प्रियस्त्वं मम यत् सदा ॥ 112 ॥
286. दर्शं नु विश्वदर्शतं दर्शं रथमधि क्षमि । एता जुषत मे गिरः ॥18 ॥
अदर्शं तं च सर्वज्ञं तद्रथं च भुवि स्थितम् ।
स गिरो मे जुषत च -
287. इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृळय । त्वामवस्युरा चके ॥19 ॥
- त्वाऽवनेप्सुरहं चके ॥ 113 ॥
पश्येयं -
288. त्वं विश्वस्य मेधिर दिवश्च ग्मश्च राजसि । स यामनि प्रति श्रुधि ॥20 ॥
- त्वं च विश्वस्य राजा भवसि मेधिरः ।
मेधावान् ग्मः पृथिव्याश्च स काले च प्रति श्रुधि ।
289. उदुत्तमं मुमुग्धि नो वि पाशं मध्यमं चृत ।
अवाधमानि जीवसे ॥21 ॥
स त्वं त्रिगुणपाशान्नो मुमुग्धि च्छिन्धि चाञ्जसा ॥ 114 ॥

- सूक्तम् - 26 –

दशर्चम् । आजीगर्तिः शुनःशेफः स कृत्रिमो वैश्वामित्रो देवरातः । आग्निः । गायत्री ।

290. वसिष्वा हि मीयध्य वस्त्राण्यूर्जां पते। सेमं नो अध्वरं यज ॥1 ॥
अथ स्तौत्यग्निगं विष्णुमग्निमप्यग्निगोचरैः ।
वचनैः सर्वदेवानां पूजायै प्रोद्यतो भवन् ॥ 115 ॥
वसिष्वोत्तमवस्त्राणि भूषणैरप्यलङ्कुरु ।
कुर्वन्नुत्सवमत्यन्तमस्मदीयं मखं यज ॥ 116 ॥

नित्यमेध्य हरे देव भोग्यान्नानां सदा पते ।
ऊर्जितानां जनानां वा स्वस्मिन् नो अध्वरं यज ।
रमयत्यध्वनि शुभे येन तेनाध्वरो मखः ॥ 117 ॥
291. नि नो होता वरेण्यः सदा यविष्ठ मन्मभिः । अग्ने दिवित्मता वचः ॥2 ॥
वचो नो नि नयात्यन्तं दिवि व्याप्ततया सदा ।
अशेषदेवगत्वेन मन्मभिर्मतिभिः सह ।
अवमो दशदेवेषु वह्निविष्णुस्तु तत्स्थितः ॥ 118 ॥
292. आ हि ष्मा सूनवे पितापिर्याजत्यापये । सखा सख्ये वरेण्यः ॥3 ॥
सख्ये च सूनवे मह्यामायजत्येष देवताः ।
आपिः प्राप्यो मम स्वामी भृत्यत्वान्मह्यमापये ॥ 119 ॥
293. आ नो बर्हि रिशादसो वरुणो मित्रो अर्यमा ।
सीदन्तु मनुषो यथा ॥4 ॥

294. पूर्व्य होतरस्य नो मन्दस्व सख्यस्य च । इमा उ षु श्रुधी गिरः ॥5 ॥
अस्य मेऽर्थे कुरु मदं स्वातन्त्र्यान्मादयस्व वा ।
295. यच्चिद्धि शश्वता तना देवंदेवं यजामहे । त्वे इद्धूयते हविः ॥6 ॥
शश्वद्विस्तरतः सर्वान् यदा देवान् यजामहे ।
तदा त्वय्येव हि हविर्हूयते -
296. प्रियो नो अस्तु विश्पतिर्होता मन्द्रो वरेण्यः ।
प्रियाः स्वग्नयो वयम् ॥7 ॥
-स प्रियो भव ॥ 120 ॥
मन्द्रो मदकरः -
297. स्वग्नयो हि वार्यं देवासो दधिरे च नः । स्वग्नयो मनामहे ॥8 ॥

298. अथा न उभयेषाममृत मर्त्यानाम् । मिथः सन्तु प्रशस्तयः ॥9 ॥
-स्त्रीणां पुंसां चोभयवर्गिणाम् ।
299. विश्वेभिरग्ने अग्निभिरिमं यज्ञमिदं वचः । चनो धाः सहसो यहो ॥10 ॥
चनः सुखं धा अस्मासु वायोः पुत्रोऽग्निरेव चेत् ॥ 121 ॥
भगवान् वायुना व्यङ्ग्यः -

सूक्तम् – 27 –

त्रयोदशर्चम् । आजीगर्तिः शुनशेपः स कृत्रिमो वैश्वामित्रो देवरातः । 1-12 अग्निः 13 देवाः । 1 – 12 गायत्रि, 13 त्रिष्टुप् ।
300. अश्वं न त्वा वारवन्तं वन्दध्या अग्निं नमोभिः । सम्राजन्तमध्वराणाम् ॥1 ॥
- वारवान् बडभामुखः ।
स्वद्दष्टान्तो हरेर्यस्माद् विष्णुः स वडवामुखः ॥ 122 ॥

301. स घा नः सूनुः शवसा पृथप्रगामा सुशेवः ।
मीढ् वा अस्माकं बभूयात् ॥2॥
सूनुः स शवसो वायोः पृथुज्ञानः सुशेवकृत् ।
सुखकृन्नो भवेन्मीढ् वान् स्वामी नः सूनुरेव वा ।
व्यङ्ग्यत्वाद् वायुना सार्थं सुशेवः सुसुखात्मकः ॥ 123 ॥
302. स नो दूराच्चासाच्च नि मर्त्यादघायोः । पाहि सदमिद् विश्वायुः ॥3॥
आसात् समीपतश्चास्मानघार्थायोर्निपाहि च ।
प्रतिप्रति सदो नित्यो विश्वायुः -
303. इममू षु त्वमस्माकं सनिं गायत्रं नव्यांसम् ।
अग्ने देवेषु प्र वोचः ॥4॥
-त्वमिमां स्तुतिम् ॥ 124 ॥
सनिं दानस्वरूपां च गायत्रच्छन्द आत्मिकाम् ।
नव्यांसं स्तुतिषु श्रेष्ठां वद देवेषु सादरम् ॥ 125 ॥
304. अ नो भज परमेष्वा वाजेषु मध्यमेषु। शिक्षा वस्वो अन्तमस्य ॥5॥
उत्तमाधममध्येषु भोगेष्वस्मानवाप्नुहि ।
रक्षकत्वेन शिक्षास्मान् ज्ञानवस्वर्थमेव च ।
अन्ते मोक्षे मितत्वेन ज्ञानमन्तममुच्यते ॥ 126 ॥
305. विभक्तासि चित्रभानो सिन्धोरूर्मा उपाक आ। सद्यो दाशुषे क्षरसि ॥6॥
क्षीराब्ध्यूर्मिसमीपस्थो मुक्तभोगविभागदः ।
यजमानाय सद्यश्च क्षरस्यखिलमीप्सितम् ।
नित्यमुत्तमतेजस्त्वाच्चित्रभानुर्हरिः स्मृतः ॥ 127 ॥
306. यमग्ने पृत्सु मर्त्यमवा वाजेषु यं जुनाः ।स यन्ता शश्वतीरिषः ॥7॥
यं मर्त्यं रक्षसि विभो यं युत्सु प्रेरयस्यपि ।
ज्ञानाज्ञानात्मकेष्वेव स गन्ता नित्यसत्सुखम् ।
भोगान् वा मुक्तिगान् नित्यानिह चेदुपचारतः ॥ 128 ॥
307. नकिरस्य सहन्त्य पर्येता कयस्य चित् । वाजो अस्ति श्रवाय्यः ॥8॥
परिपूर्णोऽस्य नैवास्ति त्वदीयस्य तु कस्यचित् ।
भोगोऽपि बहुलो यस्माद् दित्सस्येव पुनः पुनः ॥ 129 ॥
सहन्त्यः सन्ततबलः सहसः पुत्र एव वा ।
श्रवाय्यः श्रवणीयश्च सुप्रसिद्धतमोऽपि वा ॥ 130 ॥
308. स वाजं विश्वचर्षणिरर्वद्भिरस्तु तरुता । विप्रेभिरस्तु सनिता ॥9॥
वाजं तारयिताऽऽनेता सोऽर्वद्भिर्गोसमाप्तितः ।
त्वदीयस्तु भवेद् विप्रैर्दाता विपुलदानतः ॥ 131 ॥

युद्धस्य तारकोऽन्नस्य दाता भोगस्य वा भवेत् ।
इन्द्रियैस्तमसा युद्धं तरुता ज्ञानदोऽथवा ॥ 132 ॥
309. जराबोध तद् विविड्ढि विशेविशे यज्ञियाय ।
स्तोमं रुद्राय दृशीकम् ॥10 ॥
स्तुतिबोद्धा यतस्तां त्वमवधारय सर्वदा ।
नित्यज्ञानोऽपि दत्वा तत्फलं वेत्तेति कथ्यते ।
रुजां विद्रावकेशाय प्रत्यक्षां तव वा स्तुतिम् ॥ 133 ॥
310. स नो महा अनिमानो धूमकेतुः पुरुश्चन्द्रः ।
धिये वाजाय हिन्वतु ॥11 ॥
नितराममितत्वेन महान् पुरुसुखश्च सः ।
धूत्करोति गरुत्मान् यद्धरेश्चेद्धूमकेतुता ।
ताच्छील्ये म इति ह्यस्मात् सूत्राद्धूम इतीरितः ॥ 134 ॥
ज्ञानायन्नाय च स नः प्रहिणोतु सुकर्मणाम् ।
311. स रेवा इव विश्पतिर्दैव्यः केतुः शृणोतु नः । उक्थैरग्निबृहद्भानुः ॥12 ॥
देवानां केतुभूतोऽसौ वित्तवान् विश्पतिर्यथा । अस्मदीयानि चोक्थानि बृहत्तेजाः शृणोत्वथ ॥ 135 ॥
312. नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्यो नमो युवभ्यो नम आशिनेभ्यः यजाम देवान् यदि शक्नवाम मा ज्यायसः शंसमा वृक्षि देवाः ॥13 ॥
नारायणब्रह्मपुरःसरास्तु देवा महान्तः शिशवः स्कन्दपूर्वाः ।
वटुस्वरूपाश्च त एव कुत्रचिद् युवान इन्द्रादय एत एव च ॥ 136 ॥
महत्त्वमेषां गुणतोऽपि यूना मिन्द्रादयो मध्यगुणा युवानः ।
आपेक्षिकाल्पैश्च गुणैस्तदीयैः समीरिता आशिना अर्भकाश्च ।
कृतं नमः शक्तिमन्तो यजाम न ज्यायसां स्तुतिमात्रं लुपामः ॥
एकस्य विष्णोरपि रूपभेदा अणीयांसः सन्त्यथवा महान्तः ।
युवत्वसाम्येऽपि महत्त्वभेदाद् युवा महानित्यपि भेद उक्तः ॥ 138 ॥

- सूक्तम् – 28 –

नवर्चम् । अजीगर्तिः शुनः शेफः स कृत्रिमो वैश्वामित्रो देवरातः । 1- 4 इन्द्रः, 5-6 ऊलूखलं, 7-8 ऊलूखलमुसले, 9 प्रजापतिर्हरिश्चन्द्रः (अधिषवण-)चर्म सोमो वा। 1-6 अनुष्टुप्, 7-9 गायत्री ।

313. यत्र ग्रावा पृथुबुध्न ऊर्ध्वो भवति सोतवे ।
उलूखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्गुलः ॥1 ॥
विस्तीर्णाधस्तना यत्र ग्रावाणोऽभिषवोद्धृताः ।
धिषणाभिषुतान् सोमानव नः स्वीकृतस्तुते ।
गुर स्वीकार इत्यस्माद् धातोः स्तुत्यो हि जल्गुलः ॥ 139 ॥
314. यत्र द्वाविव जघनाधिषवण्या कृता ।

उलूखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्गुलः ॥2 ॥
फलकेऽबिषवस्यैव स्त्रियो जघनसाम्यतः ।
प्रोक्ते -
315. यत्रनार्यपच्यवमुपच्यवं च शिक्षते ।
उलूखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्गुलः ॥3 ॥
-पुपच्यवश्चापच्यवः सङ्गतिभेदतः ॥ 140 ॥
जिह्वा ग्रावाऽथ वाग्युक्तिरुच्यतेऽभिषवस्तथा ।
खलश्चोरुस्तथा देहः सोमो मन इतीरितः ।
ज्ञानोत्पत्तौ च फलकस्थाने ओष्ठे उदीरिते ॥ 141 ॥
316. यत्र मन्थां विबध्नते रश्मीन् यमितवा इव ।
उलूखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्गुलः ॥4 ॥
मन्थरश्मीनश्वरश्मीन् यथा यत्र विबध्नते ।
रश्मयोऽन्यत्र नाड्यश्च -
317. यच्चिद्धि त्वं गृहेगृह उलूखलक युज्यसे ।
इह द्युमत्तमं वद जयतामिव दुन्दुभिः 5
-यस्माद् युक्तो गृहे गृहे ।
देहे देहेऽथवा तेन द्युमद्दुन्दुभिमद्वद ॥ 142 ॥
पृथिवी देवता तस्य तद्गतो वा स्वयं हरिः ।
सोमामात्योऽपरो देवो वनस्पतिरितीरतः ॥ 143 ॥
सोमो वा तद्गविष्णुर्वा श्रुतः फलकदेवता ।
मृक्षाणामपि सर्वेषामतः -
318. उत स्मते वनस्पते वातोवि वात्यग्रमित् ।
अथो इन्द्राय पातवे सुनु सोममुलूखल 6
- वृक्षाग्र एव तु ॥ 144 ॥
वायुर्वाति वनानां वा भजनीयदिवौकसाम् ।
पतिर्विष्णुस्तु तस्याग्रे वायुर्देवो हि गच्छति ।
पातवे स्वस्य सोमं वा मनो वा सुनु विष्णवे ॥ 145 ॥
319. आयजी वाजसातमा ता ह्यु१च्चा विजर्भृतः ।
हरी इवांधांसि बप्सता ॥7 ॥
आयाज्यावन्नलब्धॄणामुत्तमावतिभक्षकौ ।
जह भक्षण इत्यस्माद् यथाऽश्वावन्नभक्षकौ ॥ 146 ॥
सोमस्य भक्षकावत्र -
320. ता नो अद्य वनस्पती ऋष्वावृष्वेभिः सोतृभिः ।

इन्द्राय मधुमत् सुतम् ॥8॥

-ऋष्वावतिमहत्तरौ ।

महद्भिः सोतृभिः सोममिन्द्राय मधुमत् सुतम् ॥ 147 ॥

321. उच्छिष्टं चम्वोर्भर सोमं पवित्र आ सृज । नि धेहि गोरधि त्वचि ॥9॥

सोममुत्पवनायैतं द्रोणोपरि पवित्रके ।

भर शिष्टं चमसयोर्ऋजीषं गोरधित्वचि ।

भरेत्यात्मानमेवाह स्वान्तर्यामिणमेव वा ॥ 148 ॥

शिरोभेदौ तु चमसौ द्रोणं चोदरमीरितम्।

पवित्रं बुद्धिरेवात्र मनःशुद्धिस्तया यतः ॥ 149 ॥

मुखचर्मैव गोचर्म मन एतेषु विष्णवि।

धार्यम् –

- सूक्तम् – 29 –

सप्तर्चम् । अजीगर्तिः शुनशेफः स कृत्रिमो वैश्वामित्रो देवरातः । इन्द्रः । पङ्क्तिः ।

322. यच्चिद्धि सत्य सोमपा अनाशस्ता इव स्मसि ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥1॥

-यत्सद्गुणाशस्ता इव स्मसि वयं ततः ।

शुभ्रवाङ् मनआदीनां विषयेऽस्मान् प्रशंसय ॥ 150 ॥

बहुवाच्यज्ञेययुक्तान् कृत्वाऽस्मांस्त्वं महामख ।

323. शिप्रिन् वाजानां पते शचीवस्तव दंसना ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥2॥

सुखिन्नन्नपते वाग्ज्ञातव कर्माणि सर्वशः ॥ 151 ॥

324. नि ष्वापया मिथूदृशा सस्तामबुध्यमाने ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥3॥

दैत्यरक्षःप्रजे मिथ्यादृशौ सस्तां पुनर्बहु ।

अबुद्ध्यमाने नित्यं च यथा निष्वापयेश्वर ॥ 152 ॥

325. ससन्तु त्या अरातयो बोधन्तु शूर रातयः ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥4॥

स्वपन्तु ते शत्रवस्ते सर्वदाऽज्ञानमोहिताः ।

बोधन्तु चैव मित्राणि तव रूपं सुनिर्भयम् ॥ 153 ॥

326. समिन्द्र गर्दभं मृण नुवन्तं पापयामुया ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥5॥

पापया मायया मिथ्या स्तुवन्तं त्वामपि प्रभो ।

मायामयास्तव गुणा न सन्ति परमार्थतः ॥ 154 ॥

इति नित्यं रुवन्तं च मायावाद्याख्यगर्दभम् ।
सञ्चूर्णय तमस्येव क्षिप्त्वा तप्ताश्मभिः सदा ॥ 155 ॥
327. पताति कुण्डृणाच्या दूरं वातो वनादधि ।
आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥6 ॥
दूरं च पातयत्वेनान् वायुस्तस्मिंस्तमस्यधः ।
वनं दृढग्रहेणैव तत्तमो वेदनोल्बणा ।
कुण्डृणाचीति सम्प्रोक्ता कुण्डान्नीचत्वतोऽधिकम् ॥ 156 ॥
कुम्भः कुण्डाभिधः कुम्भीपाकान्नीचा हि तद्गतिः ।
रेफः स्वरव्यत्ययश्च तदाधिक्यार्थमीरितौ ॥ 157 ॥
328. सर्वं परिक्रोशं जहि जम्भया कृकदाश्वम् ।
आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥7 ॥
सर्वं परिक्रोशकरं पापिनं जहि जम्भय ।
दंशय श्वादिभिर्नित्यं क्रकचैर्दंशनम् यथा ॥ 158 ॥

- सूक्तम् – 30 –

द्वाविंशत्यर्चम् । अजीगर्तिः शुनः शेपः स कृत्रिमो वैश्वामित्रो देवरातः । 1-16 इन्द्रः, 17-19 अश्विनौ, 20-22 उषाः । 1-10, 12-15, 17-22 गायत्री, 11 पाद निचृद्गायत्री, 16 त्रिष्टुप् ।

329. आ व इन्द्रं क्रिविं यथा वाजयन्तः शतक्रतुम् ।
मंहिष्ठं सिञ्च इन्दुभिः ॥1 ॥
हे वाजयन्तो युद्ध्यन्तो देवा भोगिन एव वा ।
सोमैर्व इन्द्रमासिञ्चे क्रिविं यद्वान्नृपं कृतेः ।
कर्तारमीशमिव वा स्वदृष्टान्तो हरेर्भवेत् ॥ 159 ॥
330. शतं वा यः शुचीनां सहस्रं वा समाशिराम् ।
एदु निम्नं न रीयते ॥2 ॥
शतेन वा सहस्रेण सोमानामाशिरावताम् ।
पाताल इव नैवायं निलीनो भवति क्वचित् ॥ 160 ॥
विलापयति तानेव -
331. सं यन्मदाय शुष्मिण एना ह्यस्योदरे ।
समुद्रो न व्यचो दधे ॥3 ॥
-बलिनेऽस्मैमदाय च ।
सन्दधुर्नैव विश्वानि व्यक्तिरस्योदरे क्वचित् ।
समुद्रेकात् समुद्राख्या प्रकृतिश्च महत्त्वतः ॥ 161 ॥
332. अयमु ते समतसि कपोत इव गर्भधिं । वचस्तच्चिन्न ओहसे 4
तवैवायं प्रपञ्चश्च कपोतो गर्भधिं यथा ।

सम्यग्व्याप्नोषि विश्वं च तस्मान्नो वच ओहसे ॥ 162 ॥
333. स्तोत्रं राधानां पते गिर्वाहो वीर यस्य ते ।
विभूतिरस्तु सूनृता ॥5॥
गिरां वाहक ते स्तोत्रमखिलं वेदवैदिकम् ।
सूनृता वागियं मे च विभूतिरिति कल्प्यताम् ।
अस्त्वित्येतत् प्रसादेन फलदानादुदीर्यते ॥ 163 ॥
334. ऊर्ध्वस्तिष्ठा न ऊतयेऽस्मिन् वाजे शतक्रतो ।
समन्येषु ब्रवावहै ॥6॥
उत्तमः सन्नत्र युद्धे ज्ञानाज्ञानमये विभो ।
अभिप्रेतार्थसिद्ध्यर्थमस्माकं तिष्ठ सर्वदा ॥ 164 ॥
मत्स्थितस्त्वमहं चैव त्वामन्येषु ब्रवावहै ।
335. योगेयोगे तवस्तरं वाजेवाजे हवामहे ।
सखाय इन्द्रमूतये ॥7॥
तेजस्वितममिन्द्रं तं योगे योगे हवामहे ॥ 165 ॥
336. आ घा गमद्यदि श्रवत् सहस्रिणीभिरूतिभिः । वाजेभिरुप नो हवम् ॥8॥
उक्तं चेत् स शृणोत्येव श्रुतं चेदागमिष्यति ।
बह्वर्थयुक्ताभिप्रायैरन्नैरप्युप नो हवम् ॥ 166 ॥
337. अनु प्रत्नस्यौकसो हुवे तुविप्रतिं नरम् ।
यं ते पूर्वं पिता हुवे ॥9॥
पुरातनस्य विष्णोस्तदोकसोऽर्थे ह्वये हरिम् ।
महान् प्रति प्रतिस्थश्च तुविप्रतिरितीरितः ॥ 167 ॥
यं त्वा पूर्वं पिता ज्ञातैवाह्वयामास विश्वकृत् ।
त्वद्भक्त इति वा ब्रह्मा -
338. तं त्वा वयं विश्ववारा ऽऽशास्महे पुरुहूत ।
सखे वसो जरितृभ्यः ॥10॥
-तं त्वामाशास्महे वयम् ॥ 168 ॥
339. अस्माकं शिप्रिणीनां सोमपाः सोमपाव्नाम् ।
सखे वाज्रिन्सखीनाम् ॥11॥
अस्माकं सुखिनां सोमपातॄणाम् -
340. तथा तदस्तु सोमपाः सखे वज्रिन् तथा कृणु ।
यथा त उश्मसीष्टये ॥12॥
-अस्तु तत् तथा ।
ते सकाशाद् यथेच्छामः प्राप्तुं देव तथा कृणु ॥ 169 ॥

वज्रो ज्ञानं वज गतावित्यस्मात् -
341. रेवतीर्नः सधमाद इन्द्रे सन्तु तुविवाजाः ।
क्षुमन्तो याभिर्मदेम ॥13 ॥
- वित्तसंयुताः ।
रेवतीः पशवः प्रोक्ताः सधमादे सुखस्थितौ ॥ 170 ॥
तुविवाजा महान्नानि क्षुमन्तः स्थितिसंयुताः ।
ज्ञानयुक्तं सुखं वा स्यात् सतीशेऽस्माकमूर्जितम् ॥ 171 ॥
342. आ घ त्वावान् त्मनाप्तः स्तोतृभ्यो धृष्णवियानः ।
ऋणोरक्षं न चक्र्योः ॥14 ॥
त्वद्वांस्त्वयैव चाप्तः स्यात् स्तोतृणामा समन्ततः ।
इयानो गम्यमानस्तै रणतोश्चक्रयोर्यथा ॥ 172 ॥
अक्षमाश्रयभावेन -
343. आ यद् दुवः शतक्रतवा कामं जरितृणाम् ।
ऋणोरक्षं न शचीभिः ॥15 ॥
-स्तोतृणाम् काममादुहः ।
आ समन्तात् स्थितं काममत्याधिक्ये पृथक् पदम् ॥ 173 ॥
344. शश्वदिन्द्रः पोप्रुथद्भिर्जिगाय नानदद्भिः शाश्वसद्भिर्धनानि ।
स नो हिरण्यरथं दंसनावान् त्स नः सनिता सनये स नोऽदात् ॥16 ॥
क्रोधाच्छ्वसद्भिः प्रथयद्भिरात्मावीर्यं सुरैः शश्वदिन्द्रो जिगाय ।
धनानि नः स्वर्णरथं च दाता लब्धा प्रादाल्लाभकृते च नोऽखिलम् ॥174 ।
345. आश्विनावश्वावत्येषा यातं शवीरया ।
गोमद् दस्रा हिरण्यवत् ॥17 ॥
गोमद्धिरण्यवच्च स्याद् यथाऽऽयातं तथैव न ।
सुखपुत्र युजा चाश्ववत्येषा शं सुखं यतः ॥ 175 ॥
इडैश्वर्यं तथा वीरं वीर्यं खान्यश्वनामतः ।
गौर्वाग् हितं च रमणं परं ब्रह्म गुणोच्छ्रितम् ॥ 176 ॥
346. समानयोजनो हि वां रथो दस्रावमर्त्यः ।
समुद्रे अश्विनेयते ॥18 ॥
समानयोगयुक्तोऽयं रथो देहस्त्वदात्मनाम् ।
चित्सुखत्वादमर्त्यश्च ज्ञायते क्षीरसागरे ।
मोक्षस्य यावता प्राप्तिः समानो योग उच्यते ॥ 177 ॥
347. न्यघ्न्यस्य मूर्धनि चक्रं रथस्य येमथुः । परि द्यामन्यदीयते ॥19 ॥
एकं चक्रं गिरेर्मूर्ध्नि नियतं दिवि चापरम् ।

पापं चक्रं हरिघ्नस्य पुण्यं दिव्यस्य चोपरि ॥ 178 ॥
348. कस्त उषः कधप्रिये भुजे मर्तो अमर्त्ये । कं नक्षसे विभावरि ॥20॥
को मर्त्यस्तव भोगाय यतः सर्वप्रियो भवान् ।
किमपि प्रियमस्येति पूर्णानन्दात् कधप्रियः ॥ 179 ॥
आप्तकामत्वतः कं च गच्छसि स्वार्थहेतुतः ।
विशेषाद्भावृतेर्विष्णुः कथितश्च विभावरी ॥ 180 ॥
349. वयं हि ते अमन्मह्याऽऽन्तादा पराकात् । अश्वे न चित्रे अरुषि ॥21॥
चिन्तयामस्तवैकस्य विश्वमान्तपराकयोः ।
पराकः सुसुखैव श्रीरन्तः कलिरुदाहृतः ॥ 181 ॥
नरकस्वर्गयोरेव देव्युषा उदिता यदा ।
जात्यश्ववत् सदा भद्रे चारुणे -
350. त्वं त्येभिरा गहि वाजेभिर्दुहितर्दिवः । अस्मे रयिं नि धारय ॥22॥
-प्राणवाक् सुते ।
तद्व्यङ्ग्यत्वाद्धरिश्चैव दिवःपुत्र उदाहृतः ॥ 182 ॥
आग्नीन्द्रादिगतं पृथक् स्थितमपि स्तौत्यच्युतं भक्तितः
स्वर्णस्तूप इति प्रसिद्धिमगमद्यः संस्तुवन् सूर्यगम् ।
विष्णुं स्वर्णसमानचारुवपुषं स्वर्णाभिधं शाश्वतं
तं दृष्ट्वापरतोऽभवच्च महितः सुज्ञानमप्याप्तवान् ॥ 183 ॥

सूक्तम् – 31 –

अष्टादशर्चम् । हिरण्यस्तूप अङ्गिरसः । अग्निः । जगती ; 8, 16, 18 त्रिष्टुप् ।
351. त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिर्देवो देवानामभवः शिवः सखा ।
तव व्रते कवयो विद्मनापसोऽजायन्त मरुतो भ्राजदृष्टयः ॥1 ॥
अङ्गे रसो ज्ञानत एव चर्षिः सखा प्रियत्वेन दिवौकसां हरिः ।
तव व्रतेनैव सविद्यकर्मिणो महाविज्ञाना मरुतो बभूविरे ॥ 184 ॥
352. त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिऽरस्तमः कविर्देवानां परि भूषसि व्रतम् ।
विभुर्विश्वस्मै भुवनाय मेधिरो द्विमाता शयुः कतिधा चिदायवे ॥2॥
व्यापी च विश्वस्य सुमेधया युतो जडाजडे वेत्ति तथाऽब्धिशायी ।
कतिप्रकारोऽपि स हि प्रजायै स्वामी गुरुर्नित्यसखा पिता च ॥ 185 ॥
353. त्वमग्ने प्रथमो मातरिश्वन आविर्भव सुक्रतूया विवस्वते ।
अरेजेतां रोदसी होतृवूर्येऽसघ्नोर्भारमयजो महो वसो ॥3॥
तं विष्णो प्रथमो मातरिश्वन आविर्बभूवास्य सुबोधवत्त्वात् ।
वायुर्विवस्वान् विविधेषु वासादशोभेतां श्रीश्च भूः सर्वहोतुः ।
वरत्वतस्ते रदनाद् रोदसी ते सैका हि दीर्णा द्विविधा बभूव ॥ 186 ॥

सहन्तेऽमुं नैव केचिद्धयसघ्नुर्वायुर्विरिञ्चोऽपि महांश्च तस्मै ।
विश्वस्य भारं प्रतिदिष्टवांस्त्वं वासाच्च सर्वत्र वसुर्भवानसि ॥ 187 ॥
354. त्वमग्ने मनवे द्यामवाशयः पुरूरवसे सुकृते सुकृत्तरः
श्वात्रेण यत् पित्रोर्मुच्यसे
पर्याऽऽत्वा पूर्वमनयन्नापरं पुनः ॥4॥
विशिष्टबोधान्मनवे वायवे त्वं प्रादा दिवं ज्ञानरूपां प्रियां च ।
यथा तदीयेति तु वाशनं स्याल्लोकस्य सर्वस्य तथैव देव ॥ 188 ॥
पुरूरवा वायुरेवोरुशब्दा दन्यस्मैवा सुकृते सुकृत्तरः ।
श्वा वै वायुः श्वसनात् त्राणतोऽस्य नित्यं मुक्तः प्रकृतेः पूरुषाच्च ।
तेनैव त्वामनयन् पूर्वसन्तो नीतं पुनश्चाप्यपरे सुभक्त्या ॥ 189 ॥
355. त्वमग्ने वृषभः पुष्टिवर्दन उद्यतस्रुचे भवसि श्रवाय्यः ।
य आहुतिं परि वेदा वषट् कृतिमेका युरग्रे विश आविवाससि ॥5॥
श्रोतव्यस्त्वं यजमानेन नित्यं नित्यायुरग्रे जनताप्रविष्टः ।
ऐश्वर्याद्याः षड्गुणा नित्यवृत्ता वषट्कारस्यार्थ इत्याह वेदः ॥ 190 ॥
356. त्वमग्ने वृजिनवर्तनिं नरं सक्मन् पिपर्षि विदथे विचर्षणे ।
यः शूरसाता परितक्म्ये धने दभ्रेभिश्चित् समृता हंसि भूयसः ॥6॥
सद्विद्याख्ये विदथे सम्प्रजाते पापाचारं पुरुषं वा पिपर्षि ।
सक्मन् गृहे स्वे विविधप्रजेशो विचर्षणिः शूरसातौ च युद्धे ॥ 191 ॥
सातिर्लाभे यत् परितक्म्येऽधिगम्ये दभ्रा अपि त्वां शरणं यदि स्म।
ऋता गतास्तत्र हि भूयसोऽपि तैर्हंसि शक्त्या सङ्ख्यया वाऽप्रयत्नात्

357. त्वं तमग्ने अमृतत्व उत्तमे मर्तं दधासि श्रवसे दिवेदिवे ।
यस्तातृषाण उभयाय जन्मने मयः कृणोषि प्रय आ च सूरये॥7॥
दिने दिने तत्स्तुतिं श्रोतुकामस्तव स्तोतारममृतत्वे दधासि ।
प्रीत्याधिक्यात् ततृषाणो मनुष्यदेवोभयेषां सुखमातनोषि ।
आ समन्ताज्ज्ञानिने तत्र नित्यं प्रियं मोक्षाख्यं ततृषाणो विशेषात् ॥
358. त्वं नो अग्ने सनये धनानां यशसं कारुं कृणुहि स्तवानः ।
ऋध्याम कर्मापसा नवेन देवैर्द्यावापृथिवी प्रावतं नः ॥8,
प्रज्ञाधनानां लब्धये नः कृधि त्वं यशस्विनं कारिणं ज्ञानदं च ।
कर्ताऽऽपरोक्ष्यं यावदुपासनादीन् कारुस्तेन प्रोच्यते तत्त्वदर्शी ।
संस्तूयमानः कर्मणा नूतनेन समृद्धिं च प्राप्नुमः प्राक्तनस्य ॥ 194 ॥
359. त्वं नो अग्ने पित्रोरुपस्थ आ देवो देवेष्वनवद्य जागृविः ।
तनूकृद् बोधि प्रमतिश्च कारवे त्वं कल्याण वसु विश्वमोपिषे ॥9॥
त्वं नः पित्रोः प्रकृतेः पूरुषस्य समीपस्थस्तन्नियन्ता सदैव ।

देवेषु त्वं जागृविर्नित्यवेत्ता तनूकृन्नो बोधय प्राज्ञवर्यः ॥ 195 ॥
विश्वं वसु प्रार्पयसे च कारवे -
360. त्वमग्नेः प्रमतिस्त्वं पितासि न स्त्वं वयस्कृत् तव जामयो वयम् ।
सं त्वा रायः शतिनः सं सहस्रिणः सुवीरं यन्ति व्रतपामदाभ्य ॥10॥
-आयुष्करो भ्रातरस्ते वयं च ।
देहे त्वेकस्मिन् गर्भवद् वासतश्च भ्राताऽस्य जीवः परमस्य नित्यम्॥ 96 ॥
361. त्वामग्ने प्रथममायुमायवे देवा अकृण्वन् नहुषस्य विश्पतिम् ।
इळामकृण्वन् मनुषस्य शासनीं
पितुर्यत् पुत्रो ममकस्य जायते ॥11॥
आयो राज्ञो हृदये प्रेरकत्वा दायोरायुर्नहुषस्याधिपश्च ।
चक्रुर्देवा देहसृष्टैव तस्य यन्नामान्तर्यामिणो जीवगं च ।
नामार्थभाग्वासुदेवो हि शक्त्या तेन ह्यायुः प्रथमोऽसाविहोक्तः ॥
मनुर्नाम्ना मनुषस्तस्य चेळा पुत्री नामास्या अपि विष्णोः सदैव ।
इळेड्यत्वादुपजीव्यत्वतश्च स एवाऽयुरयनाज्ज्ञानतश्च ॥ 198 ॥
तच्छास्यत्वाच्छासनी मानवीळा तच्छासकत्वाच्छासनी वासुदेवः ।
ममत्वकर्तुर्हि पितुः स पुत्रः स्वातन्त्र्यं च ममता नान्यदस्ति ॥ 199 ॥
362. त्वं नो अग्ने तव देव पायुभिर्मघोनो रक्ष तन्वश्च वन्द्य ।
त्राता तोकस्य तनये गवामस्यनिमेषं रक्षमाणस्तव व्रते ॥12॥

त्वं नो मघोनो यजमानस्य तन्वस्तवैव रक्षाशक्तिभी रक्ष देव ।
चशब्देन ज्ञानभक्त्यादिकं च सदाऽस्माकं जयमानस्य चाद्धा ॥ 200 ॥
त्राता तोकस्य पुत्रस्य च त्वं सन्ततित्वात् तनयस्यास्य सूनोः ।
गवां च त्वं रक्षिता ज्ञानसौख्य वाचां वाऽद्धैवानिमेषं सुरांश्च॥ 201 ॥
संरक्षमाणस्त्वद्व्रते तैः प्रवृत्ते -
363. त्वमग्ने यज्यवे पायुरन्तरोऽनिषङ्गाय चतुरक्ष इध्यसे । यो रातहव्योऽवृकाय धायसे कीरेश्चिन् मन्त्रं मनसा वनोषि तम् ॥13॥
-यज्योश्च त्वं पालको ह्यन्तरश्च ।
नितरां यः सङ्गहीनोऽनिषङ्गस्तस्मै भक्त्या दीप्यसे ज्ञानादृष्ट्या ॥ 202 ॥
द्विशीर्षत्वाच्चतुरक्षोऽधियज्ञो “ द्वे शीर्षे ” इति वागुत्तरत्र ।
यो दत्तहव्यस्तेऽतिसौम्याय पीत्यै कर्तुर्मन्त्रं सम्भजसे हि तस्य॥ 203 ॥
364.त्वमग्न उरुशंसाय वाघते स्पार्हं यद् रेक्णः परमं वनोषि तत्।
आध्रस्य चित्प्रमतिरुच्यसे पिता प्र पाकं शास्सि प्र दिशो विदुष्टरः ॥14॥
महास्तोत्राय वदते स्पार्हमिष्टं रेक्णः सुखं परमं तद् ददासि ।
आ समन्ताद् धारकस्यापि वायोः प्रज्ञानदः प्रोच्यसे त्वं पिता च ।

प्रशास्सि त्वं परपक्काधिकारं प्रदेशकत्वादखिलं त्वं सुवेत्ता ॥ 204 ॥
365. त्वमग्ने प्रयतदक्षिणं नरं वर्मेव स्यूतं परि पासि विश्वतः ।
स्वादुक्षद्मा यो वसतौ स्योनकृज्
जीवयाजं यजते सोपमा दिवः ॥15 ॥
धृतं वर्मेव परिपासि नित्यं प्रयत्नाद् यो दक्षिणादो मखेषु ।
स्वादुक्षद्मा सुखगेहो गृहे च स्योनं सुखं यः परेषां करोति ॥205 ।
यावज्जीवं यजने सुप्रतिज्ञो भूत्वा च यो यजते तस्य सैव ।
द्युप्राप्तिभावे ह्युपमा देह एव क्षमेति वा वसतिर्ज्ञानमार्गे ॥ 206 ॥
366. इमामग्ने शरणिं मीमृषो न इममध्वानं यमगाम दूरात् ।
आपिः पिता प्रमतिः सोम्यानां भृमिरस्यृषिकृन् मर्त्यानाम् ॥16 ॥
या मे भवच्छरणप्राप्तिरेषा मर्षस्व तामल्प इति क्रुधो मा ।
त्वत्प्राप्त्यर्थं दूरमगां च यत्तत् प्राप्यः पिता ज्ञानदो देवतानाम् ।
त्वं भ्रामको मानुषाणामृषीणां कर्ता तथा ज्ञानदानेन देव ॥207 ॥
367. मनुष्वदग्ने अङ्गिरस्वदङ्गिरो ययातिवत् सदने पूर्ववच्छुचे ।
अच्छ याह्या वहा दैव्यं जनमा सादय बर्हिषि यक्षि च प्रियम् ॥17 ॥
यथा मनुश्चाङ्गिरा वा ययातिर्गृहे प्राप्तास्त्वां तथा मद्गृहं च ।
अभ्यायाह्यावह देवसङ्घमासादय बर्हिषि यक्षि च प्रियम् ॥ 208 ॥
यष्टा त्वमेवाखिलजीवगो यत् -
368. एतेनाग्ने ब्रह्मणा वावृधस्व शक्ती वा यत् ते चकृमा विदा वा ।
उत प्र णेष्यभि वस्यो अस्मान् त्सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या ॥18 ॥
-स्पष्टत्वं च प्राप्नुहि वेदवाचा ।
शक्त्या यत् ते चकृम ज्ञानतो वा वस्यो भद्रं प्रणयास्मान् सुमत्या
भोगेतया संसृज नित्यमेव यस्माच्छक्त्या चकृम त्वत्सुकर्म ॥ 209 ॥

- सूक्तम् – 32 –

पञ्चदशर्चम् । हिरण्यस्तूप अङ्गिरसः । इन्द्रः । त्रिष्टुप् ।
369. इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्र वोचं यानि चकार प्रथमानि वज्री । अहन्नहिमन्वपस्ततर्द प्र वक्षणा अभिनत् पर्वतानाम् ॥1 ॥
इन्द्रस्य वा वासुदेवस्य वीर्याण्याचक्षेऽहं यानि मुख्यानि चक्रे ।
अहिं दैत्यं संशयं वा जघान जलानुसारेण चखान मार्गम् ॥ 210 ॥
ततर्द विघ्नान् कर्मणां वाऽनुसाराद्वहनात् पक्षा वक्षणा दुर्वचांसि ।
जीवानां चेद् वक्षणा जन्मपर्ववतां बिभेदैव सुयुक्तिभिस्ताः ॥ 211 ॥
370. अहन्नहिं पर्वते शिश्रियाणं त्वष्टास्मै वज्रं स्वर्यं ततक्ष ।
वाश्रा इव धेनवः स्यन्दमाना अञ्जः समुद्रमव जग्मुरापः ॥2 ॥

त्वष्टा त्वेतज्ज्ञानवज्रं विरिञ्चस्ततक्षैतद्विषयं यत् त्विडात्मा ।
स्वर्यं वज्रं निशितं शब्दजं वा शिशुवत्सा गाव इवैतदीरिताः ।
अन्जः समुद्रं जग्मुरापः क्रिया वा समुद्रिक्तं देवमेनं व्रजन्ति ॥ 212 ॥
371. वृषायमाणोऽवृणीत सोमं त्रिकद्रुकेष्वपिबत् सुतस्य ।
आ सायकं मघवादत्त वज्रमहन्नेनं प्रथमजामहीनाम् ॥3॥
वव्रे सोमं तृषितो यद्वदेव वृषाऽपिबत् सवनेषु त्रिषु स्म ।
सवनानां गत्रुकत्वं द्रुतं यत् कमत्र सोमा ध्यानयोगे मनो वा
सायङ्कारं लयकृज्ज्ञानमेव समाददे संशयमीशवद्वा ॥ 213 ॥
372.यदिंद्राहन् प्रथमजामहीनामान्मायिनाममिनाः प्रोत मायाः।
अत् सूर्यं जनयन् द्यामुषासं तादीत्ना शत्रुं न किला विवित्से ॥4॥
अहन्नेनं प्रथमं मायिनां च व्यनाशयो व्याजरूपाश्च मायाः ।
ततः सूर्यद्युदिनादेश्च कर्ता त्वमेव तावद्बलतो न शत्रुम् ।
लभसे मायावादिनां वाऽथ माया व्यनाशयः स्वजनैस्तज्जयेन॥214 ॥
373. अहन् वृत्रं वृत्रतरं व्यंसमिन्द्रो वज्रेण महता वधेन ।
स्कन्धांसीव कुलिशेना विवृक्णाऽहिः शयत उपपृक् पृथिव्याः ॥5॥
अहन् वृत्रं व्यंसमतोऽधिकं च तमोमिथ्याप्रत्ययौ व्यंसनाद्वा ।
स्कन्धास्तरोर्यद्वदथो विवृक्णा अहिश्च वज्रेण कुलस्य शङ्कृतेः ।
विद्या नाम्ना कुलिशो बुद्धिरेव पृथिव्याख्या संशयस्तद्गतो यत् ॥ 215 ॥
अतः पृथिव्या उपपृक् -
374. अयोद्धेव दुर्मद आ हि जुह्वे महावीरं तुविबाधमृजीषम् ।
नातारीदस्य समृतिं वधानां सं रुजानाः पिपिष इन्द्र शत्रुः ॥6॥
- यस्य योद्धा
नायोद्धाऽसौ तद्वदेवेन्द्रशत्रुः ।
दर्पोद्रिक्तो ह्याह्वयामास शक्रं विष्णुं वाऽज्ञानं वीरतमं रिपूणाम्।
महोच्चानां बाधकं दार्ढ्यहेतोर्ऋजीषाख्यं नास्य विष्णोर्वधानाम् ।
सम्प्राप्तिमज्ञानमथापि वृत्रः शक्रस्यातारीत् सम्पिपिषे प्रजाश्च ॥ 217 ॥
रुजा युक्ता मानुषीर्वा सृतिस्था इन्द्रः शत्रुर्यस्य स हीन्द्रशत्रुः ।
पुंसोः पूर्वस्मिन् स्वरितान्ते समासो
बहुव्रीहिर्हीति सूत्रं पुराणम्॥ 218 ॥
375. अपादहस्तो अपृतन्यदिन्द्रमास्य वज्रमधि सानौ जघान ।
वृष्णो वध्रिः प्रतिमानं बुभूषन् पुरुत्रा वृत्रो अशयद् व्यस्तः ॥7॥
सञ्छिन्नपाद्बाहुरपीन्द्रमेव युयोध वज्रं व्यसृजत् स तस्य ।
गिरेः सानुप्रतिमे कण्ठदेशे तर्कागमाभ्यां रहितं तमो वा ॥ 219 ॥

संयुद्ध्यमानं मानवत्रेण विष्णुर्जघान वध्रिर्वधयोग्योऽथ नीचः ।
ईशस्य शत्रुर्भवितुं स इच्छन् व्यस्तोऽशयद् बहुधेशेन तेन ॥ 220 ॥
376. नदं न भिन्नममुया शयानं मनो रुहाणा अति यन्त्यापः ।
याश्चिद् वृत्रो महिना पर्यतिष्ठत् तासामहिः पत्सुतःशीर्बभूव ॥8॥
अपां रोद्धारममुया स्वमात्रा सहैव शक्रेण हतं शयानम् ।
भिन्नं नदं यद्वदतीत्य चापो मनः पूर्वं चारुहाणाः प्रयान्ति ॥ 221 ॥
वृत्रो याः पूर्वं स्वमहिम्ना परीत्य पुराऽतिष्ठत् तत्सुतोऽहिश्च तासाम् ।
पत्सुतः श्रीः पादतोऽनन्तरं तु शेथाऽभवत् तद्वदेवाभिरुन्धन् ।
तमः पुत्रः संशयो वाऽभिरुन्धन् शुभान्यास्ते निहतः सोऽपि तेन॥ 222 ॥
377. नीचावया अभवद् वृत्रपुत्रेन्द्रो अस्या अव वधर्जभार ।
उत्तरा सूरधरः पुत्र आसीद् दानुः शये सहवत्सान धेनुः ॥9॥
नीचस्थाने बन्धनं याऽपि चापां करोति दानुवृत्रमाता दनुः सा ।
वृत्रो ह्यभूद् दनुजः कश्यपाच्च पापात्माऽसौ वैष्णवस्त्वष्टृजातः ॥ 223 ॥
वृत्रः पुत्रोऽस्या इति वा वृत्रपुत्रा वधं तस्या अहरत् पूर्वमिन्द्रः ।
प्रकृतिर्वा वृत्रमाता तमो हि तस्या अभूत् तां जघानेशीता वा ।
प्रातिस्विकी प्रकृतिर्यत् तमश्च दोषाश्चान्ये पुंस्वतो युक्तमेतत्॥224
सुतावनार्थमुपरिस्था बभूव सुतस्य माता तां निहत्यामुमेव ।
जघानेन्द्रः कारणस्यैव नाशात् कार्योत्थानं वारयामास विष्णुः॥225 ॥
स्यादेव पूर्वं कार्यनाशो ह्यथापि निश्येषनाशः कारणस्यैव नाशात् ।
एवं भक्ताननुजग्राह देवो नारायणः पारयन् संसृतेश्च ॥ 226 ॥
उत्तरत्वं प्रकृतेः शक्तितः स्यात् -
378. अतिष्ठन्तीनामनिवेशनानां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरम्
वृत्रस्य निण्यं वि चरन्त्यापो दीर्घं तम आशयदिन्द्रशत्रुः ॥10॥
- अनन्तत्वान्नैव तिष्ठन्ति काष्ठाः ।
अतस्तासां न गृहं किञ्चिदस्ति निण्यं सुखेनैव चरन्ति चापः ।
दीर्घं तमो वृत्रसंज्ञं तमो वा दीर्घमन्धं प्राप वृत्रः स एव॥ 227 ॥
379. दासपत्नीरहिगोपा अतिष्ठन् निरुद्धा आपः पणिनेव गावः ।
अपां बिलमपिहितं यदासीद् वृत्रं जघन्वाः अप तद् ववार ॥11॥
दासस्य विष्णोर्वरुणस्य पत्न्यो निरुद्धा आसन्नहिना यद्वदेव ।
गावो बलेनेन्द्र यज्ञे सुक्लृप्ता वृत्रं हत्वा तमहिं चाशु शक्रः ।
उद्घाटयामास बिलं तदाऽपां शुभद्वारं भगवान् वा तमो घ्नन्॥228
380. अश्व्यो वारो अभवस्तदिन्द्र सृके यत् त्वा प्रत्यहन् देव एकः ।
अजयो गा अजयः शूर सोममवासृजः सर्तवे सप्त सिन्धून् ॥12॥

सृके युद्धे प्रत्यहंस्त्वां यदि स्म देवः प्रधानोऽपि तदश्ववारः ।
वालीव त्वं ननु देवस्तदानीं प्रतिहन्ता ते नैव कश्चिद्धि तस्मात् ।
अजयो बलाद् गा अजयो हिरण्यं सोमं गन्तुममुचः सप्त सिन्धून् ॥
381 नास्मै विद्युन्न तन्यतुः सिषेध न यां मिहमकिरद् ध्रादुनीं च ।
इन्द्रश्च यद् युयुधाते अहिश्चोतापरीभ्यो मघवा वि जिग्ये ॥13॥
अशनिं याः विद्युतं यां मिहं च नाम्ना हेतिं वेद्युपमां सुतीक्ष्णाम्
अशनिभेदं ह्रादुनिनामधेयं त्वामुद्दिश्यै वाकिरत् सोऽहिरुग्रः ।
त्वां प्रत्येतन्नैव सिद्धिं चकार पश्चात् काले त्वजयस्त्वं तमेव ॥ 230 ॥
382. अहेर्यातारं कमपश्य इन्द्र हृदि यत् ते जघ्नुषो भीरगच्छत् ।
नव च यन्नवतिं च स्रवन्तीः श्येनो न भीतो अतरो रजांसि ॥14॥
अहेर्योद्धारं कमपश्य इन्द्र यज्ञघ्नुषस्तेऽपि भयं जगाम ।
ज्ञानानि मिथ्याबोधतोऽस्मन्मनश्च शब्दादिकादमुचः सप्त सिन्धून् ॥ 231 ॥
महत्तत्त्वादीन् विपरीता मतिस्तु विद्युच्छब्दास्तन्यतुर्वक्तृशक्तिः ।
मिहेत्युक्ता ह्रादुनिर्हङ्कृतिश्च प्रतिवक्तृणामनुकूले परेशे ॥ 232 ॥
न साधयन्ति स्म तमःसमुत्था जयत्येनं संशयं वासुदेवः ।
स्वभक्तार्थे तद्धृदिस्थः क एव त्वदन्योऽहेरभिगन्ता भवेत ।
तवैव यस्मात् संशयं जघ्नुषस्तु त्वदीयानां भयमञ्जो व्यपैति ॥
शतमेकोनमतरस्त्वं नदीनामहिं दैत्यं घ्नन् यथाऽऽकाशदेशान् ।
भीतः श्येनो ह्यभिगच्छेत् तथैव नानानदीवारकत्वात् तु तस्य ॥ 234 ॥
ईशो देवानां तावतां तावतीश्च सृत्यापगास्तारयामास यद्वत् ।
भीतः श्येनस्तरतीत्थं तथैषां कृत्वोपमां तारयामास देवः ।
स्वातन्त्र्यभेदे करणे चोक्त एव व्यत्यास इत्यनवद्यं तदेतत् ॥ 235 ॥
वस्वादित्या मरुतश्चाश्विनौ च बृहस्पतिः शेषविपानिरुद्धाः ।
ब्रह्मा ब्रह्माण ऋभवश्चैव रुद्रा ऊनं शतं देवतासंहितोक्तम्॥ 236 ॥
383. इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा शमस्य च शृङ्गिणो वज्रबाहुः सेदु राजा क्षयति चर्षणीनामरान् न नेमिः परि ता बभूव ॥15॥

॥ इति प्रथमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥

स एवेन्द्रो भगवांस्तत्प्रसादात् प्राप्तो भक्तैः पर्यवसानगन्तुः ।
मुक्तस्य राजाऽथापि शमस्य मुक्तेर्ज्ञानं शृङ्गं तद्वतश्चैव नित्यम् ।
स एव राजा क्षयति प्रजानां भूतान्यराणीव च पर्यभूत् सः ॥ 237 ॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्य विरचिते श्रीमदृग्भाष्ये प्रथमाष्टकस्य द्वितीयोऽध्यायः ॥

-   सूक्तम् – 33 –

पञ्चदशर्चम् । हिरण्यस्तूप अङ्गिरसः । इन्द्रः । त्रिष्टुप् ।

384. एतायामोप गव्यन्त इन्द्रमस्माकं सु प्रमतिं वावृधाति ।
अनामृणः कुविदादस्य रायो गवां केतं परमावर्जते नः ॥1॥

ये सखायस्त्वरिता एत देवा उपायाम पशुवत् तद्वशस्थाः ।
गव्यन्त उक्ता अतिनिश्चितेऽर्थेऽभूते शब्दश्चेत्याह सूत्रं परेशः ॥ 1 ॥
प्रकृष्टज्ञानं वर्धयत्येव सुष्ठु स नोऽभेद्योऽनामृणः क्वापि तस्य ।
वित्तानि तस्माद् वेदवाक्योत्थमेव केतं ज्ञानं परमावर्जते नः ॥ 2 ॥
ददाति -

385. उपेदहं धनदामप्रतीतं जुष्टां न श्येनो वसतिं पतामि ।
इन्द्रं नमस्यन्नुपमेभिरर्कैर्य स्तोतृभ्यो हव्यो अस्ति यामन् ॥2॥

- उपैवेशमहं पतामि

यथा श्येनो वसतिं पूर्वभुक्ताम् ।
इन्द्रं नमस्यन्ननुकूलग्भिरेव यः स्तोतृभ्यो हव्य एवास्ति काले ॥ 3 ॥

386. नि सर्वसेन इषुधीरसक्त समर्यो गा अजति यस्य वष्टि ।
चोष्कूयमाण इन्द्र भूरि वामं मा पणिर्भूरस्मदधि प्रवृद्ध ॥3॥

अशेषसेनापतिरेष शत्रूनशेषतो हन्तुमथो तमांसि ।
बध्नाति तूणान् निजसज्जनान् वा संयोजयत्यात्मनि मानबाणान् ॥ 4 ॥
अर्थो गम्योऽधीश्वरो गा मतीर्वा सङ्कालयत्येव च यस्य वष्टि ।
भक्तस्य तत्त्वं ददमानश्च भूरि भद्रं मा भूरसुरस्त्वं कदाचित् ॥ 5 ॥
अस्मदर्थे हिंसकत्वेन नित्यं प्रवृद्ध -

387. वधीर्हि दस्युं धनिनं घनेन एकश्चरन्नुपशाकेभिरिन्द्र ।
धनोरधि विषुणक् ते व्यायन्नयज्वानः सनकाः प्रेतिमीयुः ॥4॥

-वज्रेण घनेन दस्युम् ।

ज्ञानेन चाज्ञानगणं धनाढ्यमयज्युं चाप्येक एवान्तरे च ।
चरञ्छाकैः शक्तिभिः सर्वदेवनरादिलोकं यमयन् जघन्थ ॥ 6 ॥
अधिकृत्य त्वां धनमत्यन्तपुष्टं विष्वग्गम्मुरयजन्तः सदैव ।
मृतिं प्रापुर्दुःखबाहुल्यरूपां सनका लाभे योग्यरूपा अपि स्म ॥ 7 ॥

388. परा चिच्छीर्षा ववृजुस्त इन्द्राऽयज्वानो यज्वभिः स्पर्धमानाः प्र यद् दिवो हरिवः स्थातरुग्र निरव्रता अधमो रोदस्योः ॥5॥

यज्वानोऽन्ये वक्ष्यमाणास्तु ये ते सन्त्यासुरा यज्वभिः स्पर्धमानाः ।
शिरांस्यपि स्वानि सन्तत्यजुस्ते सद्भिः स्पर्धामात्रसम्पूरितार्थाः ।

तानव्रतान् स्वर्गतः खात् पृथिव्यानिरधमस्त्वं स्थैर्यवानिन्द्रियेशः ॥ 8 ॥
389. अयुयुत्सन्ननवद्यस्य सेनामयातयन्त क्षितयो नवग्वाः ।
वृषायुधो न वद्रयो निरष्टाः प्रवद्भिरिन्द्रा च्चितयन्त आयन् ॥6॥
यदा नवग्वा ऋषयोऽसुरेन्द्रैरुपद्रुताः शरणं वासुदेवम् ।
प्रापुस्तमोभिस्तामसैवर्वाऽघसङ्घैः सम्पीडिता अयुयुत्संस्तदा तैः ॥ 9 ॥
सेनां च विष्णोर्निरयातयंस्ते वधाय तेषां हरिभक्त्यादिकान् वा ।
गुणान् समर्था इव योधाः स्वशत्रुवधैकशीला अपि नष्टाः प्लवद्भिः ।
गुणैर्विष्णोः स्वैर्गुणैर्वा प्रसादादीशस्य सङ्क्षालयन्तो ह्यगच्छन् ॥ 10 ॥
390. त्वमेतान् रुदतो जक्षतश्चायोधयो रजस इन्द्र पारे ।
अवादहो दिव आ दस्युमुच्चा प्र सुन्वतः स्तुवतः शंसमावः ॥7॥
रक्षोगणान् भक्षयतो मुनींश्च सम्पीडितान् रुदतश्च त्वयैव ।
अयोधयो रजसोऽन्ते सुसत्त्ववृद्धिर्यदा जगतः स्यात् तदैव ॥ 11 ॥
पुंदोषान् वा गुणभक्षान् लूसत्त्ववृद्धौ दिवो ज्ञानतोऽवादहश्च ।
अज्ञानदस्युं स्तुवतः संस्तुतिं च प्रावोऽरक्षः -
391. चक्राणासः परीणहं पृथिव्या हिरण्येन मणिना शुम्भमानाः ।
न हिन्वानासस्तितिरुस्त इन्द्रं परि स्पशो अदधात् सूर्येण ॥8॥
-बन्धनं ये जनानाम् ॥ 12 ॥
कुर्वन्ति हेम्ना मणिभिः शोभमाना दैत्यादयो दृढदोषा धनैर्वा ।
ते प्रेरयन्तोऽपि परस्परेण नैवातरन् वासुदेवं कथञ्चित् ॥ 13 ॥
सहैव सूर्येण च देवसङ्घांश्चरानज्ञातानदधाद् वासुदेवः ।
दैत्यानां वा तमसां वृत्तदृष्टौ -
392. परि यदिन्द्र रोदसी उभे अबुभोजीर्महिना विश्वतः सीम् ।
अमन्यमाना अभि मन्यमानैर्निर्ब्रह्मभिरधमो दस्युमिन्द्र ॥9॥
-पर्यभुङ्क्षाः सह यद्रोदसी च ।
स्वमहिम्ना विश्वतः सम्यगेव तदभक्तानधमो भक्तसङ्घैः ॥ 14 ॥
393. न ये दिवः पृथिव्या अन्तमापुर्न मायाभिर्धनदां पर्यभूवन् ।
युजं वज्रं वृषभश्चक्र इन्द्रो निर्ज्योतिषा तमसो गा अदुक्षत् ॥10॥
ये दस्यवो द्युपृथिव्योरशेषभोगेच्छवो धनदं चेश्वरं तम् ।
जिगीषवः स्वीयमायाभिरेव नैवोदापुर्द्वयमेतत् कदाचित् ॥ 15 ॥
युक्तं ज्ञानं वज्रमेवायुधं वा दस्यून् हन्तुं कृतवान् देवदेवः ।
निजेनैव ज्योतिषा भक्तहृद्गतमोगूढान्यदुहन्निश्चयेन ॥ 16 ॥
ज्ञानानि विष्णुर्यत् तदज्ञानमुग्रम् -
394. अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्यावर्धत मध्य आ नाव्यानाम् ।

सध्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र ओजिष्ठेन हन्मनाहन्नभि द्यून् ॥11 ॥

-यस्य कर्माण्यक्षरन् सौख्यमेव ।

यो वेदावाचां सृतिनावात्मकानां मध्येऽवर्धदयथाज्ञानरूपः ।
समीचीनज्ञानतोऽहंस्तमीश ओजिष्ठेन हतिरूपेण सम्यक् ॥ 17 ॥
मोक्षप्रकाशार्थमथापि नावा तरणीयानां मध्यतोऽपां वृधं तम् ।
अहिं वै -

395. न्याविध्यदिलीबिशस्य दृह्ळा वि श्रृङ्गिणमभिनच्छुष्णमिन्द्रः ।
यावत्तरो मघवन् यावदोजो वज्रेण शत्रुमवधीः पृतन्युम् ॥12 ॥

- इळिनो भूस्थिताः स्यु –

स्तत्राविशन्नसुरो नाम तस्य ॥ 18 ॥
इळीबिशस्तस्य दृढानि यानि बलादीनि न्यहनत् तानि देवः ।
तमसो वा श्रृङ्गिणं शोषकं च वृषरूपं दैत्यमहन्नथो वा ॥ 19 ॥
कामं यावच्छक्तितो विक्रमाद्वा वेगेन वा शत्रुमथो पृतन्युम् ।
जघन्थ वज्रेण सुबोधतो वा न शक्तिसामस्त्यमिहोदितं हरेः ॥ 20 ॥
अनन्तशक्तिर्हि हरिः सदैव कुत एव शत्रुस्तदमुष्य कोऽपि ।
अतो यथाशक्त्यभियुद्ध्यमानं शत्रुं जघन्थेति महानिहार्थः ॥ 21 ॥
396. अभि सिध्मो अजिगातस्य शत्रून् वि तिग्मेन वृषभेणा पुरोऽभेत् ।
सं वज्रेणासृजद् वृत्रमिन्द्रः प्र स्वां मतिमतिरच्छाशदानः ॥13 ॥
स सर्वतः सिद्धियुतः सदैव जिगाय जीवारिगणान् पुरश्च ।
संसाररूपा अभिनद्वृषेण पाणेन तिग्मेन विरोधिनः प्रति ॥ 22 ॥
संयोजयामास वज्रेण वृत्रं ज्ञानेन वाऽज्ञानममुष्य हत्यै ।
मतिं च स्वामदिशत् स्वप्रजाभ्यः स शाशदानः सुसुखी सर्वदैव ॥ 23 ॥
397. आवः कुत्समिन्द्र यस्मिन्चाकन् प्रावो युध्यन्तं वृषभं दशद्युम् ।
शफच्युतो रेणुर्नक्षत द्या मुच्छ्वैत्रेयो नृषाह्याय तस्थौ ॥14 ॥
कुत्सं दशद्युं च मुनिं नृपं च यस्मिन् स्थितः स्वात्मरूपं सुभक्त्या ।
अदर्शयस्तोषितो यः स्वतन्त्रश्चाकन्नुक्तः कर्म यतः स्वतन्त्रे ॥ 24 ॥
वृषरूपस्यास्य नृपस्य युध्यतः शफच्युतो रेणुरुन्नक्षत द्याम् ।
श्वेता वाणी वायुभार्या सुतोऽस्याः श्वैत्रेयोऽयं युधतो ह्युदस्थात् ॥ 25 ॥
वृषः श्वैत्रेयो धर्म एवाथ कुत्सनामाऽध्यात्मे कुत्सितोत्सारणात् स्यात् ।
दमरेणुः स्वर्गमात्राभिगामी साक्षाद् धर्मो मोक्षफलोपगः स्यात् ।
398. आवः शमं वृषभं तुग्र्यासु क्षेत्रजेषे मघवञ्छ्वित्र्यं गाम् ।
ज्योक् चिदत्र तस्थिवांसो अक्रञ्छत्रूयतामधरा वेदनाकः ॥15 ॥
शमात्मकं वृषभं धर्ममेवाप्यरक्षस्त्वं तुग्रियास्वप्यधीश ।

तुग्र्याख्यास्यात् सन्ततिर्दीर्घकाला मुक्तिक्षेत्रविजयायैव धर्मम् ॥ 27 ॥
श्वेतासुतं रमणाद्रेफ उक्तस्तमरक्षस्त्वं त्वयि ये तस्थिवांसः ।
ज्योतिश्चक्रुर्निजरूपं विमुक्त्या ज्ञानान्यरीणामधराणि चाकरोः ॥ 28 ॥

- सूक्तम् – 34 –

द्वादशर्चम् । हिरण्यस्तूप अङ्गिरसः । अश्विनौ । जगती; 9, 12 त्रिष्टुप् ।

399. त्रिश्चिन् नो अद्या भवतं नवेदसाविभुर्वां याम उत रातिरश्विना ।
युवोर्हि यन्त्रं हिम्येव वाससोऽ
भ्यायंसेन्या भवतं मनीषिभिः ॥1॥

आरभ्य चाद्यैव दिवा निशायां तदन्तरे च त्रिरपि स्म सर्वदा ।
अस्माकमेव भवतं यतोऽन्यो वेत्ता न ताविद्युदितौ नवेदसौ ॥ 29 ॥
गौणं तदन्यत्र हरौ तु मुख्यतो व्यापी तु मार्गो युवयोश्च दानम्।
अशेषदेशेषु गतेरशेषदातृत्वतश्चैव युवोर्हि यन्त्रम् ॥ 30 ॥
वासोयन्त्रं यद्वदयत्नतः स्याद्धिम्या हिनोतेस्तन्तुविक्षेपणी हि ।
तद्वद्बुद्धिप्रेरकाऽयत्नतो वामायार्थसेनौ भवतं मनीषिभिः ॥ 31 ॥
सहैव देवैः -

400. त्रयः पवयो मधुवाहने रथे सोमस्य वेनामनु विश्व इद् विदुः।
त्रयः स्कम्भासः स्कभितास आरभे त्रिर्नक्तं याथस्त्रिर्वश्विना दिवा ॥2॥

- पवयश्चायुधानि
सोमस्य पानं चेतनत्वाद् विदुस्ते ।
वज्रः खङ्गः शर इत्यायुधानि त्रीवेणवः स्तम्भनामान एव ॥ 32 ॥
दिवा निशायां त्रिस्त्रिरेवानुयाथः कर्मारम्भार्थं लोकसिद्ध्यर्थमञ्जः ।
चक्रं गदा शर इत्यायुधानि वेदास्त्रयो वासुदेवस्य च स्युः ।
रथः स्वियो ज्ञानिनां वा शरीरं प्राणादयः स्तम्भनान्यस्य चापि ॥ 33 ॥

401. समाने अहन् त्रिरवद्यगोहना त्रिरद्य यज्ञं मधुना मिमिक्षतम् ।
त्रिर्वाजवतीरिषो अश्विना युवं दोषा अस्मभ्यमुषसश्च पिन्वतम् ॥3॥

वैषम्यहीने सुखभाजनेऽह्वि विमुक्तिकालेऽखिलदोषनाशकौ ।
स्वभक्तानां शोधयतं च यज्ञं त्रिरस्माकं युद्धजिता इषश्च ।
सुखानि वा मोक्षगतानि नोऽलमहोरात्रे क्षरतं सर्वदैव ॥ 34 ॥

402. त्रिर्वर्तिर्यातं त्रिरनुव्रते जने त्रिः सुप्राव्ये त्रेधेव शिक्षतम् ।
त्रिर्नान्द्यं वहतमश्विना युवं त्रिः पृक्षो अस्मे अक्षरेव पिन्वतम् ॥4॥

यद्वर्तनं सर्वलोकेषु तच्च त्रिकालगं युवयोरेव सर्वम् ।
भक्ते जने सुष्ठु रक्ष्ये सुभक्ते त्रिधेव कानानुगते सुशिक्षतम् ।
सुखं वहेतं च युवां तु नः सदा पुष्टिं च नित्यां क्षरतं वर्णवच्च ॥35॥

403. त्रिर्नो रयिं वहतमश्विना युवं त्रिर्देवताता त्रिरुतावतं धियः ।
त्रिः सौभगत्वं त्रिरुत श्रवांसि नस्त्रिष्ठं वां सूरे दुहिता रुहद्रथम् ॥5 ॥
वित्तं च नित्यं देवततिं च नित्यं धियं च शुभ्रां नित्यमेवावतं नः ।
कीर्तिं सौभाग्यं रक्षतं नः सदैव कालत्रये युष्मदीयं रथं च ।
पुत्री सूर्यस्यारुहद्भक्तदेहे ज्ञानोदयो वा भगवत्प्रसादात् ॥ 36 ॥
404. त्रिर्नो अश्विना दिव्यानि भेषजा त्रिः पार्थिवानि त्रिरु दत्तमद्भ्यः ।
ओमानं शंयोर्ममकाय सूनवे त्रिधातु शर्म वहतं शुभस्पती ॥6 ॥
सर्वेषु कालेष्वपि भेषजानि नः सर्वलोकप्रभवानि दत्तम् ।
अद्भ्यः सुखायैव सुखं ममैव स्वल्पस्य युष्मत्पुत्रकस्याथ दत्तम् ।
पती शुभस्याथ सुथस्य शंयोर्मदीयस्यैवावहतं सुखं वा ॥ 37 ॥
405. त्रिर्नो अश्विना यजता दिवेदिवे परि त्रिधातु पृथिवीमशायतम् ।
तिस्रो नासत्या रथ्या परावत आत्मेव वातः स्वसराणि गच्छतम् ॥7 ॥

406. त्रिरश्विना सिन्धुभिः सप्तमातृभिस्त्रय आहावास्त्रेधा हविष्कृतम् ।
तिस्रः पृथिवीरुपरि प्रवा दिवो नाकं रक्षेथे द्युभिरक्तुभिर्हितम् ॥8 ॥

407. क्व१त्रि चक्रा त्रिवृतो रथस्य क्व१त्रयो वन्धुरो ये सनीळाः ।
कदा योगो वाजिनो रासभस्य येन यज्ञं नासत्योपयाथः ॥9 ॥

408. आ नासत्या गच्छतं हूयते हविर्मध्वः पिबतं मधुपेभिरासभिः ।
युवोर्हि पूर्वं सवितोषसो रथमृताय चित्रं घृतवन्तमिष्यति ॥10 ॥

409. आ नासत्या त्रिभिरेकादशैरिह देवेभिर्यातं मधुपेयमश्विना ।
प्रायुस्तारिष्टं नी रपांसि मृक्षतं
सेधतं द्वेषो भवतं सचाभुवा ॥11 ॥

410. आ नो अश्विना त्रिवृता रथेनार्वाञ्चं रयिं वहतं सुवीरम् ।
शृण्वन्ता वामवसे जोहवीमि वृधे च नो भवतं वाजसातौ ॥12 ॥

- सूक्तम् – 35-

एकादशर्चम् । हिरण्यस्तूप आङ्गिरसः । १ (पादानां क्रमेण) अग्निः, मित्रावरुणौ, रात्रिः , सविता च । 2-11 सविता । त्रिष्टुप्, 1,9 जगती ।
411. ह्वयाम्यग्निं प्रथमं स्वस्तये
ह्वयामि मित्रावरुणाविहावसे ।
ह्वयामि रात्रीं जगतो निवेशनीं
ह्वयामि देवं सवितारमूतये ॥1 ॥

ह्वयामि देवानग्निपूर्वानथो वा विष्णुं तैस्तैर्नामभी राति यस्मात् ।
रतित्वाद् वा रतिदत्वाद् स रात्री -
412. आ कृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च ।
हिरण्ययेन सविता रथेनादेवो याति भुवनानि पश्यन् ॥2॥
-कृष्णं रजः शार्वरं हृत्तमो वा ॥ 38 ॥
देवान् नृजातानथवा विमुक्तानन्यांश्च मर्त्यान् सृतिगान् वा लयेषु ।
निशासु वा स्वात्मनि सन्निवेशयन् प्रस्वापयन् वा रविगो जनार्दनः ॥
413. याति देवः प्रवता यात्युद्वता याति शुभ्राभ्यां यजतो हरिभ्याम् ।
आ देवो याति सविता परावतोऽप विश्वा दुरिता बाधमानः ॥3॥
आयाति नित्यं चोच्चनीचैः प्रदेशैः शुभ्राश्वयुक्तेन रथेन याज्यः ।
शुभौ च तौ रमणीयौ च शुभ्रौ पुरोगाश्वौ हरिदश्वो हि सूर्यः ॥ 40 ॥
परावतो दूरतः -
414. अभीवृतं कृशनैर्विश्वरूपं हिरण्यशम्यं यजतो बृहन्तम् ।
आस्थाद्रथं सविता चित्रभानुः कृष्णारजांसि तविषीं दधानः ॥4॥
-अभीवृतश्च
रथो हिरण्यैस्तस्य शम्या युगाणी ।
तमः प्रकाशौ यदधीनौ यतस्तौ दधान इत्युच्यते वासुदेवः ॥ 41 ॥
कृष्णं रजस्तविषी सत्त्वपूर्वगुणास्त्रयो वा व्युत्क्रमात् -
415. वि जनाञ्छ्यावाः शितिपादो अख्यन् रथं हिरण्यप्र उगं वहन्तः ।
शश्वद्विशः सवितुर्दैव्यस्योपस्थे विश्वा भुवनानि तस्थुः ॥5॥
-तत्तुरङ्गाः ।
श्यावाः श्यामत्वान्नीलपादो जगत् ते पश्यन्ति सन्धिः प्रउगं रथस्य ।
देवप्रियत्वाद् दैव्यनाम्नो हरेस्तु समीपस्थं सर्वगत्वाज्जगद्धि ॥ 42 ॥
416. तिस्रो द्यावः सवितुर्द्वा उपस्था एका यमस्य भुवने विराषाट् ।
आणिं न रथ्यममृताधि तस्थुरिह ब्रवीतु य उ तच्चिकेतत् ॥6॥

तिस्रो द्यावो मात्रयं द्वावुपस्थौ जडाजडे श्रीर्विराषाडधीशा ।
विश्वस्य साक्षाद् भगवान् नियन्ता यमोऽस्य सर्वं गदितं सदैव ॥ 43 ॥
जडाजडत्वान्मानमुक्तं पृथग् हि सर्वस्वाम्यं वक्तुमेवोदिता श्रीः ।
अन्योन्यसम्बन्धविवक्षयैव ह्युपस्थत्वं मुक्तभूतानि यानि ॥ 44 ॥
अशेषतस्तानि रथस्य यद्वदाणिं रथ्यं संश्रितं सर्वदैव ।
एवं हरिं संश्रितान्यब्जजेशपूर्वाण्यपीत्येष वेदार्थसारः ॥ 45 ॥
इह ब्रवीत्वन्यथा योऽभिपश्येत् कुर्याद् वा तद्यो यथावच्च पश्येत् ।
शेषं ज्ञानं स ब्रवीत्वस्मदर्थे चकार यो विष्णुरेतत् स वा नः ॥ 46 ॥

417. वि सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यद् गभीरवेपा असुरः सुनीथः ।
क्वे३दानीं सूर्यः कश्चिकेत कतमां द्यां रश्मिरस्या ततान ॥7॥
गम्भीरवेगो भगवान् सुपर्णः परानन्दादन्तरीक्ष्याण्यपश्यत् ।
असौ रतिः शुभनीतिश्च विष्णुरित्यपश्यद् दुर्लभत्वात् क एव ॥ 47 ॥
पश्यन् रवे रश्मिगणानपीह सर्वव्याप्तानपि विष्णोर्न रश्मीन् ।
लोकः पश्येदिति कुत्राततानेत्याक्षिप्यते व्यक्तिमपेक्ष्य रश्मेः ॥ 48 ॥
418. अष्टौ व्यख्यत् ककुभः पृथिव्यास् त्री धन्व योजना सप्त सिन्धून् ।
हिरिण्याक्षः सविता देव आगाद् दधद्रत्ना दाशुषे वार्याणि ॥8॥
ऊर्ध्वं मध्यमधरं चेति धन्व त्रयं तमः सुखलीनं यतस्तत् ।
युक्तं भवेत् तद्गतैः सर्वदैव दृढश्लेषाद् योजनं स्यात् तमो हि ॥
अष्टौ दिशः प्रकृतेर्वा पृथिव्या महदाद्याः सिन्धवस्तान्यपश्यत् ।
हिरण्याक्षो नरसिंहात्मना स वार्याणि यद्वरणीयं सुवित्तम् ॥ 50 ॥
419. हिरण्यपाणिः सविता विचर्षणिरुभे द्यावापृथिवी अन्तरीयते ।
अपामीवां बाधते वेति सूर्यमभि कृष्णेन रजसा द्यामृणोति ॥9॥
चर्षणिभ्यो यत्प्रजाभ्यो विशिष्टो विचर्षणिः केशवः सूर्यमेति ।
ऋणोति सम्पूरयति -
420. हिरण्यहस्तो असुरः सुनीथः सुमृळीकः स्ववा यात्वर्वाङ् ।
अपसेधन् रक्षसोयातुधानानस्थाद् देवः प्रतिदोषं गृणानः ॥10॥
-स्ववान् स
स्वतन्त्रत्वात् स्वर्णपात्रं सुपूर्णम् ॥ 51 ॥
दधानोऽसौ स्वर्णवर्णश्च तेन स्वर्णपाणिः स्वर्णहस्तश्च देवः ।
पृथक्पृथक् पाणिपूर्वाङ्गवित्त्यैः स्वर्णवर्णः स्वर्णपाणिः स उक्तः ॥ 52 ॥
एतैर्लिङ्गैर्वेत्ति सूर्यं यतश्च सूर्यादन्यः सविता वासुदेवः ।
उक्तो गायत्र्याचारणैस्तत्र तत्र कप्यास पद्माक्ष इति ह्युदाख्यः ॥ 53 ॥
421. ये ते पन्थाः सवितः पूर्व्यासोऽरेणवः सुकृता अन्तरिक्षे। तेभिर्नो अद्य पथिभिः सुगेभी रक्षा च नो अधि च ब्रूहि देव ॥11॥

ये पन्थानो देवयाना अमुत्र साध्या ये तेऽरेणवोऽरागतो वा ।
रजो हानादथवा तान् प्रदाय रक्षाधिकान् ब्रूहि नोऽथो समेभ्यः ॥

- सूक्तम् – 36 –

विंशत्यर्चम् । कण्वो घौरः । अग्निः, 13-14 युणो वा । प्रगाथः विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः (13 उपरिष्टाद् बृहती । ऐ.ब्रा.2 । 2 चरणच्छेदः)

कण्वस्त्वध्यापयन् विष्णोरनुग्रहमथाप्नुवन् ।
इच्छंश्च ज्ञानविततिं देवांस्तुष्टाव भक्तितः ॥ 55 ॥
ऋक् च्छतेनावशिष्टं च जप्यस्यान्ते तु कालतः ।
श्रुण्वन्तु स्तोममित्यन्ता ददर्शैकाग्रमानसः ॥ 56 ॥
422. प्र वो यह्वं पुरूणां विशां देवयतीनाम् ।
अग्निं सूक्तेभिर्वचोभिरीमहे यं सीमिदन्य ईळते 1
बह्वाधेयत्वतः पुत्रं बहूनां वो हुताशनम् ।
बहुज्ञेयत्वतो विष्णुं वेमहे हे प्रजाः सदा ॥ 57 ॥
देवज्ञानाद् वा यजनाद् देवयत्यः समीळते ।
यमन्ये च जनाः सन्तः -
423. जनासो अग्निं दधिरे सहोवृधं हविष्मन्तो विधेम ते ।
स त्वं नो अद्य सुमना इहाविता भवा वाजेषु सन्त्यः ॥2॥
-सहसा वायुनैधितम् ॥ 58 ॥
धारयन्ति जनास्तस्य कर्म कुर्मो वयं च ते ।
सन्त्यः सम्यक्ततो विष्णुर्वायोरपि विवृद्धिकृत् ॥ 59 ॥
424. प्र त्वा दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् ।
महस्ते सतो वि चरन्त्यर्चयो दिवि स्पृशन्ति भानवः ॥3॥

425. देवासस्त्वा वरुणो मित्रो अर्यमा सं दूतं प्रत्नमिन्धते
विश्वं सो अग्ने जयति त्वया धनं यस्ते ददाश मर्त्यः ॥4॥
प्रततेः पुरातनत्वाद् वा प्रत्नः -
426. मन्द्रो होता गृहपतिरग्ने दूतो विशामसि ।
त्वे विश्वा सङ्गतानि व्रता ध्रुवा यानि देवा अकृण्वत ॥5॥
- मन्द्रो महामखः ।
427. त्वे इदग्ने सुभगे यविष्ठ्य विश्वमा हूयते हविः ।
स त्वं नो अद्य सुमना उतापरं यक्षि देवांत्सुवीर्या ॥6॥
देवान् सुवीर्याद् यजसि -
428. तं घेमित्था नमस्विन उप स्वराजमासते ।
होत्राभिरग्निं मनुषः समिन्धते तितिर्वांसो अति स्रिधः ॥7॥
- तं हि त्वामेव सर्वदा ।
उपासते नमस्यन्तः सन्तस्तीर्णास्तु संसृतेः ॥ 60 ॥
स्रिधो ह्यति तितिर्वांसस्तीर्णदुःखा इहैव वा ।
त्वत्प्रसादेन विद्वांसः प्राप्य ब्राह्मण्यमुत्तमम् ॥ 61 ॥
429. घ्नन्तो वृत्रमतरन् रोदसी अप उरु क्षयाय चक्रिरे ।

भुवत् कण्वे वृषा द्युम्न्याहुतः क्रन्ददश्वो गविष्टिषु ॥8॥
तमो घ्नन्तोऽतरन् लोकानपः कर्माणि चोत्तमाः ।
उरु ब्रह्म क्षितित्वेन चक्रुस्तत्रैव संस्थितेः ॥ 62 ॥
वृषा स भगवान् विष्णुर्मुनौ कण्वेऽभवत् स्थितः ।
क्रन्ददश्वस्वरूपश्च ज्ञानस्यान्वेषणे कृते ।
ततः कण्वान्निस्सरन्ति शुद्धा वेदानुगा गिरः ॥ 63 ॥
द्युतिमत्त्वात् स तु द्युम्नी -
430. सं सीदस्व महा असि शोचस्व देववीतमः ।
वि धूममग्ने अरुषं मियेध्य सृज प्रशस्त दर्शतम् ॥9॥
- देवेषु ज्ञानवत्तमः ।
सत्वं शोचस्व दीप्यस्व धूम संसारधूत्कृतेः ।
अरुषो रोषहीनत्वाद् धूमश्चेच्छुभगन्धनात् ॥ 64 ॥
431. यं त्वा देवासो मनवे दधुरिह यजिष्ठं हव्यवाहन ।
यं कण्वो मेध्यातिथिर्धनस्पृतं यं वृषा यमुपस्तुतः ॥10॥

432. यमग्निं मेध्यातिथिः कण्व ईध ऋतादधि ।
तस्य प्रेषो दीदियुस्तमिमा ऋचस् तमग्निं वर्धयामसि ॥11॥
यं सुतो मे समिधेऽग्निं मेध्यातिथि ऋतादधि ।
उक्त्वा सत्यां वेदवाचं देयान्यन्नानि तस्य हि ॥ 65 ॥
तं प्रतीमा ऋचः सर्वाः प्रकाशाद् वर्द्धयाम तम् ।
इन्धनं तु हरेर्नान्यत् क्वचिदस्ति प्रकाशनात् ॥ 66 ॥
433. रायस्पूर्धि स्वधावोस्ति हि तेऽग्ने देवेष्वाप्यम् ।
त्वं वाजस्य श्रुत्यस्य राजसि स नो मृळ महा असि ॥12॥
वित्तानि पूरयास्माकं देवेष्वप्याप्यमस्ति ते ।
यज्ञभागादिपूज्यत्वात् स्वधावः सुखवर्धकः ।
श्रुत्यवाजो यज्ञभागो राजा भवसि तस्य हि ॥ 67 ॥
434. ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतये तिष्ठा देवो न सविता ।
ऊर्ध्वो वाजस्य सनिता यदञ्जिभिर्वाघद्भिर्विह्वयामहे ॥13॥
अस्मद्रक्षाकृते नित्यं सूद्यतो भव विष्णुवत् ।
विष्णुश्चेत् स्वात्मदृष्टान्तो नोऽन्नदाता तथोद्यमी ॥ 68 ॥
यत् स्तुवद्भिर्द्विजैर्युक्ताः स्नेहैस्त्वां विह्वयामहे ।
435. ऊर्ध्वो नः पाह्यंहसो नि केतुना विश्वं समत्रिणं दह
कृधी न ऊर्ध्वाञ्चरथाय जीवसे विदा देवेषु नो दुवः ॥14॥
ज्ञानेन पाहि नितरामुद्यम्युच्चगुणोऽपि नः ॥ 69 ॥

असुरा अत्रयः प्रोक्ता मार्गत्रयविवर्जिताः ।
स्वर्गापवर्गमानुष्यं त्यक्त्वा यान्ति तमो हि ते ।
अदन्तीत्यथ रक्षांसि वाऽत्रयोऽधिकभक्षणात् ॥ 70 ॥
भोगाय जीवनायापि स्वलोकचरणाय च ।
उत्तमान् कुरु नो नित्यं दोहनानि च लम्भय ।
देवेभ्योऽखिलकाम्यानि सदा नोऽतिमहान्ति च ॥ 71 ॥
436. पाहि नो अग्ने रक्षसः पाहि धूर्तेरराव्णः ।
पाहि रीषत उत वाजिघांसतो बृहद्भानो यविष्ठ्य ॥15॥
अरं छिद्रं प्रापयतीत्यरा वा पापपूरुषः ।
धूत्कृतेस्तस्य नो रक्ष नश्यतोऽस्मद्वधाय च ॥ 72 ॥
यवीयस्सु स्थितत्वेन यविष्ठो हरिरुच्यते ।
ब्रह्माद्यपेक्षया नित्यं यविष्ठतम एव यत् ।
अग्निर्यविष्ठ्य इत्युक्तो यदाधिक्यार्थतोऽधिकम् ॥ 73 ॥
437. घनेव विष्वग्वि जह्यराव्णस् तपुर्जम्भ यो अस्मध्रुक् ।
यो मर्त्यः शिशीते अत्यक्तुभिर्मा नः स रिपुरीशत ॥16॥
वायुर्मेघानिव जहि सर्वतः पापपूरुषान् ।
अस्मद्रोही च यस्तं च तापेनैवात्ति यत् ततः ॥ 74 ॥
तपुर्जम्भः शिशीते यस्तीक्ष्णो भवति सर्वदा ।
नेशो भवतु सोऽस्माकं दुरात्मा पापपूरुषः ॥ 75 ॥
438. अग्निर्वव्ने सुवीर्यमग्निः कण्वाय सौभगम् ।
अग्निः प्रावन् मित्रोत मेध्यातिथिमग्निः साता उपस्तुतम् ॥17॥
सुवीर्यं सौभगं चैव ममेशः समभाजयत् ।
मेध्यातिथिं सुतं चैव मित्राणि च ररक्ष मे ।
उपस्तुतं चैव मुनिं सातौ लाभे ररक्ष ह ॥ 76 ॥
439. अग्निना तुर्वशं यदुं परावत उग्रादेवं हवामहे ।
अग्निर्नयन्नववास्त्वं बृहद्रथं तुर्वीतिं दस्यवे सहः ॥18॥
तुर्वशादींस्तथा राज्ञो वयं तेन हवामहे ।
तुरोऽपि यद्वशो विष्णुः स च तुर्वशनामवान् ।
यदस्ति तत उच्चत्वाद् यदुरुग्रोऽसुरान् प्रति ॥ 77 ॥
तमेव तत्प्रसादेन ह्वयामोऽनयदेव सः ।
नववास्त्वादिकान् राज्ञो बलं दस्युविनिग्रहे ॥ 78 ॥
440. नि त्वामग्ने मनुर्दधे ज्योतिर्जनाय शश्वते ।
दीदेथ कण्व ऋतजात उक्षितो यं नमस्यन्ति कृष्टयः ॥19॥

मनुष्यः सन्नहं त्वां तु ज्योतिर्मुक्तजनाय च ।
निदधे हृदि स त्वं च दीप्यसे मयि सर्वदा ॥ 79 ॥
ब्रह्मजोऽग्निर्ऋताद् वेदवाचोऽभिव्यज्यते हरिः ।
उक्षितः स्वगुणैः सर्वैर्युक्तः –

441. त्वेषासो अग्नेरमवन्तो अर्चयो भीमासो न प्रतीतये ।
रक्षस्विनः सदमिद् यातुमावतो विश्वं समत्रिणं दह ॥20॥
-अमेयाश्च शक्तयः ।
त्वेषा इत्युदितास्तस्य हरे रश्मय एव च ॥ 80 ॥
भीमा न प्रतिगन्तुं च शक्या राक्षसपक्षिणः ।
यावतो जङ्गमास्तेषां हिंसनावांस्तु राक्षसः ॥ 81 ॥
यातुमावानिति प्रोक्तो यातनानुभवात् क्वचित् ।
यातुरित्येव च प्रोक्तः सन्तं प्रत्यनुकूलतः ॥ 82 ॥
स्थितास्ताः शक्तयो विष्णोः –

- सूक्तम् – 37 –

पञ्चदशर्चम् । कण्वोघौरः । मरुतः । गायत्री ।

442. क्रीळं वः शर्धो मारुतमनर्वाणं रथेशुभम् ।
कण्वा अभि प्र गायत ॥1॥
- क्रीडाशीलं च मारुतम् ।
शर्धः सुखबलाढ्यं वाऽप्यनर्वाणमनिन्द्रियम् ॥ 83 ॥
न वायोरिन्द्रियणाम् हि देवाः सन्त्यभिमानिनः ।
अतोऽनिन्द्रियता तस्य रथे देहे शुभश्च सः ।
कण्वास्तं गायताभीक्ष्णं विष्णुं वा तादृशं गुणैः ॥ 84 ॥
443. ये पृषतीभिर्ऋष्टिभिः साकं वाशीभिरञ्जिभिः। अजायन्त स्वभानवः ॥2॥
पृषत्यो वाहनान्येषामन्यदायुधमुच्यते ।
स्वप्रकाशोऽथवा विष्णुस्तैर्लिङ्गैर्व्यज्यते सह ।
तत्तद्देवगतस्यापि विष्णोर्लिङ्गं च तद् भवेत् ॥ 85 ॥
444. इहेव शृण्व एषां कशा हस्तेषु यद् वदान् ।
नि यामञ्चित्रमृञ्जते ॥3॥
यद् ते वदन्ति वचनं मेघनादात्मकं हि तत् ।
इहापि श्रूयत इव वर्णा व्यक्तेरिवेति च ॥ 86 ॥
हस्तेश्वेषां कशाः सन्ति चित्रं मार्गेऽधिगम्यते ।
रेण्वादिसर्ववस्तूनां गमनान्मार्गचित्रता ।

विष्णोः सर्वं जगच्चित्रं मार्गे सम्प्रेर्यतेऽमुना ॥ 87 ॥
445. प्र वः शर्धाय घृष्वये त्वेषद्युम्नाय शुष्मिणे ।
देवत्तं ब्रह्म गायत ॥4 ॥
शोधकाय प्रधानाय वो बलाय च वायवे ।
शुद्धाय वा सुप्रकाशज्ञानायातिबलाय च ।
गायत ब्रह्म देवत्तं देवेषु ततमीश्वरम् ॥ 88 ॥
प्रीतिर्वायोर्विष्णुगानाद् वेदाख्यं ब्रह्म विष्णवे ।
देवैरधीयमानत्वाद् देवत्तं ब्रह्म वैष्णवम् ॥ 89 ॥
446. प्र शंसा गोष्वघ्न्यं क्रीळं यच्छर्धो मारुतम् ।
जम्भे रसस्य वावृधे ॥5 ॥
अहन्तव्यत्वतस्त्वघ्न्यं वायुं वृषभरूपिणम् ।
क्रीडन्तं वेदरूपासु गोषु तं स्तुहि मारुतम् ॥ 90 ॥
माभिर्वेदैः स्तुतत्वेन मारुतो विष्णुरेव वा ।
भक्षणार्थं रसस्यासौ ववृधे मरुतां पिता ॥ 91 ॥
447. को वो वर्षिष्ठ आ नरो दिवश्चग्मश्च धूतयः ।
यत् सीमन्तं न धूनुथ ॥6 ॥
आ समन्तादुत्तमः कः प्रदानो वायुरेव वः ।
विष्णोराक्षेप एव स्यात् को नामास्ति परस्त्विति ।
त्वत्पर्यन्तं च वर्षिष्ठः को भवेदिति वा भवेत् ॥ 92 ॥
आ धूतयो दिवो ग्मश्च भूम्या इत्यन्वयो भवेत् ।
तस्मादन्तं प्रतीवैतज्जगत् सन्धूनुथाखिलम् ॥ 93 ॥
448. नि वो यामाय मानुषो दध्र उग्राय मन्यवे ।
जिहीत पर्वतो गिरिः ॥7 ॥
नीचैर्धृतो मानुषो वो मार्गायोग्राय मन्यवे ।
न पूर्यते च कोपाय स्वल्पत्वान्मानुषः क्वचित् ॥ 94 ॥
बहुपर्वयुतोऽत्युच्चगिरर्मार्गे हि वोऽत्यजत् ।
मूलं -
449. येषामज्मेषु पृथिवी जुजुर्वा इव विश्पतिः ।
भिया यामेषु रेजते ॥8 ॥
- येषां तथाऽज्मेषु मार्गेष्वतिभिया धरा ।
कम्पते जीर्णराजेव -
450. स्थिरं हि चानमेषां वयो मातुर्निरेतवे ।
यत् सीमनु द्विता शवः ॥9 ॥

-स्थिरं वो जननं यतः ॥ 95 ॥
जाता वायोर्दिवि वयो मातुः प्राप्ता निरेतवे ।
निर्गन्तुं तत्क्षणेनैव सर्वलोकाटनाय हि ।
यौवनं ते युवानो हि निसर्गान्मातुरा जनेः ॥ 96 ॥
मातुरेव प्रसादेन सम्यक् तद्द्विविधं बलम् ।
प्रज्ञाबाहुबलं यस्मात् तस्मा त् -
451. उदु त्ये सूनवो गिरः काष्ठा अज्मेश्वत्नत ।
वाश्रा अभिज्ञु यातवे ॥10 ॥
- दिश उदापिरे ॥ 97 ॥
ते गिरः सूनवो देव्या वाश्रा वचनशीलिनः ।
अभिजन्मानुसारेण गुणान् यातुमुदापिरे ॥ 98 ॥
452. त्यं चिद् घा धीर्घं पृथुं मिहो नपात्तममृध्रम् ।
प्र च्यावयन्ति यामभिः ॥11 ॥
“ पद्भ्यां भूमि” रिति श्रुत्या सुता विष्णोर्वसुन्धरा ।
तज्जत्वात् पर्वता विष्णोर्नप्तारः सेचनाद्धि मिट् ।
हरिस्तमपि मेर्वादिं मरुतश्च्यावयन्ति हि ॥ 99 ॥
अमृध्रमप्रधृष्यत्वात् -
453. मरुतो यद्ध वो बलं जना अचुच्यवीतन ।
गिरीरचुच्यवीतन ॥12 ॥
- बलं यदपि वोऽखिलम् ।
जनांश्च्यावयितुं स्थानाच्छक्ताः सम्यग् गिरीनपि ॥ 100 ॥
454. युद्ध यान्ति मरुतः सं ह ब्रुवतेऽध्वन्ना ।श्रुणोति कश्चिदेषाम् ॥13 ॥
कुर्वन्ति शास्त्रसंवादं मार्गे शृण्वन्ति केचन ।
तेषां मध्ये हि मरुतां -
455. प्र यात शीभमाशुभिः सन्ति कण्वेषु वो दुवः ।
तत्रो षु मादयाद्वै 14
-शीभं क्षिप्रं प्रयात नः ॥ 101 ॥
मदं कुरुत तत्रैव दोहनान्यत्र सन्ति हि ।
456. अस्ति हि ष्मा मदाय वः स्मसि ष्मा वयमेषाम् ।
विश्वं चिदायुर्जीवसे ॥15 ॥
सर्वमायुर्जीवसेऽस्ति प्रसादान्मरुतां हि नः ॥ 102 ॥

- सूक्तम् – 38 –

पञ्चदशर्चम् । कण्वो घौरः । मरुतः । गायत्री ।

457. कद्ध नूनं कधप्रियः पिता पुत्रं न हस्तयोः ।
दधिध्वे वृक्तबर्हिषः ॥1॥

कदनयोर्हस्तयोर्ह्देवा दधिध्वे प्रियतातवत् ।
कदाऽपि यत् प्रियस्तातः कधप्रिय इतीरितः ।
स्तृतं बर्हिर्यद्विषये ते प्रोक्ता वृक्तबर्हिषः ॥ 103 ॥

458. क्व नूनं कद् वो अर्थं गन्ता दिवो न पृथिव्याः ।
क्व वो गावो न रण्यन्ति ॥2॥

दिवः पृथिव्याश्चेदानीं क्व गच्छथ च किं फलम् ।
न गच्छथ क्व वाऽप्येतज्ज्ञातव्यं तत्प्रसादतः ॥ 104 ॥
आह्वयन्ति क्व वो गावो यथैव यवसार्थिनः ।
फलार्थिनः स्तुवन्तो वः क्वाह्वयन्ति तथैव च ॥ 105 ॥
459. क्व वः सुम्ना नव्यांसि मरुतः क्व सुविता ।
क्वो३ विश्वानि सौभगा ॥3॥
स्तुत्यानि वः सुखानि च कथं ज्ञेयानि नः सदा ।
इत्यभिप्रायतः प्रश्नः कस्मिन् नो ज्ञापकस्त्विति ।
सुवितानि सुभद्राणि सौभगं लक्षणं परम् ॥ 106 ॥
460. यद्यूयं पृश्निमातरो मर्तासः स्यातन ।
स्तोता वो अमृतः स्यात् ॥4॥
पृश्निर्वेदः प्रश्नयोग्यः पृश्निमाता हरिस्ततः ।
ज्ञेयस्तस्यापि विज्ञाता मरुतश्चेत् सुता गिरः ।
मानुषा यदि यूयं वः स्तोता देवो भवेदपि ॥ 107 ॥
461. मा वो मृगो न यवसे जरिता भूदजोष्यः ।
पथा यमस्य गादुप ॥5॥

न स्यादस्येवः स्तोताऽत्र यथा यवसगोचरे ।
गोप्राप्ये तु मृगोऽसेव्यो यममार्गं न च व्रजेत् ।
याज्ञारीतिविशेषोऽयं निन्दा स्तुत्येकदेशयुक् ॥ 108 ॥

462. मो षु णः परापरा निर्ऋतिर्दुर्हणा वधीत् ।
पदीष्ट तृष्णया सह ॥6॥
मा वधीन्नः क्वचिन्मृत्युः परतः परतोऽपि च ।

दुर्हणा दुःखदा हन्त्री यातु सा तृष्णया सह ॥ 109 ॥

463. सत्यं त्वेषा अमवन्तोधन्वञ्चिदा रुद्रियासः ।
मिहं कृण्वन्त्यवाताम् ॥7 ॥
अप्रमेया यथा सत्यं धन्वन्नपि हि सेचनम् ।
रुजां विद्रावकस्यैव वायोः पुत्रा हि रुद्रियाः ।
विनाऽप्यचेतनं वातं वृष्टिं कृण्वन्ति हीच्छया ॥ 110 ॥

464. वाश्रेव विद्युन्मिमाति वत्सं न माता सिषक्ति।
यदेषां वृष्टिरसर्जि ॥8 ॥
एषां सकाशाद् वृष्टिश्च विद्युद् भूमिं प्रकाशयेत् ।
गौर्वत्सविव भूम्यां च -
465. दिवा चित् तमः कृण्वन्ति पर्जन्येनोदवाहेन ।
यत् पृथिवीं व्युन्दन्ति ॥9 ॥
-लोकं सिञ्चन्ति मातृवत् ॥ 111 ॥
466. अध स्वनान्मरुतां विश्वमा सद्म पार्थिवम् ।
अरेजन्त प्र मानुषाः ॥10 ॥
मानुषादित्वमन्यच्चाबिभेदेषां स्वनादपि ।
गृहमानिनो गृहाद्यं वा चचालैषां स्वनादपि ॥ 112 ॥
467. मरुतो वीळुपाणिभिश् चित्रा रोधस्वतीरनु ।
यातेमखिद्रयामभिः ॥11 ॥
अखिन्नैर्गमनैश्चैव दृढस्वीयैश्च पाणिबिः ।
अनुयात् नदीश्चित्राः -
468. स्थिरा वः सन्तु नेमयो रथा अश्वास एषाम् ।
सुसंस्कृता अभीशवः ॥12 ॥
- स्थिराः सन्ति रथादयः ॥ 113 ॥
469. अच्छा वदा तना गिरा जरायै ब्रह्मणस्पतिम् ।
अग्निं मित्रं न दर्शतम् ॥13 ॥
ब्रह्मणश्च पतिं विष्णुं यथावद्व्याप्तया गिरा ।
जरायै संस्तुतित्वेन तृतीया भावरूपिणी ॥ 114 ॥
सर्वा विभक्तयश्चेत्थंभाववाचिन्य एव च ।
महाव्याकरणे सूत्रमिति संस्तुतिरूपतः ।
वद विष्णुं स्वप्रकाशमग्निवत् सूर्यवत् तथा ॥ 115 ॥
आह चात्मानमेवात्र “दार्ढ्ये स्वप्रतियोगिता” ।

इति सूत्रात् -

470. मिमीहि श्लोकमास्ये पर्जन्य इव ततनः ।
गाय गायत्रमुक्थ्यम्   ॥14 ॥

-कीर्तिमस्य विष्णोः गुरु मुखे सदा ॥ 116 ॥

विस्तारयति पर्जन्यो यद्वद् वृष्टिं तथैव च ।
विस्तृणीहि तथेशस्य तथा कीर्तिं जगत्यपि ॥ 117 ॥

471. वन्दस्व मारुतं गणं त्वेषं पनस्युमर्किणम् ।
अस्मे वृद्धा असन्निह   ॥15 ॥

पनस्युं ज्ञानशीलं च विज्ञेयं गणमर्किणम् ।
अभवन् ज्ञापका वृद्धा अस्माकं तदनुग्रहात् ॥ 118 ॥

- सूक्तम् – 39 –

दशर्चम् । कण्वो घौरः । मरुतः । प्रगाथ =विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः ।

472. प्रयदित्था परावतः शोचिर्न मानमस्यथ ।
कस्य क्रत्वा मरुतः कस्य वर्पसा कं याथ कं ह धूतयः ॥1 ॥

परावतो हरेः स्थानान्मानं शोचिरिवास्यथ ।
सूर्यादयो यथा शोचिर्दूरादस्यन्ति जन्तुषु ।
एवं ज्ञानं सम्प्रदायान्मरुतो विष्णुरेव वा ॥ 119 ॥

इत्थं यथा सर्वदृश्यं तत् तथा भवतां कृतम् ।
एवं यत्र क्क वा ज्ञानाद्बलाद्वा गच्छत क्कचित् ।
स्वतन्त्रत्वात् परापेक्षा नहि वः क्कचिदिष्यते ॥ 120 ॥

किञ्चिद् याथ बलात् किञ्चिद् धूनुथ स्वबलाद्धि तत् ।

473. स्थिरा वः सन्त्वायुधा पराणुदे वीळो उत प्रतिष्कभे ।
युष्माकमस्तु तविषी पनीयसी मा मर्त्यस्य मायिनः   ॥2 ॥

शत्रूणामपनोदाय सन्ति वस्त्विह हेतयः ।
स्तम्भनाय च शत्रूणां सुदृढान्येव ताः सदा ॥ 121 ॥

स्थिरत्वं दीर्घकालत्वं वीळुत्वं दृढता तथा ।
युष्माकं तविषी तेजो बलमस्त्युत्तमं सदा ।
मायिनो नहि मर्त्यस्य बलं तेजोऽतवोत्तमम् ॥ 122 ॥

474. परा ह यत् स्थिरं हथ नरो वर्तयथा गुरु ।
वि याथन वनिनः पृथिव्या व्याशाः पर्वतानाम्   ॥3 ॥

स्थिरं चाज्ञानपापादि तद्भक्ताय पराहथ।
गुरूनपि नरान् नित्यं गुणैर्वर्तयथाञ्जसा ॥ 123 ॥

पर्वतानां पृथिव्याश्च दिशो नित्यं वियाथन ।

वनिनश्च तरून् सम्यग् भजनीयान् सुरान् हरिः ॥ 124 ॥
475. नहि वः शत्रुर्विविदे अधि द्यवि न भूम्यां रिशादसः ।
युष्माकमस्तु तविषी तना युजा रुद्रासो नू चिदाधृषे ॥4 ॥
भूमौ दिवि च वः शत्रुः क्वचिन्नैव हि लभ्यते ।
रिशादसः सुसुखिनः सुखेन शमदन्ति यत् ॥ 125 ॥
बलं तेजोऽपि वो ह्यस्ति व्याप्ता नित्यतया युजा ।
अद्याप्याधर्षणायैव निखिलाशुभसन्ततेः ॥ 126 ॥
476. प्र वेपयन्ति पर्वतान् वि विञ्चन्ति वनस्पतीन् ।
प्रो आरत मरुतो दुर्मदा इव देवासः सर्वया विशा ॥5 ॥
प्रवेपयन्ति पर्वतान् विविञ्चन्ति वनस्पतीन् ।
जनिपर्ववतो जीवान् सम्प्रेरयति केशवः ॥ 127 ॥
भजनीयपतीन् ब्रह्मपूर्वांश्च फलदानतः ।
तारतम्येन सम्यक च विवेचयति सर्वदा ॥ 128 ॥
सर्वप्रजास्वतिष्ठन्त प्राप्तास्ताभिः सहैव च ।
मत्ता इव प्रेरयन्ति शुभाशुभकृतौ नरान् ॥ 129 ॥
477. उपो रथेषु पृषतीरयुग्ध्वं प्रष्टिर्वहति रोहितः ।
आ वो यामाय पृथिवी चिदश्रोदबीभयन्त मानुषाः ॥6 ॥
अयुग्ध्वं पृषतीश्चैव रोहितं पृष्ठतो रथे ।
वो यामं प्रति दार्ढ्याय शेषमश्रेत् पुनर्धरा ॥ 130 ॥
भीतिमापुर्मनुष्याश्च -
478. आ वो मक्षू तनाय कं रुद्रा अवो वृणीमहे ।
गन्ता नूनं नोऽवसा यथा पुरेत्था कण्वाय बिभ्युषे ॥7 ॥
- क्षिप्रं वः प्राप्तये सुखम् ।
रक्षां वृणीमहे युष्मद् गन्ताऽद्यापि च नोऽवसा ॥ 131 ॥
भीतियुक्ताय कण्वाय मह्यम् -
479. युष्मेषितो मरुतो मर्त्येषित आ यो नो अभ्व ईषते ।
वि तं युयोत शवसा व्योजसा वि युष्माकाभिरूतिभिः ॥8 ॥
-युष्माभिरेव च ।
प्रेरितोऽथ नियन्तृत्वाद् युष्माकं मानुषेण च ॥ 132 ॥
बाह्यदृष्ट्या त्वभूतीर्नो य इच्छति तमोजसा ।
बलेन च द्रावयत युष्मदीयो तिभिस्तथा ॥ 133 ॥
480. असामि हि प्रयज्यवः कण्वं दद प्रचेतसः ।
असामिभिर्मरुत आ न ऊतिभिर्गन्ता वृष्टिं न विद्युतः ॥9 ॥

481. असाम्योजो बिभृथा सुदानवोऽसामि धूतयः शवः ।
ऋषिद्विषे मरुतः परिमन्यव इषुं न सृजत द्विषम् ॥10॥
ओजोऽसमं बिभृथ च मखेज्याः सममुत्तमम् ।
सुदानशीलाः कण्वाय दत्तासममभीप्सितम् ।
असमैर्नोऽप्यभिप्रायैर्गन्त वृष्टिं न विद्युतः ॥ 134 ॥

सूक्तम् – 40 –

अष्टर्चम् । कण्वो घौरः । ब्रह्मणस्पतिः । प्रगाथः=विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः ।

482. उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे ।
उप प्रयन्तु मरुतः सुदानव इन्द्र प्राशूर्भवा सचा ॥1॥

देवयन्तः पूजयन्तः स्तुवन्तोऽतिकृताशनः ।
प्राशूः –

483. त्वामिद्धि सहसस्पुत्र मर्त्य उपब्रूते धने हिते ।
सुवीर्यं मरुत आ स्वश्व्यं दधीत यो व आचके ॥2॥
- वायोः सुतेत्येव सहसस्पुत्र इत्यथ।
तद्व्यङ्ग्यत्वाद्धरिः प्रोक्तः शक्र स्तत्सुत एव च ॥ 135 ॥
युद्धं हितधनं प्रोक्तं निहितं धनमेव वा ।
स्वश्व्यं तु स्विन्द्रियफलमाचकेऽपश्यदित्यपि ॥ 136 ॥
484. प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूनृता ।
अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु नः ॥3॥
पतिस्तु ब्रह्मणो विष्णुर्वागीशत्वात् समीरणः ।
अग्रतो यात्वसावस्मत्कार्येष्वेवं सरस्वती ॥ 137 ॥
सूनृता वैष्णवी वा वाग् यज्ञं वीरं नरं प्रति ।
नयन्तु देवाः सर्वेऽपि यत् पञ्चजनवर्धनः ॥ 138 ॥
पङ्क्तिराधा हरिस्तेन वीरो नर्यः स एव च ।
देवगन्धर्वनृपितृदैत्याः पञ्चजनाभिधाः ॥ 139 ॥
485. यो वाघते ददाति सूनरं वसु स धत्ते अक्षिति श्रवः ।
तस्मा इळां सुवीरामा यजामहे सुप्रतूर्तिमनेहसम् ॥4॥
वाघते स्तुवते विष्णुर्ददाति सूनरं वसु ।
सुष्ठु येन नरो भूयात् सुनरं ज्ञानमुच्यते ॥ 140 ॥
स धत्ते चाक्षयां कीर्तिमिळामत्रं यजामहे ।
सुवीर्यत्वात् सुवीरं तत् सुप्रतूर्तिः सुपेशकृत् ।
प्राणचेष्टानिमित्तत्वात् तदनेह इतीरितम् ॥ 141 ॥

486. प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रं वदत्युक्थ्यम् ।
यस्मिन्निन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा देवा ओकांसि चक्रिरे ॥5॥
स एव भगवान् विष्णुर्मन्त्रं तद्विषयं वदेत् ।
उक्तमुत्थापकत्वेन स एव भगवान् हरिः ॥ 142 ॥
तन्मन्त्रवाच्या देवाश्च -
487. तमिद्वोचेमा विदथेषु शम्भुवं मन्त्रं देवा अनेहसम् ।
इमां च वाचं प्रतिहर्यथा नरो विश्वेद् वामा वो अश्नवत् ॥6॥
- यद्वाच्या देवतास्तु ताः ।
तमेव मन्त्रं वोचेम ज्ञानार्थं सुखकारणम् ॥ 143 ॥
इमा वाचं स्वीकुरुत सकाशाद् वोऽखिलं शुभम् ।
अश्नवान् –

488. को देवयन्तमश्नवज्जनं को वृक्तबर्हिषम् ।
प्रप्र दाश्वान् पस्त्याभिरस्थिताऽन्तर्वावत्क्षयं दधे ॥7॥
-अतिदौर्लभ्याद् देवभक्तं क आप्नुयात् ।
यजमानं वाऽनुगच्छेत् कः सम्यक् स्तृतबर्हिषम् ॥ 144 ॥
तत्र तत्र प्रस्थितोऽसौ यजमानः सुखैः स्वयम् ।
स्वेष्टस्थानेषु चान्तर्वा विष्णुरन्तर्गतो यतः ।
तद्वत्त्वेन क्षयं स्थानं प्राप्नोति ज्ञानतो यजन् ॥ 145 ॥

489. उप क्षत्रं पृञ्चत हन्ति राजभिर्भये चित् सुक्षितिं दधे ।
नास्य वर्ता न तरुता महाधने नार्भेर्भेर्भे अस्ति वज्रिणः ॥8॥

॥ इति प्रथमाष्टके तृतीयाध्याये एकविंशो वर्गः ॥

उपपृक्तः क्षत्रियैः स आवेशेन जनार्दनः ।
हन्ति शत्रूंश्च तैर्देवो भये च स्वाश्रयं ददौ ॥ 146 ॥
वर्ताऽभिगन्ता तरुता जेता चास्य नहि क्वचित् ।
युद्धं महाधनं त्वर्भं प्रसिद्धं धनमेव हि 147

॥ इति श्रीमदृग्भाष्ये प्रथमाष्टके तृतीयाध्याये एकविंशो वर्गः ॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्य विरचितं श्रीमदृग्भाष्यम् ॥
॥ श्री कृष्णार्पणमस्तु ॥

॥ मुख्यप्राण वशे सर्वं स विष्णोर्वशगः सदा ॥
॥ प्रीणयामो वासुदेवं देवतामण्डलाखण्डमण्डानम् ॥

श्रीमन्मध्वमतेःहरेः परतरः सत्यं जगत्
भेदो जीवगणादयः हरेरनुचराः निचोच्छभावं गताः
मुक्तिर्नैजसुखानुभूतिरमला भक्तिश्च तत्साधनं
ह्यत्यादित्रितयं प्रमाणमखिलं आम्नैको वेद्यो हरिः